

Вадим КАРПЕНКО

ПРИГОДИ МАРКА ТА ХАРКА

КНИГА ДРУГА

ПЕРШІ СИНЦІ

Розділ перший

“Відхід”

Марко та Харко в супроводі старих січовиків Крутивітра та Омелька поверталися на Січ після своїх перших подвигів у Дикому полі. Там за наказом Кошового вони стояли бекетом, щоб не допустити в Україну татарські загони, поки товариство ладнало зручні швидкісні човни-чайки, готуючись до морського походу. Крутивітер, призначений Батьком за старшого над козацькою вартою, вважав, що завдання було виконане й перевиконане. Навіть занадто. Він мав усі підстави так вважати, бо цього року вони дали нападаючим доброї припарки, однак, замість просто зупинити набіг орди, що намірялася непоміченою пробратися в Україну, самі, немов дітлахи, захопилися боями і без рішення козацької Ради вдерлися у володіння кримського Хана. Що лишилося від Перекопської фортеці, навіть згадувати було ніяково. Не те щоб Крутивітер переймався через надмірну боєздатність їх невеликого, але, як виявилось, сповненого руйнівних сил загону. Соромно було старому характерникові, що його ошукали двоє капосних малих чортенят. Поплутали нечисті.

Але що пройшло, те пройшло, і що зроблено, те зроблено. Принаймні тепер Крутивітер був певен, що в цьому році українці можуть спати спокійно і не боятися прокинутися з арканом на шії. Щоправда, переважна

більшість земляків цього не знали, бо в ті часи ще не було засобів масової інформації, які любляють розповідати про бойові дії, де б вони не відбувалися, ще до їх початку. Але то в Україні. На Заході Європи про це знали трішки більше, бо вже тоді намагалися триматися попереду, поки ми пасли задніх. Та ще ж і країна наша – сусідка войовничих мусульманських держав – на той час вважалася справжньою гарячою точкою. А гаряча точка – це таке місце, куди краще не їздити, але про яке завжди цікаво порозмовляти.

Козаки-початківці, Марко Пиріг та Харко Житиможна, зовсім не турбувалися дрібними умовностями. Вони тільки починали козацьке життя і раділи будь-яким пригодам, незалежно від того, чиє було зверху, а кому втерли маку. Тим більше що старі вчителі були задоволені їхньою вправністю і бойовою майстерністю, виявлених у цих перших хай коротких, але запеклих сутичках.

Добрі козацькі коні посувалися легкою ходою і були дуже задоволені, що в степу запорожці знищили майже всі захоплені на Січі припаси. Везти лишалося тільки самих козаків зі зброєю, а це, врешті-решт, для справжніх козацьких коней діло звичне.

Пташки у степу співали на різні голоси українських і татарських пісень, сумних і веселих. Хмарки десь усі поховалися. Вітер, той зовсім змалився: дмухав легеньким вітерцем та залицявся до степових трав. Трави весело хихотіли на ті залицяння, а обрій, щоб нікому не заважати, геть розплився у сонячному промінні. Одне сонце було при ділі. Воно старанно розжарювалося, щоб добре зігріти землю перед настанням літньої пори, і всім погрожувало майбутньою спекою.

Загін не поспішав, бо козаки не сподівалися застати на Січі головні сили Запорозького Війська. За їх підрахунками, чайки вже давно мали відплисти і на цю хвилину мусили плюскати веслами у хвилях широкого Чорного моря, моря козацької слави і козацьких пригод. Крутивітер вважав, що вони зможуть на деякий час розважити нечисленну залогоу, яка звичайно лишалася на

Січі, а потім поповнити власні запаси каші та пороху і знову податися в степ. "Заняття з верхової їзди та місцевої топографії хлопцям не завадять, – міркував він собі. – Молодь, щоправда, більше любить справжні пригоди, ніж науку, але ж їм і самим добре відомо, що без доброї науки ваші пригоди можуть виявитися занадто короткими або й зовсім не розпочатися".

– Січ на обрії! – весело гукнув Марко, який подумки уявляв себе в морському поході.

– То підгрібаймо швидше! – відгукнувся Харко і стусонув підборами свого Білогривого.

Кінь під Харком невдоволено форкнув, але послухався вершника і перейшов з легкої ходи на легкий чвал. Марко пустив свого Вороного за ними, тож іншим не лишалося вибору і довелося наддати ходи.

– Приїдемо, треба буде церкву провітрити, – показайновитому вголос подумав Омелько.

Скоро підїхали до Дніпра і вже берегом пустилися до переправи, щоб нарешті потрапити до гнізда степових орлів, як їх інколи називав Кошовий у своїх промовах під час днів козацької слави та подібних урочистостей.

Гей, але що вони побачили біля фортеці! На воді згуртувалося кілька десятків новеньких чайок, з яких козаки висідали на берег.

– Ото дивина, – Крутивітер навіть люльку з рота вийняв. – Чи вони вже повернулися?

– Що ж то за похід? Тільки вибралися, й одразу назад? – розчаровано протяг Марко, так наче він сам був у тому поході й тепер шкодував, що швидко повернувся.

Біля фортеці все з'ясувалося. Козаки раді були бачити своїх товаришів, які повернулися зі степу, добряче наплескали їх по плечах і нареготалися з їхніх пригод, але той веселий настрій швидко змінився на всенародний гнів, бо увесь народ навколо почав злісно чортихатися, не звертаючи жодної уваги на Омелькові рішучі протести.

– Уявляєте, – чорт забирай! – другий тиждень відплисти не можемо.

– Ну просто чортівня якась! Щодня то в човни, то на берег.

– А що ж воно за біда в дідька?

– Та Батько наш, по сто чортів йому в печінку і в нирки, придумав нову картину змалювати. "Відхід"! То ми йому по кілька разів на день позуємо.

– Я вже ладен, хай бере його нечистий, і вночі з чайки не вилазити, аби вже плисти куди-небудь.

– Та хоч на край світу, хоч під три чорти!

– Та годі! Дідько вас не візьме! Хай уже домалює чоловік.

Крутивітра ця комедія розсмішила. Марко страшенно зрадив, бо відчув нагоду таки потрапити в омріяний морський похід цього ж літа, а Харко тільки дивувався невтомності творчої натури батька Кошового і терплячості січового братства, яке хоч і лаялось, але заради мистецтва ладне було піти й на більші жертви, ніж затримка з військовим походом. Один Омелько був посправжньому невдоволений. Він супився і бурмотів у свої довгі вуса:

– Та коли ж ви, іроди, покинете мені чортихатися? Чи мало вам лайок у рідній мові, щоб згадувати оте нечисте ім'я? Одні вже накликали.

Розділ другий *Необачне питання*

– Ходімо до Кошового, – вирішив Крутивітер. – Так чи інакше, а треба Батькові на очі показатися. Та, може, ще й у похід потрапимо, але це вже як він скаже.

– То ви думаєте, що Кошовий може нас не взяти? – скривився Марко.

– Думаю не думаю, а побачимо, – мудро зауважив Крутивітер. Як людина досвідчена, він знав, що навіть козацька старшина не вільна робити лиш те, що їй заманеться, не те що прості козаки-сіроми, але розтовкмачувати це Маркові не збирався. Адже до молодих та гарячих прості істини доходять дуже важко і чомусь не через голову, а переважно через гулі на лобі. Гулі – це дуже дохідливий засіб навчання, тому старі люди, які мали їх замолоду вдосталь, ніколи не

заважають молодим назбирати своїх. У кожному разі, це робить їхнє життя цікавішим і не залишає часу на те, щоб сидіти і по обличчю соплі розмазувати. А це ж дуже погана звичка.

Харко, за натурою набагато спокійніший і розважливіший, ніж його побратим, дивився на речі, як завжди, з мудро-удаваною байдужістю:

– Можна й у похід, можна й не в похід, – бурмотів він собі під носа.

– А кому, то можна й на піч, – визвірився Марко.

– А кому можна і в вухо дати, – спокійно зауважив Харко.

Омелько тільки склав руки на грудях, звів очі до неба, тоді примружився, вдихнув повітря на повні груди і прорік:

– Погода хороша. Зараз би й рушати.

Кошового знайшли тут же недалечко, на березі. Він стояв перед великим полотнищем серед бляшанок з яскравими фарбами, сопів, морщився, мотав туди-сюди довгими вусами, перебираючи в руках пензлі. Козак-маляр хотів створити радісне, оптимістичне полотно, наповнене веселим, бадьорим, незгасним та незламним козацьким духом. Робота була майже завершеною. Тепер, щоб картина стала картиною, бракувало незначних і майже невловимих для ока якого-небудь пересічного розбишаки, але дуже важливих деталей. Оця важливість моменту і спричиняла вагання та гучне сопіння визнаного на Січі та за її межами майстра.

– Здоров був, Батьку, – уклонився Кошовому Крутивітер. Інші, як і належало, теж познімали провіяні степовим вітром та пропахлі згарищем ворожої фортеці шапки і чемно посихляли до землі оселедці.

– О! Крутивітре! Добре, що ти нагодився, – привітав Кошовий старого товариша звичною фразою. – Я тут саме гадаю, як би мені оживити вітрила та дніпрові хвилі. Маю декілька цікавих рішень, але...

Почали вияснювати потрібні рішення. Поки визначалися та вирішували – сонечко помітним чином

прокотилося по небосхилу, а козацтво тричі встигло завантажити в човни та знову повиносити на берег гармати і бочки з порохом. Жертви мистецтва не припиняли чортихатися, але продовжували старанно вовтузитися з вантажем, бо знали, що виснажливі фізичні вправи перед довгим сидінням у човнах козацькому здоров'ю не завадять. Слід визнати і те, що січовики просто любили й шанували свого Кошового і ладні були вовтузитися таким чином до самої зими, аби лиш картина була завершена. Духовне мало на Січі надійну фізичну підтримку.

Нарешті Кошовий поцікавився, що нового в степу, і Крутивітер почав у всіх подробицях оповідати їхні пригоди. Щоправда, окремі деталі стосовно нечистої сили замовчав, але в цілому змалював події правдиво.

Кошовий слухав, зрідка осміхався чи гладив вуса, а наприкінці гучно плеснув у долоні й вигукнув:

– Ото дали жару! Молодці хлопці!

"Хлопці" пожвавішали й почали з нетерплячки бити землю чобітьми як коні копитами, переступаючи з ноги на ногу, бо вже й застоялись. Досі з Кошовим говорив один Крутивітер. Молоді козаки встрявати не наважувались, а Омелько в цей час ревно молився, звісно пошепки, за швидке закінчення талановитої картини та довгої розмови і, взагалі, за всілякі блага для січового козацтва і народу України.

Марко, поки те се, з любов'ю розглядав новенькі бойові човни, про які досі чув тільки в героїчних казках та оповіданнях, і вже давно запримітив, що серед них немає флагманського корабля, про який на Січі багато говорили ще до їх від'їзду. Проект нового корабля був тоді майже готовий, Марко це знав напевне і тепер, помітивши прихильне ставлення Кошового до їх бойових успіхів, набрався хоробрості й поцікавився:

– Батьку, а де ж той корабель-всюдихід, над яким наші стільки працювали? Чи вийшло невдало?

– Який це корабель? – наморщив лоба Кошовий. Як достойний митець, він не дозволяв собі перевантажувати

пам'ять дрібницями, і зараз йому потрібен був час, щоб згадати, про що йдеться.

– "Чайка-М", – нагадав Крутивітер.

– А! – просяяв козацький ватажок. – Чому ж, проект був дуже вдалим. Настільки вдалим, що ми змогли продати його за добрі гроші заїжджим грецьким купцям. Вони, до речі, збиралися до Стамбула. Обіцяли й привіт Султанові передати.

– Невже продали? – пожвавівшав Омелько. – То вже матимемо дещицю і на ремонт церкви?

– Як завжди, Омельку, як завжди, – заспокоїв Кошовий. – Третина на порох, третина на церкву, третина на викуп невільників.

Раптом в очах у нього сяйнула свіжа думка. Відблиск цієї думки добре розгледів пильний Марко і одразу втягнув молоду голову в широкі парубоцькі плечі, наче від якогось кепського передчуття.

– Між іншим, – почав розгортати свою думку Кошовий, – за тиждень-другий розпочинається міжнародний ярмарок у Кафі. Зі Сходу й Заходу поз'їжджаються купці за невільниками. Нами цього року заплановано військовий похід на Стамбул, розпорошувати сили ми не можемо, і розтягувати кампанію теж не вийде. Інакше доведеться пройти Чорне море уздовж і впоперек, а щоб перетопити увесь турецький флот, нам літа не вистачить.

– Мудро кажеш, Батьку, – підтакнув Крутивітер, який вже здогадувався, про що мова, і тільки загадково посміхався.

– Тож я й кажу, – вів далі Кошовий, – що, мабуть, оскільки маємо кошти, слід відрядити до Кафи невеликий загін з мирним візитом, щоб по змозі викупити стільки невільників, скільки дозволять наші можливості.

– Кому ж ти це доручиш, Батьку? – подав голос Омелько. Він побожно опустив очі й поклав одну руку на хрест, що висів на шиї, а другу на шаблю, що висіла при боці.

– Та вам же й доручу, – наче здивувався такому дивному запитанню козацький ватажок. – Ви он які козарлюги: вчотирьох цілу фортецю зруйнували. А

завдання не просте, бо мирний візит – то лише гарна назва. У степу свої закони: аркан на шию, і слухати вас ніхто не буде. Самі опинитесь на тому ринку з цінником на шії.

Останні слова мовились більше для молодих козаків, бо не Омелькові з Крутивітром було пояснювати труднощі такого завдання. Труднощі, звичайно, для абикого, та не для справжніх козаків. Для справжніх козаків це обіцяло стати доброю пригодою, Харко це зрозумів одразу. Тільки запальний Марко образився, як нерозумна дитина, і запротестував:

– А як же морський похід? Це, значить, кому на море, а кому повік зі степу не вибратись?

Кошовий заклав руки за спину і пильно, наче вивчаючи парубка, подивився йому у вічі:

– Здається, молодий чоловіче, ви любите пироги? Так-от, на морі... – тут він значуще підвів руку і чомусь показав пальцем у небо, – ... на морі пирогів немає.

Після цього він красномовно повернувся до майже завершеної картини і тільки кинув через плече:

– Зброї багато не брати. Тільки для необхідної оборони.

Що робити? Козаки перепочили, запаслись на дорогу гречкою та пшоном, отримали з січової скарбниці належну суму грошей і наранок, мугикаючи сумних пісень, знову подалися в широке поле, яке для Марка та Харка вже ставало потроху рідною домівкою. Зброї, як і наказав Кошовий, багато не брали. Замість чотирьох рушниць на кожного взяли лише по одній, щоб при потребі зняти з коня настирного татарина на відстані польоту аркана. Та по два пістолі, що били майже впритул. Та по шаблі, без якої козакові краще й на люди не з'являтися. Важкі келепи і довгі козацькі списи, як наступальну, особливо небезпечну зброю, заборонив брати сам Крутивітер.

Коли коні зійшли з порома на пологий берег і легко понесли козаків за обрій, від острова відійшли повністю споряджені й готові до тяжких випробувань вогнем і стихією чайки. Кошовий, що стояв у передньому човні,

поглянув на чотири малесенькі цяточки, що вже губилися у високій траві й задоволено посміхнувся.

"Гай-гай, – думав він. – Буде хлопцям добра наука. З Крутивітром вони не пропадуть, ще й досвіду матимуть, кожен на чотирьох, а Україна матиме добрих лицарів. Від таких і море нікуди не дінеться".

Розділ третій

Три зустрічі на одному шляху

Козакові не личить довго сумувати, а Марко аж трусився, так хотів якомога скоріше стати справжнім козаком. Тому й туга за морем, якого він зроду у вічі не бачив, розвіялася вже до полудня. Він користався мандрівкою, щоб повправлятися у мистецтві верхової їзди, і тепер ганяв свого Вороного прямо, навкоси і колами навкруг Крутивітра та Омелька, які зберігали в цю хвилину статечність і розмовляли про можливі розцінки на невільничих ринках в зоні причорноморської торгівлі о цій порі року. Харко теж не гаяв часу і дорогою вчився швидко зістрибувати на землю та застрибувати в сідло. Його Білогривий не був у захваті від цих вправ і натужно та жалісно іржав кожного разу, коли Харкові вдавалося з розгону опинитися в сідлі.

Не слід думати, що козаки пускали своїх коней степом абияк і абикуди. У степу вже тоді були прокладені, щоправда умовно, але свої добре наїжджені шляхи, які допомагали тямущим людям не заблукати і досягти мети своєї мандрівки, тобто втрапити за бажанням чи то до Криму, чи то в Україну, чи до узбережжя Чорного моря. Задля того, щоб добре зорієнтуватися і не марнувати часу, Омелько прихопив зі своєї, як він казав, "наукової" бібліотеки, натякаючи цим на "чорнокнижництво" Крутивітра, "Карту кінних шляхів України та Дикого поля", видану нещодавно в Києві й укладену французькими інженерами на замовлення польського королівського двору. Оскільки великих транснаціональних шляхів через Україну пролягало тільки три, то й вибрати особливо не було з чого.

Рушили широко протоптаним Муравським шляхом, що вів прямісінько у володіння кримського Хана.

Пополудні сталася цікава зустріч, яка немало подивувала не те що недосвідчених Марка та Харка, але навіть і бувалих у бувальцях Крутивітра з Омельком.

Харко перший помітив змореного чоловіка в подертій одежі, що з останніх сил біг степом, час від часу спотикаючись на рівному місці. Бідолаха двічі впав, доки порівнявся з козаками, але не звернув на них жодної уваги і щосили посунув далі, в напрямку обжитої, густозаселеної України. Козаки отетеріло дивилися услід дивному чоловікові, але обізватися до нього навіть не наважилися, настільки це видавалося їм дивним і незрозумілим.

Другого подібного дивака вони зустріли по деякому недовгому часі. Цей саме зупинився і важко переводив дух, стомившись від довгого бігу. З його густої, давно не стриженої чуприни витикався довгий жмут волосся, що був колись оселедцем, а в лівому вусі блищало невелике срібне кільце.

– Здоров був, брате! – озвався до незнайомця Крутивітер.

– Здорові й ви будьте, панове-товариші, – важко проказав чоловік. Він був настільки стомлений, що зробив правою рукою жест, наче махнув рукою на всі турботи, і майже з розгону всівся просто на землю, там, де й стояв.

– Що з тобою, друже, і куди це ти так поспішаєш? – співчутливо поцікавився Омелько, зупинивши свого коня. Він схилився з сідла і придивився до змарнілого обличчя, чи не знайомий був йому цей козак.

– Ой, не питайте, браття. З кримської неволі втікаю.

– То, може, ми тобі чим допоможемо? – мовив Крутивітер і дістав свою люльку, щоб добре обміркувати справу.

– Ні, тільки не це, – запротестував старий козак, стомлено махнувши руками.

– Як то ні, – здивувався Омелько. – Чи ж ми свині якісь, чи нехристи?

– Як не коня, то хоч зброю чи грошей дали б у дорогу, – встряв Харко, з острахом кинувши оком на свого Білогривого.

– Чи їдьмо краще з нами, – підтримав Марко. – Будеш у безпеці.

– Не можу, люди добрі, – став пояснювати чоловік, що нарешті зміг трохи продихнути й почував себе значно краще. – Такі вже умови. Як утікач, я не маю права скористатися жодною допомогою, доки не дістануся якого села чи обжитого хутора в рідній землі. Інакше міжнародне товариство утікачів з неволі не визнає за мною права вважатися його членом, і я втрачу значні пільги.

– Що ж то за штука така, ті пільги? – широко розкрив очі Марко. Йому вперше в житті доводилося чути, щоб люди дурно завдавали собі такого клопоту.

– Ну... – непевно протяг утікач. – Товариство буде захищати мої права в міжнародному суді. Щоправда, він ще не створений, але зате, якщо я знову потраплю в неволю, то, як член товариства, маю першочергове право на втечу.

– Тю, тю... Чи не краще туди не потрапляти? – дещо насмішкувато промовив Харко.

Колишній козак подивився йому у вічі з сумним докором і почав поволі підводитись. Харкові стало ніяково. Серед козаків на деякий час запала мовчанка. Нарешті Крутивітер відірвався від своєї улюбленої люльки, чомусь поглянув на небо й промовив:

– Вибач, козаче-друже, молодого за дурні слова. Кожному в житті своя дорога, тільки не кожному вдається пройти її до кінця. Один іде, а другий лежить. Хай же тобі щастить на твоїй дорозі. Прощай!

– Хай щастить!

– Щасливо тобі!

– Хай буде з тобою Божа воля!

І козаки знову погнали коней степом, залишивши страдника продовжувати обраний ним самим шлях. Шлях до свободи, здобутої власними силами.

Ближче до вечора вирішили спочити. Зупинили коней і зійшли на землю. Розвели багаття, сипонули каші в казанок, долили води з баклаги та й посідали навколо чекати, коли зготується козацька вечеря. Сонце потихеньку намірялося заховатися за обрій, але ще навіть не сутеніло і навколо було світло.

Марко, не дуже терплячий щодо їжі, схилився був над казаном, щоб з приємністю наповнити груди смачним запахом, і вже потягся рукою до пояса, туди, де висіла ложка. Та в цю хвилину парубок угледів, що неподалік заколихалася трава і з'явився ще один незнайомиць, дивніший, ніж два попередні. Вдягнений він був у якусь мішанину з одягу українсько-татарського пошиття, обличчя ховалося в густій, кошлатій і нечесаній бороді, волосся довгими пасмами спадало на плечі, що було досить незвично для цих країв, і тільки маленькі примружені очі якогось невизначеного зеленкувато-сірого кольору виділялися на засмаглому невмиваному обличчі. Незнайомиць не йшов, а наче скрадався степом, час від часу пригинаючись та озираючись. Навіть важко було сказати, чи він вистежує когось, чи від когось ховається.

Марко чомусь забув про ложку і потягся рукою до шаблі, яка теж висіла в нього на поясі, тільки з протилежного боку. Козаки угледіли, що Марко мацнувся за зброю та й собі зацікавлено повивертали шиї, аби побачити, що за несподіванка так стривожила товариша.

Незнайомиць так уважно оглядався та роззирався, що зовсім не помічав, як просто перед ним добірне товариство сидить і кашу варить. Така неповажна поведінка товариству не дуже сподобалась, але не особливо й стурбувала. Щоб виглядати солідніше під час знайомства, Крутивітер одразу дістав люльку, Омелько пістоля, а Харко підгорнув рукав на правій руці і двічі стиснув пальці в кулак. Вийшло добре й переконливо. Харко лишився задоволений.

Та ось і чолов'яга нарешті почав крутити носом, двічі нюхнув повітря і вшніпився очима в казан з пшоняною кашою, яка саме доварювалась. Зеленкувато-сірі очі

радісно зблиснули, а тоді швидко кинулись по козаках і трохи засмутились. Чолов'яга випростався, заклав руки за спину і набрав такого вигляду, наче вийшов у степ на прогулянку.

– Добридень тобі, чоловіче! Хто ти будеш та куди прямуєш? – першим озвався Крутивітер, якому вдалося нарешті розпалити люльку.

– Якщо хрещений і в Бога віруєш, то сідай до нашого огнища, – проказав Омелько. Він злегка крутнув пістолем і плеснув стволом по розкритій лівій долоні. – А нехрещений, то й так сідай. Може, вийде яка розмова, – він плеснув стволом по долоні вдруге.

– О! Людоньки! – радісно звів руки до неба незнайомиць. – Яке щастя зустріти своїх серед цього дикого степу. Я вже думав, здурію тут з нудьги.

– А чого ж ти сюди забрів? – поцікавився Харко.

– Ой, не питайте. Хіба з доброї волі? – Чолов'яга склав руки перед собою і опустив очі долу. – Третій день з кримської неволі втікаю.

– А що, женуться? – це вже Марко.

– Женуться як хорти, – запевнив чоловік. – Але нас не спіймаєш. Та й ви ж, мабуть, не дасте християнській душі пропасти. Сподіваюсь, допоможете?

– Чим же тобі допомогти, козаче? – сумно запитав Крутивітер.

– Краще грошима. – Обличчя незнайомця розплилося ніжною посмішкою, а маленькі-маленькі зелено-сірі очі раптом збільшилися і широко поглянули на світ в бік уявної купи грошей.

– А як же Асоціація? – запитав Марко. – Це ж проти правил.

– Як... як... а-асоц... – затнувся незнайомиць, але тут і випалив: – Я не належу до жодних асоціацій. Я втікаю як приватна особа. Але то таке. Зараз вечір, а про справи можна поговорити і зранку.

– Ану перехрестись, – чомусь попросив Омелько.

Чоловік ошелешено блимнув на нього, потім скривився, боязко поглянув на небо й перехрестився.

Вийшло як слід. У цей час на обрії з'явилася величезна хмара і вдалині щось гримнуло й блиснуло.

– Ох, у цю пору погода така мінлива, – зітхнув чоловік.

– Погода мінлива, степ мінливий, люди мінливі... – по-філософському зауважив Омелько.

– Люди бувають різні, – підправив Крутивітер.

– Ой різні, ой різні, – підтакнув незнайомиць. – Але більше щирих і довірливих.

Так за мудрими чоловічими розмовами посідали навколо вогнища та взялися до каші. У незнайомця, який назвався Перебийребром, нічого не було за душею, але за пазухою знайшлася пласкенька пляшка горілки. Козаки, не змовляючись, пити відмовилися під тим приводом, що воліють пити мед або не пити взагалі, що було чистісінькою правдою. Гість не дуже наполягав, смоктонув півпляшки власними силами і почав допитуватися, куди козаки їдуть та що везуть. Марко з Харком були й роти пороззявляли, щоб побалакати про святу справу визволення невільників, але раптом відчували, що не можуть про-мовити й слова. За тим почав говорити Крутивітер, і хлопці з подивом дізналися, що вони везуть коштовний подарунок кримському Ханові, захований у торбині з пшоном, щоб лихі люди про те не довідалися та й не поцупили часом, бо ж запорожцям дуже важливо піддобритися до Хана, щоб не заважав у цьому році шарпати Туреччину. Дивним було й те, що Омелько на всі ці дивні розповіді навіть вусом не повів, а зелено-сірі очі Переламайребра знову звузилися і стали маленькі-маленькі, ще менші, як були.

"Мабуть, перебрав, – подумали хлопці. – Недарма старші козаки радять не пити тієї клятої горілки".

Полягали спати, але посеред ночі раптом почали гучно і стривожено іржати пущені на вільну пашу коні. Поки Марко з Харком вгамовували своїх, більш неспокійних та гамірливих, почули, як щось шелеснуло в траві і дрібно залопотіло степом. Лопотіння швидко віддалялося кудись на північ, це хлопці добре бачили по зорях, і скоро зовсім затихло.

Наранок, коли розвиднілось, виявили, що Перебийребра серед них немає, а торбина з пшоном зeszла невідомо куди.

– Тю! – почухали потилиці козаки.

А Крутивітер мовив заспокійливо:

– То нічого. Ми ж маємо ще гречку, а чоловікові буде що серед степу до рота вкинути. Хоч і пройдисвіт – а усе жива душа.

Розділ четвертий

Сутичка

Марко знову летів степом на своєму Вороному і вигнався далеко наперед, коли, зненацька, просто перед собою, уздрів збройний загін з чотирьох чоловік. Передній, котрий виділявся серед інших блискучим нагрудним панциром дамаської роботи та шоломом, що був увінчаний високим султаном, щось гаркнув турецькою, і загін скреготнув шаблями, які одразу ж блиснули на сонці вогненними стрілами.

Думати Марко почав після гучного пострілу, який вернув його до пам'яті та вибив із сідла розсултаненого і запанцерованого турка. Першою думкою він пошкодував, що зневажав уроки турецької у січовій військовій школі, посилаючись на свій патріотичний настрій, хоча, слід визнати, турецька просто цікавила його менше, ніж татарська та польська, які на практиці застосовувалися козаками частіше. Другою думкою-блискавицею парубок визначив кількість ворогів та їхнє озброєння. Троє, які ще трималися в сідлі, хоч тепер і не дуже впевнено, виглядали на кримчаків, але мали на собі блискучі шоломи та кольчуги, гідні столичних військових підрозділів.

"Хлопці з Бахчисарая", – втретє подумав Марко, сказав собі: "Гей!" – і свиснув шаблею по обидва боки.

Добра, власноруч відібрана Марком у розбійників ще цієї весни шабля з силою брязнула по сталевих шоломах, і два молодих і вгодованих тіла гупнули у високу степову траву. Густе шарудіння приглушило металевий звук

звалених на землю шабель, кольчуг, невеликих круглих щитів та важких келепів.

Миттю пустив коня до останнього свого суперника, але цього разу легкої перемоги не вийшло. Шабля зустрілася з шаблею в шаленому леті. Клинки кресонули стовпом вогню і почали раз за разом так сипати іскрами, що здалеку це було схоже на китайський феєрверк.

Поки Марко мужньо змагався з міцним і також нелякливим татариним, збитий з коня пістолетним пострілом турок сидів у траві, намагаючись келепом відрихтувати свій придбаний за неабиякі гроші панцир, і злісно лаявся турецькою. Новенький, розкішно прикрашений обладунок добряче пом'яло Марковою кулею в найпомітнішому місці, на грудях, де найхімернішим чином спліталися лінії чудового візерунка, виконаного в пластичному арабському стилі.

Інші двоє мали свій клопіт. Один без жодного успіху намагався зняти з голови зім'ятий шолом, а другий, якому шолом злетів з голови одразу, лежав під копитами свого коня і тримався обома руками за землю, щоб не перекинутись. Світ йому ходив ходором, в голові бемкало, в очах підсвічувало, а до горла підкочувалася бридка нудота.

Надїхали Крутивітер, Омелько та Харко. Подивувалися, походили з коней і стали розбиратися. У цей час татаринів, що бився з Марком, обридли вправи з шаблею. Він рвучко вхопився за важкий келеп і легко махнув ним у повітрі, цілячи Маркові у скроню. Спритний Марко вчасно припав до гриви свого Вороного, і шмат заліза зі свистом-тріском вривав по голові татаринів коня. Кінь впав на землю як стій разом з вершником і миттєво знепритомнів. Татарин пообіцяв Маркові скрутити в'язи за таку шкоду і спробував витягти ногу з-під свого коня, який удавав ображеного й лежав нерухомо, як колода, не бажаючи приходити до пам'яті. Марко вирішив не кидати чоловіка в біді і не переривати так добре розпочату бійку. Перемогти в чесному бою було справою честі. Він зіскочив у траву, допоміг татаринів видобутися з-під коня, поцікавився,

чи все в порядку з ногою, і після ствердної відповіді як міг зацідив йому кулаком у пику. Татарин тільки сплюнув і замахнувся в свою чергу. Марко знову пригнув голову, але зустрівся з вдало підставленим коліном. Татарин розгадав улюблений прийом, і тепер Маркові в голові замаятрилось, а трава перед очима сколихнулась, мов борщ у велетенській тарілці. Одначе він встояв, і суперники заходилися по черзі гамселити один одного кулаками, час від часу крекаючи та спльовуючи.

Нарешті Марко відчув, що татарин слабне. Він швидко відступив на крок і, як учили на Січі, вривав суперника чоботом просто у груди, так, що той тільки хекнув і вкрив землю, мов козирний туз наприкінці гри. За мить прискочив до нього Марко, всівся йому на груди і вже підніс угору кулак, але той запросився:

– Годі! Годі вже. Здаюсь. Не можу більше.

– То піднімайся, чоловіче добрий. Нічого серед степу вилежуватись, – мовив захеканий від довгої бійки Марко і подав чоловікові руку, щоб допомогти звестися на ноги.

Вони обтрусилися, помацали щелепи, утерли носи, а тоді зміряли один одного цілком мирними поглядами.

– Що ж ти за один? – першим поцікавився татарин.

– Марко Пиріг, запорозький козак, – з гордістю промовив Марко, особливо притискаючи на слові "козак".

– А це мої товариші: Крутивітер, Омелько та Харко Житиможна.

– Гай, гай, – промовив татарин. – Крутивітра в степу кожна миша знає, але, бачу, тепер знатимуть і Пирога. Ти перший, хто зумів мене побороти, а я ж не хто-небудь, а відомий батир Чермет з особистої охорони кримського Хана.

– Го, Чермете! Багато про тебе чули, аж ось довелось і познайомитись, – в один голос гукнули Крутивітер і Омелько. У ті жорстокі часи, що б там не було, і що б там не розповідали, навіть вороги вмiли поважати один одного.

– А це Кашкет і Бешкет з кримінальної поліції та особливий уповноважений султана, воїн і поет, Душхан

Розбей. Гадаю, ви й про нього чули, – вказав на своїх супутників Чермет.

– Го, чули й читали. Хто на Січі не знає віршів Душхана Розбея про кохання, – зраділи такій зустрічі Крутивітер і Омелько. У ті жорстокі часи, як ми вже знаємо, вміли поважати й літературу.

Душханові, безперечно, було приємно дізнатися про такий рівень визнання його творчості, бо ж запорожці були відомими знавцями ліричних поезій. Він зашарівся і ладен був навіть пробачити Маркові пошкоджений панцир.

– Невільників ловите? – між іншим поцікавився Харко.

– Що ви! – мало не образився Душхан. – Як літератор, що має йти попереду свого часу, я виступаю проти невольництва. Мій ідеал – кохання та вільна праця. Але з криміналом треба боротися. Тому за дорученням Великого Султана я, спільно з моїми колегами, відрядженими на наше прохання кримським Ханом, шукаємо небезпечного міжнародного злочинця.

– Що ж то за злочинець? – жваво запитав Крутивітер, згадавши про волоцюгу, що цієї ночі потяг у них торбину пшона.

– Пройдисвіт, якого світ не бачив, – почав пояснювати Чермет. – Шахрай і злодій. Головне, подумати тільки, з вищою освітою. Батько татарин, мати українка, але народився від поляка в Молдові. Прийняв турецьке громадянство, тоді вихрестився і почав вивчати медицину в Києво-Могилянській академії. Щось там не довчився, бо під час літніх канікул потрапив у неволю, кажуть, через дівчину. Працював невольником у одного багатія поблизу Варни, але довів його господарство до того, що бідолаха розорився і зі скандалом вигнав його на волю. З того часу гастролює в різних країнах, переважно на Чорноморському узбережжі. Кажуть, накопичив чимало грошей, які зберігає десь у землях Гельвеції.

– Як же його звать?

– Він має безліч імен, але всі пов'язані з медициною. Медицина і море – це його дві пристрасті, тому й шукаємо

його по узбережжю, й імена в нього на зразок Звернирука, Скрутивуха, Нападигарячка.

– Переламайребро! – здогадалися Марко й Харко.

– Це щось нове, але дуже на нього схоже, – погодився Чермет.

– То ви вже мали нагоду з ним зустрічатися? – усміхнувся Душхан. – Сподіваюся, зустріч обійшлася вам недорого?

– Так. Дещо з провіанту, – осміхнувся й собі Крутивітер. – Але нам та вам ще залишилося. До речі, вже час обідати, то, може, посидимо та поговоримо?

Знову заварили кашу. Тобто поставили гречку на вогонь. Харко з Кашкетом та Бешкетом настріляли птиці, щоб додати м'ясної приправи, Марко з Черметом крутилися коло вогню та розмішували крупу, щоб не пригоріло. Козаки розповіли Душханові та Чермету про зустріч з Переламайребром, потім стали розпитувати про ціни на невільничих ринках.

– У цьому році товару мало, – похитав головою Чермет. Не знаю, може й, марно виявиться ваша поїздка.

– Не кажи так, Чермете. Якщо й двох чоловік викуплять, то зроблять достойну справу во славу Аллаха і справедливості, – висловив свою думку Душхан.

– Хай же буде благословен всяк, хто щиро вірує, хоч і не хрещений, – підтримав Омелько.

Потім Душхан, на прохання товариства, читав свої вірші, і Марко вдруге пошкодував, що погано вчив турецьку.

Коли Душхан змовк, всі ще довго сиділи мовчки, зачаровані самоцвітами його прекрасної поетичної скарбниці. Тільки Марко, який мало що зрозумів, був зачарований менше, а тому перший почув те, що ніхто жодним чином не сподівався почути серед широкого, пустельного степу.

Розділ п`ятий

"Злазьте, дядьку! Приїхали"

А почув Марко рипіння коліс, рев волів та сумну пісню. Скоро можна вже було розібрати і слова пісні: про козака, який їде, сам не знає куди. Пісня, рипіння і воли сунули просто на розведене Марком і Черметом багаття, тож ніхто не став кидатися, метушитися, визирати та гойкати, а вирішили зачекати, поки "воно" саме під`їде.

Ось із високої трави з`явилися великі рогаті голови двох волів, які сумними й байдужими очима поглянули на товариство, зайняте кашею та віршами. Власне, віршами займався тільки Душхан, який на прохання Марка записував слова особливо вдалих, на його думку, поезій в перекладі арабською.

Волики ремигнули і зупинилися, але позаду щось цвюхнуло і гейкнуло. Вони знехотя посунули ближче до вогнища та теплої компанії і потроху викотили за собою великого воза, завантаженого гарбузами. Зверху, на купі гарбузів, сидів дядько з пишними вусами, в солом`яному брилі і з батогом у руках. Дядько ще раз цвюхнув батогом:

– Та суньтєся вже куди-небудь, іродові душі, може ж, куди таки доїдемо!

– Злазьте, дядьку! Приїхали! – весело гукнув Харко і штурхонував ліктем Марка. – Дивися, це ж дядько Хома. Пам`ятаєш, він нас підвозив, ще й дорогу на Січ показав.

– Га! Кого я бачу! – широко розкрив очі дядько. – Хлопці-молóдці. Отже, дісталися на Січ? Не заблукали?

– Не заблукали, – гордо підтвердили Марко і Харко. – Дісталися.

– А я от заблукав, – розвів руками Хома. – Вибрався зі свого села на ярмарок та й задрімав. А ці два... У-у! – Дядько замахнувся на воликів батогом. – Завезли бозна й куди. Оце вже четверту ніч доведеться в степу ночувати.

– Добре ж ви задрімали, дядьку, – пихконув своєю люлькою Крутивітер.

– Та ви не смійтєся, голодранці! Краще скажіть, куди це я заїхав.

– Як на ваших волах та на південь, то за день у Перекопі будете, – озвався Чермет.

Хома аж за голову схопився:

– Оце занесло! Що ж мені стара скаже? Та коли й повернусь... – подумав, похитав головою, крекнув, нарешті сплюнув на завершення своїх роздумів і поцікавився: – А що ж ви оце серед дикого степу робите?

– Споживаємо Богом нам даний хліб. Тобто кашу, – прошамкав Омелько, бо рот у нього був набитий гречкою. – Як не будеш довго чухатись, то й на тебе зійде Божа ласка. Ложку можу позичити.

– А степ не такий і дикий, як про нього кажуть, – вставився й Марко. – Тут стільки народу тиняється, що тільки й дивись. Ось так зранку прокинешся, а в тебе ні каші, ні шаблі, ні голови.

Примостився до компанії й Хома. Роззнайомились. Трішки заспівали. Тоді ще побалакали. Коли Хома узнав, що козаки їдуть до Кафи на ринок, зрадів. Вирішив, що поїде з ними, може, вдасться продати гарбузи, бо до себе на ярмарок він уже не встигає, а повертатися додому з гарбузами і без копійки боїться. Дружина, мовляв, голову зніме. Коли згадав про дружину, Харко чомусь зітхнув, а Марко замріявся.

Потім таки зібралися в дорогу. На прощання Душхан Розбей звернувся до Крутивітра.

– Я чув, що Перекопська фортеця – то начебто ваша робота?

Крутивітер вклав у рота люльку, глибоко затягнувся, а тоді ствердно кивнув головою і пустив у небо рівненькі та кругленькі димові кільця.

– Я завжди захоплювався вашим мистецтвом бою і мушу визнати, що операція проведена майстерно. Але ж вам тепер доведеться знову там побувати.

– Гадаєш, вони сильно ображені? – мовив Харко. – Гадаєш мирно проїхати не вдасться?

– М-м-м, навпаки... Каймакан вам дуже вдячний, бо йому під приводом повного зруйнування фортеці нарешті вдалося вибити кошти на її капітальний ремонт. Але гарнізон... Він, звичайно, наполовину замінений, але все

одно повністю здеморалізований. У Бахчисараї побоюються масового дезертирства.

– Я тебе зрозумів, поете, – кивнув на знак згоди Крутивітер. – Обіцяю тобі, що проїдемо через Перекоп непомітно. Адже ми прямуємо до Кафи з миром.

Обнялися, розцілувалися. Потім Марко довго думав, чому так буває, що люди товчуть одне одного, потім мало не плачуть, розлучаючись, а потім знову товчуть. Аж голова йому заболіла від тих роздумів, а так нічого й не придумав.

Коли, за всіма Омельковими розрахунками та за передчуттями Крутивітра, на обрії мав з'явитися Перекоп, стали радитися, яку ж хитрість застосувати з тим, щоб проїхати через фортецю непомітно. Довго нічого не могли придумати, аж нарешті вдатний на військовій хитрощі Омелько запропонував:

– А посідаймо у воза, та обкладемося гарбузами – і з Богом. Ачи й не помітять.

– А коні? – запитав розважливий Крутивітер.

– А що коні? Коні ж не козаки (коні обурено заіржали). І фортецю ми брали не на конях, а піхотою, то чого їм коней боятися?

– А якщо помітять? – запитав обережний Хома.

– Якщо помітять! Ще ж не помітили. А якщо й помітять, то щось вигидаємо. Чи вперше?

– Хай тільки помітять, – виставив свого кулака Марко, а Харко ствердно мугикнув.

Оскільки інших пропозицій не знайшлося, почали розвантажувати воза, щоб обладнати схованку. На вимогу Крутивітра коней розсідали, щоб не викликати підозру. Інші вважали таку обережність надмірною, але сперечатися не стали. Поскладали у воза сідла, зброю, кашу, баклаги з водою та торбину з грішми. Позалазили туди самі. Крекчучи, пообкладалися важкими гарбузами. Коли роботу було закінчено, дядько Хома всівся зверху на купу гарбузів, яка тепер значно побільшала, і цвьохнув батогом.

Волики стомилися і тепер сунули ще повільніше, ніж завше. Та до того ж і ваги побільшало. Грунт під колесами, траплялося, був не дуже рівний і віз, бувало, не трішки перехилився то на один бік, то на другий. Дядько Хома дуже потерпав, щоб не захуркотіти з тієї височини, на якій йому зараз доводилося сидіти. З незвички його нудило. Під Хомою і гарбузами Крутивітер намагався розпалити люльку, що в нього ніяк не виходило, бо не міг розвернутися; Омелько ревно молився, прохаючи в Бога сил, щоб витримати цю поїздку, і захисту від власних непродуманих ідей на майбутнє, а Харко з Марком кляли на всі заставки мирний спосіб проїзду через ворожі фортеці. Одні тільки розсідлані та розгнуздані коні були щасливі й задоволені, бо нарешті могли побігати степом без вантажу.

Та нарешті вже за пізнього вечора, волики дотяглися до Перекопа, під саму браму. Власне, не так під браму, як на те місце, де вона стояла, перш ніж її розстрожили старі січовики, Крутивітер та Омелько. Але якби вона стояла й тепер, то о цій порі вже була б замкнена і довелося б мандрівникам чекати до ранку, до самісінького початку робочого дня. А позаяк брами не було, то й закривати було нічого. Тільки довелося каймаканові встановити на її місці цілодобову охорону, хоч це і викликало ремствування серед вояків, бо тепер заступати на службу доводилося вдвічі частіше.

Як і завжди, в`їзд до фортеці охороняли два вояки. Один був на голову вищий, а другий на голову нижчий. Вони завжди заступали на службу разом, бо так їм було зручніше оглядати місцевість: один оглядав зверху, другий знизу.

– Стій! Куди їдеш, що везеш? – поглянув на Хому високий.

– Гарбузи на ринок везу. Продавати, – озвався згори Хома.

– А вони смачні? – зацікавилися вартові.

– Та так... Поки розріжеш... Та й варити довго треба... Та й не кожному смакує...

Вартові поглянули один на одного і скривилися.

– А хто ж їх тоді купує?

– Гей, – махнув рукою дядько Хома, – дурнів на світі вистачає. Я їх зустрічав навіть не по одному.

Вартові погодились, що дурнів таки на світі чимало, і почали приглядатися до воза. Гарбузів було накладено великою горою, і дивно було, як тільки вони всю дорогу купи трималися, але це підозри не викликало. З-під гарбузів пахло тютюном, і чутно було, наче хтось глухо лаявся, але це підозри теж не викликало. Тут саме надбігли коні.

– А коні чий? – здивувалися вартові.

– А що вам коні? – озвався Хома. – Коні ж не козаки.

Згадка про козаків викликала у вартових підозру. Той, що був нижчий, заглянув під воза і запропонував:

– Ану штрикни списом між тих гарбузів. Може, там хтось є.

– А якщо є?! – злякано запитав високий.

– Якщо є?! – ще більше налякався нижчий. І зненацька гаркнув на Хому, та так, що той від несподіванки мало з воза не гепнувся: – Ану катай звідси, куди зібрався! Без тебе роботи повно.

На виїзді брама була ціла, але її не зачиняли з міркувань безпеки. Щоб усякі підозрілі особи не затримувалися в фортеці. Тут теж були вартові. Коли підїхали, Хома хотів був з ними заговорити, але саме в цей час Крутивітрові вдалося розпалити люльку, дим потрапив Омелькові в носа і той чхнув з усієї сили, не закінчивши "Отче наш". Вартові наполохались і побігли шукати, що це там чхає, в найдальший куток за найбільшою баштою.

Дорога була вільна, Хомі не лишалося вибору. Він ще раз цвьохнув батогом, і наші друзі, хоч і не в дуже зручних позах, вїхали в Крим.

Як відїхали від фортеці на безпечну для моральної стійкості гарнізону відстань, Хома зупинив воликів і почав розмірковувати, як оце йому потемки – а це ж уже й ніч настала – розвантажити воза, щоб козаки могли з-під гарбузів вибратись. І тільки що почав він розмірковувати, як чує за спиною:

– Злазьте, дядьку! Приїхали.

І так, наче щось гостре і холодне кольнуло ззаду між ребра. Озирнувся Хома й розгледів у темряві людські постаті. Скількись там чоловік обступили воза довкола, а один списом просто у груди Хомі цілить і шкіриться:

– Злазьте, злазьте. Допоможете нам ваш товар з воза зняти.

– Га! – мовив Хома. – Це мені якраз підходить. Сам Бог мені вас послав, хлоп`ята. Давайте ж чимдуж за роботу.

Люди довкола розсміялися, хто українською, хто польською, хто татарською, а хто й турецькою, і сказали, що вперше зустрічають такого веселого чоловіка на цій великій дорозі. Поплескали Хому по плечах, а тоді швидко заходилися коло роботи.

– То це ви, люди добрі, мабуть, грабіжники? – запитав Хома, перекладаючи здоровенного гарбуза з воза на купу, що швидко зростала у виярку край дороги.

– Грабіжники – це ті, що податки та мита деруть, а ми чесні розбійники.

– Нелегкий труд.

– А що ж ви думали! Звісно, коли з людьми працюєш, воно й цікаво, але дуже виснажливо. Клієнти, знаєте, всякі бувають. Такого про себе наслухаєшся!

– Та й з погодою не завжди щастить. А при нашій роботі здоров`я берегти треба. Лікарняний тобі ніхто не оплатить.

– Хоч добре заробляєте?

– Це від сезону залежить, але на життя вистачає.

Поки розбійники з Хомою трудилися і розмовляли, купа гарбузів, що були на возі, потроху меншала. Марко з Харком перші змогли визволитися з-під важкого тягаря і стали допомагати іншим знімати гарбузи там, де лежали Крутивітер і Омелько. Навколо зовсім стемніло, ніч була безмісячна, то зайняті ділом розбійники не помітили навіть, що працюючих стало на двоє більше. Коли це один потяг носом і вчув запах Крутивітрового тютюню, бо той, відчуваючи, що йому легшає, а отже справа йде до завершення, почав саме набивати люльку.

– Ого! – скрикнув розбійник. – Та ви, дядьку, контрабандний тютюн возите?

– Це я тютюн вожу, – обізвався Крутивітер і виборсався нарешті разом з Омельком в нічний морок, на свіже повітря. – І не контрабандний, а для власного використання.

Він поглянув на небо. На блискучі зорі, розсіпані небом, немов козацькі човни у морі, й весело усміхнувся. Хоча цього, звісно, ніхто не побачив, бо ж було темно. А Марко поклав руку на плече розбійника, який кричав про тютюн, і тихо мовив:

– А тепер, хлопці, завантажуймо гарбузи назад.

– О! А ти хто такий?! Чого розкомандувався?! – заверещав розбійник.

– Я – Марко Пиріг, запорозький козак.

– Га-га... – спробував розкотисто засміятися розбійник, але замість третього "га" всі почули глухий удар і, по хвилі, падіння людського тіла, яке гепнулося край виярка і з шумом та стогоном одразу скотилося до гарбузів.

– Що там? Що там? – захвилювалися розбійники.

– Ох, – простогнало з виярка. – Не знаю, що й до чого, але це й справді Пиріг. З ним краще не сперечатися. Робімо, як кажуть.

Проклинаючи свою гірку долю і свій тяжкий труд, розбійники хоча і з меншим завзяттям, але знову взялися до гарбузів і, як позакладали їх на воза, одразу чкурнули в чагарі, не чекаючи подяки. Тут вони зробили велику помилку, бо Крутивітер саме прикидав, чи не заплатити людям за важку роботу. Але як побачив чи, вірніше, почув, що люди швидко здиміли й не залишили адреси, то зітнув плечима і махнув на них рукою.

Козаки простелили на гарбузах свої жупани та й повкладалися зверху, щоб трішки виспатися, бо, зрозуміло, під гарбузами їм було не до сну. Воно й на гарбузах не дуже добре, а все краще. Волики якраз намірилися рушати, а тут надбігли й коні, які увесь цей час бігали не знати де, наче грайливі цуценята, користаючись тимчасовою свободою.

І все це захропіло, цвѣхнуло, ремигнуло, забило копитами і посунуло крученими кримськими дорогами у бік Кафи.

Розділ шостий *Остання брама*

Скільки днів зайняла для наших друзів подорож на волах через Крим, сказати важко. Достеменно відомо, що днів зо три довелося їм згаяти у ханській столиці для виповнення належних формальностей, бо ж мирний проїзд землями ханства вимагав охоронної грамоти за підписом першого візира. Довелося попобігати, поки дізналися про дні та часи прийому в ханському палаці, та попочекати й попостояти, поки на той прийом потрапили. Щоправда, прийняли добре, бо Крутивітер знався з першим візиром ще за молодих років. Тож про справу багато говорити не довелося, більше пили каву, згадували колишні бої й походи та роздивлялися шрами від старих ран, що колись були назавдавали один одному. Настрій козаків підупав тільки наприкінці, коли Перший візир назвав суму, яку слід було сплатити за процедуру одержання грамоти. Візир почав був заспокоювати товаришів, що, мовляв, закони то не його особиста примха, але скоро побачив, що це не додасть їм настрою, й рішуче махнув рукою:

– Гаразд. Оформимо за дрібнішу плату, як для благодійної поїздки. Але тоді вже з вашим товаром, – він красномовно поглянув на дядька Хому, – розбирайтеся як знаєте. На нього не поширюватиметься ні дія охоронної грамоти, ні право захисту перед ханським судом.

Хома на радощах одразу підніс візиріві гарбуза і запевнив, що в будь-якому разі не збирається тягатися по судах, бо ще не такий багатий, а Марко, який за молодістю своїх літ ще не навчився стримувати власного язика і не знався на дипломатії, хотів заспокоїти візира тим, що найменша цеглина важить більше за його охоронну грамоту. На щастя, Крутивітер несподівано розгадав його думку і від тої несподіванки так затягся своєю люлькою, що зайшовся тяжким кашлем, умився

слізьми і схопився за серце. Старого козака ледве одходили, але слава про козацьку чемність була врятована, бо Марко за тим усім одразу й забув, що хотів п'ятакнути. Адже дурні думки зникають так само швидко, як і з'являються, тому й стримувати їх, як на людину досвідчену, зовсім не важко.

Коли проходили через приймальню, струнка, з закритим від допитливих поглядів обличчям служниця щиро й міцно потисла кожному руку. Під час цих потискувань Омелько побожно опустив очі, Марко помацав вільною рукою щелепу, а Харко задоволено посміхнувся і розправив вуса. Один Крутивітер зробив вигляд, що начебто так і треба.

Крім витрат на оформлення паперів, довелося козакам труснути гаманцями ще на в'їзді до Бахчисарая, бо за проїзд через місто у ті часи справлялася хоч би й сяка-така плата, та ще одвалити грошенят за ночівлю на заїжджому дворі. Як з іноземців, з них вимагали утричі більше, ніж можна було нарахувати за здоровим глуздом. Козаки навіть були образилися і вирішили заночувати на майдані біля мечеті, але, як почало сутеніти, до них підійшла нічна сторожа. Козаків розпитали, хто вони і звідки, перевірили папери й чемно, але наполегливо порадили звільнити майдан і не порушувати встановленого у місті порядку. Хоч-не-хоч довелося нашим друзям вертатися до заїжджого двору. Тільки другого дня, поки Крутивітер з Омельком вивиснювали, як і коли можна потрапити до палацу, а Харко з Хоною стерегли товар та гроші, проворний Марко мотонувся містом та напивав заїзд, де їм надали місце під відкритим небом за символічну платню.

Так чи так, а скоро козаки вибралися нарешті з Бахчисарая і посунули дуже собі потихеньку, з огляду на неспішних Хоминих воликів, до Кафи.

Дісталися туди в суботу перед недільними міжнародними ярмарками та торгами. Головна брама міських укріплень була широко розчинена, і через ту браму перлася досередини неймовірна кількість людей,

віслюків, баранів та овечок, коней, возів та кибиток. Одні йшли з крамом, інші з грошима, щоб потім повертатися з крамом замість грошей, з грошима замість краму або й взагалі без нічого. Не були винятком і наші козарлюги, які хоч і повільно сунули, та досить швидко злилися з цим крикливим, ревливим і рипливим натовпом, що ніяк не поспішав протискатися через браму. Довелося набратися терпцю, бо навіть волики почали бити копитами, але вчасно схаменулися, почувши застережне іржання козацьких коней. Між тваринами як межі людьми: що дозволено коневі, то воліві зась.

На воротях стриміли двоє вартових із заморських найманців, рекрутованих на турецьку службу, які зовсім не сприяли швидкому просуванню змученої чеканням різнолікої та різномовної громадськості. Серед натовпу якісь два європейці з порожнім возом намагалися продати свою чергу. Люди кричали, торгувалися, але через високу ціну купувати чергу ніхто не хотів. Деякі пропонували міняти срібняки на золоті за курсом нижчим, ніж в агентствах флорентійського банку. Монети ходили по руках, підкидалися на долонях, зважувалися та перевірялися всіма відо-мими способами. Чутно було, як під час цих випробувань у когось хряснув зламаний зуб, потім учасники операції почали хапати один одного за барки. Хтось комусь дав по лобі, хтось застогнав, потім хтось лаявся, хтось плювався, а хтось відплювувався. Інші, досвідченіші та серйозніші, щоб не гаяти часу, розпитували один одного про товар та підписували довгострокові торговельні угоди.

Не гаяв часу і Крутивітер, але вісті для козаків були невтішні. Про невільників у цьому році як і не чули. Випадало на те, що повертати на Січ доведеться безславно, з повною торбою виділених на добру справу грошей. Трапився один хитруватий, та не вельми обізнаний у політиці араб, який почав обіцяти Крутивітрові невільників з України на наступний рік, за умови сплати авансу, але Марко й Харко, не змовляючись, злісно блимнули на нього у дві пари недобрих очей і потяглися до шабель. Необережний торговець втямив, що

не на тих наскочив і зараз йому вималювалась добра халепа, та й не став наполягати, а натомість хутко втерся серед люду і зник, наче й на світі не був.

Коли козаки з гарбузами стали на воротях, вартові одразу зацікавились Хомою та його товаром, здогадавшись, що то скоріше гречкосій, ніж козак.

– Гей, ти! Стій! – гукнув один. – Що везеш? Чого вартий товар? Чи маєш гроші на прожиття в місті та на сплату ринкового збору?

– А ви проїжджайте, проїжджайте, панове військові! – гукнув другий до запорожців. – Не затримуйте натовпу.

– Це з нами, – навіть не зрушив свого коня Крутивітер. – Ось маємо гроші, – він труснув торбиною. – Ось маємо грамоту.

По цих словах Крутивітер витяг з-за пазухи виданий їм у Бахчисараї сувій паперу і навіть розгорнув його перед носом у вартового. З того, що вартовий зовсім не зацікавився текстом, Крутивітер зрозумів, що він не вміє читати по-татарському, і дуже втішився. Проте тішитися було зарано.

Дбайливі охоронці міської брами незадоволено скривилися, але пропускати воза не поспішали. Вони почали переглядатися, переступати з ноги на ногу, гмикати та кахикати. Оскільки козаки та Хома досить терпляче чекали сподіваного дозволу і тільки вуса погладжували та в ті вуса посміювалися, почали вартові придивлятися до воза та вимірювати, який він завширшки, та заввишки, та завдовжки, застосовуючи якісь чудернацькі, незнані козакам мірки.

– Послухайте, брати мої, а раби Божі, – озвався раптом Омелько. – Здається мені, що давно ми не обідали, а тинятися увесь день з порожніми животами – діло богопротивне. Чи не час нам кашу варити?

– І дійсно, – озвався Марко. – Мені вже давно перед очима пироги стоять.

Хома на те осміхнувся, цвѣохнув батогом і завернув воликів так, що віз геть увесь проїзд загородив.

– А що ви скажете про гарбузову кашу, панове козаки?

– Можна й гарбузової, – озвався Харко. – Розводьмо багаття.

А Крутивітер тільки схвально затягнувся своєю люлькою.

Вартові, побачивши, що така справа, стурбувалися, але видно було, що поступатися вони не хочуть. Зате люди по той бік брами стали ремствувати. Гомін усе зростав і скоро перейшов у лайки та прокльони на адресу вартових, їхніх начальників і самих батьків міста. Як не дивно, проте лаяти козаків нікому й на думку не спало.

На увесь цей гвалт з'явився турецький офіцер, начальник варти. Суворо поцікавився, в чому справа і чому затримано рух на в'їзді до міста. Крутивітер мовчки простяг туркові охоронну грамоту, і всі присутні – козаки, вартові й схвильований натовп – зосереджено стали чекати, що буде далі.

Проглянувши документ, турок раптом просвітлів на обличчі, хитрувато поглянув на козаків та на гарбузи і... заговорив українською. Виявилось, що сам він зроду не бував в Україні, але має дружину українку, від якої й мову українську вивчив, і про Україну багато знає. Має від неї трьох дітей, які в перервах між частими молитвами та омиваннями люблять співати українських пісень, та й сам у вільний час пробує перекладати українською закони Шаріату заради поширення здорового способу життя серед побусурманених українців, не дуже вдатних до вивчення східних мов.

Мило погомонівши отаким чином з козаками, турок суворо блимнув на вартових і наказав пропустити воза. Від запропонованого Хоמוю гарбуза твердо відмовився і навіть не схотів назвати свого імені, а тільки побажав козакам щасливої дороги і зник за важкими дверима фортечної вежі. Хома добре подивувався з цього випадку, але то тільки тому, що досі йому просто не щастило на зустрічі з достойними представниками влади. Запорожці, навпаки, сприйняли це як належне, бо на Січі усі щиро вірили у всюдисущість порядних людей.

Отже, щасливо проминувши ще одні ворота, самий лиш вигляд яких починав навіювати тугу не тільки на Хома,

що потерпав за свій товар, а вже і на Марка з Харком, яким руки свербіли декому щелепи намацати, подалися козаки на майдан перед замком, щоб визначитись та розшукати добрі місця в готелі, там, де більше крутиться торгового люду, і де вам швидше нададуть потрібні відомості про попит на ринку та про товари, що надійшли до міста останніми днями. Крутивітер з Омельком бували в Кафі не вперше, почували себе впевнено та не дуже й роззиралися, зате їх супутники постійно крутили головами й прицмокували язиками, дивуючись на своєрідну забудову міста, що поєднувала військово-оборонний стиль генуезців з житлово-побутовими спорудами, поширеними в країнах ісламу.

Майдан у центрі Кафи, міста, збудованого на Кримському півострові генуезцями та захопленого згодом турками – які перетворили його на свою торговельну та військову базу в Чорному морі й водночас звідси намагалися контролювати Кримське ханство – як завжди, вирував політичним життям, що проростало багатим урожаєм на ниві міжнаціональних взаємин його, ну зовсім неоднорідного, населення. Як для політичних вимог та дебатів, це місце було обрано не випадково, бо майдан мов на долоні проглядався з вузьких, заґратованих візерунчастими решітками вікон замку, де розташовувалася місцева влада. А що майдан не тільки добре проглядався, але й добре прострілювався з замкових укріплень, то це тільки сприяло взаємній терпимості політичних опонентів. Різні групи, що репрезентували політичні партії та фракції, виступали за поглиблення ісламізації суспільства, за посилення світської влади, за приєднання Кафи до Кримського ханства, за утворення Кафської автономії, за надання митних пільг на генуезькі товари і навіть за вільну Україну під протекторатом Великого Султана. За вільну Україну агітувала купка наполовину побусурманених, але добре зорганізованих місцевих українців. Про протекторат і Султана тут більше говорилося про людське око, а точніше – для вух турецьких патрулів та на зло великій групі заможних польських туристів, які

гомоніли поміж собою про консервативність Сейму і необхідність зміцнення королівської влади. Поляки час від часу злісно блимали на завзятих українців і раді були б насмикати їм чуби, але не наважувались через лояльність їхніх вимог щодо Туреччини та з огляду на ті самі патрулі.

Кілька разів заплативши численним стражам порядку якусь децицію за перевищення швидкості на перехрестях, козаки, яким уже добряче нетерпеливилось, вигналися кіньми, волами та возом на майдан і, швидко зорієнтувавшись, одразу звернулися до патріотично настроєних земляків.

Після короткого знайомства, обіймів, чоломкання та довгої молитви за погибель ворогів українського народу козаки повідали місцевій громаді про останні події в Україні, почули дещо про відгомін розпочатого нарешті морського походу і, головне, отримали корисні поради щодо підходящого як для мети їхньої поїздки готелю.

Скоро були вони вже на місці спочинку і, провотузившись ще з якусь годину, – поки господар заїзду позаписував їхні імена та віднайшов на широкому дворіщі закрите від дощу і сонця місце, де б могли розташуватися і люди, й коні, й воли, й гарбузи, – попадали на простелену долі солому та позасинали міцним і глибоким сном, наче меду пообпивалися. Хоча тут мусимо сказати, що, крім чистої питної води та піднесених господарем заїзду чашок чаю, що входили до вартості оплати за нічліг, вони нічого більше й не нюхали.

Розділ сьомий *Інтриги – гроші – товар*

Але, розмовляючи отак про козаків, ми зовсім забули про чортенят Куця і Пуця та бідолаху Маллюка, який ні з того ні з сього влип у гарненьку собі історійку: потрапив у неволю через догідливість вищого начальства перед ще вищим. Хоча так уже воно на світі ведеться, що як нагорі вирішують, то внизу тільки кречуть.

Але Маллюк був чоловіком доброї душі й трішки філософом, тому ніколи не ображався на Долю, кречав тільки тоді, коли притискало, і був завжди готовий робити іншим приємне, навіть коли йому самому було непереливки. Тому не дуже він і образився, коли знеацька потрапив у неволю. Цей новий для нього громадський стан не дуже й лякав Маллюка, бо хто-хто, а Маллюк знав, що воля без срібняка в кишені та без власного табуна гірша за життя забезпеченого невільника. Та й хто її має, ту волю? Той став невільником власних переконань, той – власного господарства, того полонили жіночі очі, і він не може їх забути, а того – шкідливі звички, і він не може їх позбутися. Як не крути, а все неволя. Отака була у Маллюка філософія, над якою він не дуже й мізкував, а більше практикував: не завдавав собі зайвого клопоту і легко пускався за течією. До того ж подорож у якості цінного невільника була приємною й необтяжливою. Дорогою Маллюк швидко здружився з чортенятами і так вплинув на них своєю доброю і спокійною натурою, що навіть Куць всіма силами намагався не робити йому капості.

В Бахчисараї їм дуже зраділи й одразу приставили до роботи. В палаці бракувало служників-невільників, а тому довелося нашим новоприбулим і двір та коридори палацу вимітати, і на кухні крутитися, і меблі лагодити, і за кіньми ходити. Щоправда, кіньми займався лише Маллюк, бо, тільки забачивши Куця та Пуця, вони кидалися вбік, голосно іржали й уперто відмовлялися їсти.

– Дурні тварини, – стинав плечима Куць.

– І чого нас боятися? – щиро дивувався Пуць.

– То нічого, друзі, – заспокоював їх Маллюк, – до коней просто треба особливий підхід. Щоб його знати, треба в степу вирости.

Зате вся інша робота робилася мов за допомогою якоїсь потойбічної сили, хоча Куць і Пуць наче зовсім не пере-працьовували.

Та хоч би ти був і чортом, а не буває в житті так, щоб завжди було добре і щоб не звалювалася на тебе раз у раз

якась халепа. І почне вас Доля марудити та мордувати. І так уже замарудить та замордує, що інколи й на світі жити не хочеться. Потім, звісно, все владнається та забудеться, але дехто, нетерпеливіший, візьме та й засуне голову в зашморг. Сам піде в небуття, і пам'ять про нього межи людьми розвіється. А перечекав би днів зо два, то, може, був би найщасливішим чоловіком на землі як не все життя, то вже хоч поки до нової біди. Тож як усім, так і нашим трьом невільника́м, що були незгірші за інших, недовго отак щастило легкою неволею перебуватися. Що краще одними справами займалися, то більше починала інша робота з'являтися.

А тут іще сталося так, що недогледіли розпорядники палацу, чи то скоріш недослухали, як двері в палаці занадто почали рипіти. Будівля велика, дверей багато, та й люду тиняється чимало. Добре ще вдень, а то й уночі обов'язково хтось намагається кудись пройти чи проскочити. Хто вже там куди уночі ходив, не наша з вами справа, але рипіння було таке, що ну. А в Хана, як на біду, та був загострений слух, та так загострений, що бідний чоловік навіть спати не міг. Тільки приляже було підвечір, а по палацу: р-р-рип, р-р-рип, рип-рип, р-р-рип... Ну яке тут спання? Думав, було, Хан змовчати, бо знав: у скарбниці грошей і на прийоми послів та заморських вельмож не вистачає, не те що на олію, двері змашувати, але якимось його вже так допекло, що не стримався й визвірився одного ранку на візирів. Мовляв, сякі-такі вони порядку в палаці дотримати не здатні й робити нічого не хочуть, а вилежують собі на перинах та на килимах і підводяться тільки, як Хан кличе, та ще хіба гроші за таку службу отримати. Довго отак лаявся, а наприкінці сказав, що платні позбавить і голови усім постинає, а на їх місце другі прийдуть. Хто старший та досвідченіший, то ті й мовчать, чекають, поки гроза перейде, а один, молодий-нерозумний, страшно налякався з незвички та й ну виправдовуватись:

– Змилуйся, Великий Хане! Ми як і спимо довго, то спимо й бачимо, як справи в палаці мають вирішуватися.

От нещодавно кількість невільників збільшили, щоб було кому хоч би й ті двері змащувати...

– Кого? – зацікавився Хан. – Невільників? І чи ж давно вони у нас з'явилися?

– Та днів зо два, – збрехав, сам не знаючи чому, молодий візир. Бо ж невільники наші, себто їхні, вже довгенько в палаці крутилися.

– Ну що ж, – суворо прорік повелитель, – є невільники, має бути й робота. Побачимо, чи будуть зміни, а там як буде настрій: або постинаю вам голови, або не постинаю.

Отут уже всі візирі жажнулися. Всі, нещасливі, зрозуміли, що тепер діватися нікуди і від трьох невільників треба буде вимагати неймовірного, аби Ханові дійсно таки впало в око, що в палаці відбуваються зміни. Тільки були за дверима, що зловісно рипнули їм услід, одразу почали радитися та узгоджувати обсяги робіт з облаштування та упорядкування палацу, які мусили виконати Куць, Пуць і Маллюк. Наглядати за їх роботою мали щонайменше семеро розпорядників невільниками, двоє старших офіцерів варти та один євнух, що на той час тинявся без роботи. Ханський гарем саме виїхав повним складом у заохочувальну відпустку в супроводі міцної охорони, і Євнуха було вирішено з гаремом не відправляти, щоб не платити марно добові.

Настали для нашої нелюбої Богом трійці чорні дні. Але знову ж таки – ненадовго. І на цей раз саме завдяки вредній натурі нечистої сили. Поки Маллюк метлявся між стайнею, кухнею і всіма злощасними дверима, які старанно й заощадливо поливав залишками олії, що лишалася після урочистих трапезувань, та благав Аллаха додати йому сил, аби вдовольнити всіх, кому незручно живеться на цьому світі, Куць і Пуць, навпаки, скоро образилися і взагалі перестали працювати. Ще й прикинулися хворими. Пуць хотів був підмовити й Маллюка байдикувати, але Куць запевнив його, що то марна справа, і, між іншим, нагадав, що робити добро на цьому світі не їх призначення. Пуць погодився, але дуже сумував, дивлячись, як Маллюк пореється за трьох. Врешті-решт він звернувся до брата:

– Братику, звісно, робити добро – то не наша справа, то може, зробимо яку капость, щоб той бідолаха Маллюк спочив трохи. Куць захоплено поглянув на Пуця:

– Го-го! Та ти ростеш, брате!

І з радістю вчинив так, що Маллюк підвернув ногу і не зміг більше працювати. Відтепер вони лежали утрюх на м'яких килимах у великій світлій залі і з задоволенням користувалися послугами лікарів, які лікували їх з не меншим задоволенням. Лікарям краще було мати пацієнтів, ніж втратити добре оплачувану роботу.

Але! Уявіть-но собі тільки стан ханських візирів, яким було наказано, щоб робота в палаці кипіла. Хан не забув своїх обіцянок і щоранку зі зловісною посмішкою на обличчі цікавився, що було зроблено за вчорашній день.

Довелося залучити до роботи вояків зі столичного гарнізону. Ті почали ремствувати, і в повітрі запахло можливими наслідками. Візири, прокляли все на світі, потім перепросили Аллаха і пішли на переговори з мурзами-командирами гарнізону. Військові поставили умову: підвищити платню і, в першу чергу, старшим командирам, щоб вони мали підстави переконати вояків. Перший візир скреготнув зубами і погодився підняти платню під власну відповідальність, але тимчасово, на час виконання робіт.

– Проте зауважте, – блимнув з-під лоба. – Погану роботу ми сприймемо як заколот, і цей заколот буде жорстко придушено. В інших підрозділах теж не відмовляться від підвищеної платні.

Військовим одразу стало незручно за свою поведінку, і вони швидко погодилися на всі умови. Але слово було сказане. Переговори, зрозуміло, велися таємно, але ж ми знаємо, що все таємне вважається таємним тільки для порядку або для тих, хто не цікавиться. Вже наранок зағони особистої охорони Великого Хана та міської варти дізналися про ймовірну можливість заробити і всіляко намагалися вчинити безлад у палаці чи принаймні довкола. Одначе вояки, приставлені до невільничих робіт, були суворо попереджені командирами і працювали так, що аж гуло і свистіло. Загиджений двір вимітався, як

скельце, з неймовірною швидкістю, скоро знову загіджувався, і знову вимітався, і знову загіджувався. Але ті, що його вимітали, отримували зайву децицію і хотіли спокою, а тому були впертіші й снували палацом та по всьому довкіллю, мов навіжені мурахи.

Вся столиця жила напругою від інтриг у ханському палаці. Там і двері вже давно не рипіли, і коні ходили розчесані та мало не завітчані, як українські дівчата в клечальну неділю, і коридори та найдальші й найпотаємніші переходи сяяли чистотою, навіть переміни страв під час трапезування виконувалися з астрономічною точністю – заради цього найняли аж трьох астрологів-консультантів – але Хан не заспокоювався і вимагав використовувати невільників якнайпродуктивніше.

Візирі сприймали таке становище по-різному, але однаково кепсько: одні ходили як у воду опущені, інші – як з хреста зняті. Перший візир втратив сон, апетит і половину друзів. Молодший візир почувався ще гірше, бо вважав себе винуватцем усього цього шарварку. Військові зі столичного гарнізону кляли бездарне керівництво і вже поговорювали про те, що як жити таким життям, то краще вчинити справжній заколот. Їх командири відчували, що сидять на бочці з порохом, і, щоб якимось заспокоїтись та розвіятись, викидали одержані додатково гроші на вітер. В інших підрозділах почали проводити офіцерські збори, де бурхливі пристрасті здійснювалися навколо питання про заборону використовувати військових у якості невільників або ж виплату грошових компенсацій тим загонам, які в якості невільників не використовуються. Дехто пропонував придушити можливий заколот ще до його початку, але більшість справедливо визнала, що під цю пропозицію коштів не вб`єш.

Серед загального невдоволення добре почувалися тільки сам Хан та троє справжніх невільників, які зовсім не хотіли виліковуватися. Тобто Маллюк, звісно, хотів, але лікарі так слізно благали його полікуватися ще, що той здався на їх умовляння і тепер днями розповідав

чортенятам байки та бувальщини з кочового життя. Пуць слухав зацікавлено, захоплюючись романтичним життям кочовиків, а Куць слухав уважно, прикидаючи, як його за такого життя можна людям іще нашкодити.

О тій порі занесло морським, а тоді сухопутним вітром до Бахчисарая багатого турецького купця на ім'я Купуй-бей. Кажемо "багатого", бо Купуй-бей справді до бідних не належав за жодними ознаками і мав, між іншим, кілька власних торгових кораблів, що давали йому добрий прибуток. Як людина грошова, цей купець був знаний у ханському палаці і користувався правом бути присутнім у Хана на обіді між першою та четвертою переміною страв. Цього разу, як і завжди, він не проминув нагоди наповнити шлунок перед ясними і проникливими очима Великого Хана, хоча звісно, не харчування за рахунок ханської скарбниці, і навіть не бажання виставити свої товари на місцевому ринку привело цю багату і впливову людину до Бахчисарая. Купуй-бей цікавився, чи може ханство забезпечити йому пільгові умови торгівлі в кримських морських портах та безпечний транзит товарів через територію Кримського ханства до Муравського шляху і далі, до нових перспективних ринків збуту.

За обідом говорили про політичну гру Ватикану та інтереси мусульманських держав на Чорноморському узбережжі, про можливі складнощі для Туреччини та Криму в разі успішного об'єднання Європейських християнських держав у військовий антитурецький союз, чи то пак Лігу, бо на ті часи це слово вважалося модним у Західній Європі й означало будь-яку організацію, створену з метою комусь нашкодити. Потім перейшли на розмови про релігію, про розмивання ідеалів, пацифістські настрої серед еліти та необхідність джихаду – священної війни проти невірних – з тим, щоб міцно утвердити на континенті зелений прапор пророка Мухамеда, проповідника ісламу.

– Потрібна війна, потрібні невольники, і багато невольників, – виголосив Купуй-бей. – Бо зараз у наших

державих такий стан, що і господарство, і торгівля занепадають. Нема кому працювати!

По цих словах смагляве обличчя Першого візира, що був присутній тут-таки, за обідом, пополотніло, і не тільки чоло його, а й усе тіло вкрилося рясним потом. Сама згадка про невільників холодила йому шию більше, ніж дотик дамаської шаблі, щойно внесеної з морозу.

– А що скаже гість про становище з невільниками на флоті нашого світлого Султана? – між іншим поцікавився Хан.

– Во ім'я Аллаха, і не питайте. Військові ще викручуються, бо держава підтримує, а нам, торговцям, хоч із власної галери та в воду. Стоять у мене в Кафі чотири кораблі з товаром на Ізмаїл, і жоден не може зрушити, бо веслом повернути нікому.

І тут, наче вислана з неба, зійшла на Першого візира світла думка, що, здалося йому, могла покласти край стражданню стількох людей, хоча, може, й не кращих за своїми характеристиками та здібностями.

– А що, чи не занадто дорогі стали невільники на Кафському ринку? – запитав він, намагаючись не виказувати свого зацікавлення.

Купуй-бей вочевидь образився за таке питання як людина, для якої поняття "купити" і "неможливо" не поєднувалися зроду.

– Дорогі! Та цього року ніхто жодної живої душі на продаж не виставив. Мені вже хоч би який малий та хирлявий трапився, то я б і за нього грошенят не пошкодував.

– А за трьох малих і не хирлявих скільки б дали? – наче жартома підкинув Перший візир.

– За трьох? Та хоч... – І тут Купуй-бей загнув таку суму, виражену в генуезьких монетах, що Хан мало не вдавився соковитим персиком, а Візирові здалося, що він поборов земне тяжіння й повільно підноситься вгору, до свого щастя.

– О Повелителю, – звернувся Візир до Хана, щойно йому вдалося опанувати себе, – чи не накажеш подумати над пропозицією нашого шанованого гостя?

– Думай, але недовго, – повелів Хан.

Тут Купуй-бей зрозумів, що йому, здається, пощастило знайти хоч зо три невільники, і одразу ж пошкодував, що дозволив собі надто образні висловлювання, за які тепер доведеться заплатити не однією дзвінкою монетою. Тепер він уже не міг відступитися від свого слова, бо зронив би престиж власного імені, а це могло обійтися набагато дорожче. Та й важливих для нього питань у розмові ще не торкалися, тож була надія, що ця оборудка зможе прискорити їх рішення.

Швидко склали просту й лаконічну торгову угоду, притулили перстні-печатки і вдарили по руках. Тепер для Куця, Пуця і Маллюка вимальовувалася нова цікава мандрівка зі щедро оплаченими враженнями.

Розділ восьмий *в якому Куць, Пуць і Маллюк стають мореплавцями*

Угоду про купівлю-продаж трьох невільників швидко передали самим невільникам, щоб вони ознайомилися з умовами їхнього переходу у власність підданого турецького Султана на ім'я Купуй-бей і розписалися, що, мовляв, знають, кого тепер мають слухатися. Ні Куць, ні Пуць, ні Маллюк читати не вміли, але легко повірили озброєній варті, що принесла ту угоду, під слово честі. Вони ще й зраділи новині, бо вже занудилися з тим лікуванням у затишних та просторих палатах і були не від того, щоб скуштувати на смак нових пригод, хоч би потім довелось кривитися та давитися. Адже пригоди – як ті страви в корчмі: вибираєш-вибираєш, а ніколи не знаєш наперед, яке воно буде, і вже мусиш їсти те, що замовив. Гірше було з підписами, бо ще не бачили на світі такого, щоб ті, хто не вмів читати, уміли писати, а слова, хоч би й які, варту не вдовольняли. Проте ще гірше стало тоді, коли невільникам, як особам неосвіченим, запропонували притулити в потрібному місці хрестики, і неабияк, а власними руками. Звісно, що Маллюк одразу зробив, як просили, але уявіть собі стан Куця і Пуця! Куць від такої

пропозиції відразу знепритомнів і брикнувся на землю, наполохавши цим усіх присутніх, а Пуць відчув себе зовсім покинутим і розридався, наче трирічне маля, що було зовсім не властиве цьому веселому й безтурботному чортеняті.

Поки відходили Куця та заспокоїли Пуця, згаяли немало часу, і ханським воякам вже почали ввижатися власні тіла, підкорочені на висоту людської голови. Зазвичай у такому стані або взагалі думки в голову не лізуть, або думається набагато швидше і навдивовиж раціональніше. Цим пощастило, бо котрийсь із них так налякався, що запропонував упертим невірникам притулити до паперу вимашену чорнилом долоню. На таку пропозицію чортенята одразу погодилися і виконали її з радістю. Коли справа була завершена, всі помітили, що відбитки долонь двох різних невірників помітно відрізняються. Пригода набула розголосу, і, подекують, саме з того часу в різних країнах почали брати відбитки долонь як свідчення особистої причетності до сяких і таких справ. Щоправда, застосовували цей засіб переважно до тих, хто був нечистий на руку, бо чисті руки не хотілося вимазувати чорнилом. Згодом ця добра традиція зазнала змін: щоб уникнути перевитрат паперу та чорнила, за потреби почали брати тільки відбитки самих пальців, і цього виявилось цілком достатньо. Але то вже інша історія, а ми повернімось до нашої.

Купуй-бей затримався в Бахчисараї ще на два дні, але Ханові вже наранок доповіли, що невірники виїхали і всі нарешті отримали вистражданий та зрошений холодним потом і гарячими сльозами спокій. Перший візир на radoшах дав розпорядження виплатити чималі суми грошей усім військовим командирам, що були на той час у столиці, щоб ніхто ні на кого не ображався, а для простих вояків були зорганізовані додаткові урочисті молитви во славу і мудрість Аллаха. Коли підраховували прибутки від контр-акту з Купуй-беєм та відрахування на заохочення війська, з захопленням виявили, що за час клопотів з невірниками скарбниця помітно наповнилася за

рахунок мита та податків, бо в цей період значно поживавилася ринкова торгівля і зросли доходи господарів заїздів та чайханщиків. З усього півострова народ збирався до столиці під будь-яким приводом, щоб дізнатися про останні події, пов'язані з інтригами в ханському палаці. Дізнавшись про такі несподівані наслідки цієї жахливої історії, через яку він мало голови не втратив, Перший візир приклав долоні до скронь, потім намацав пульс на лівій руці, набрав повні груди повітря, видихнув і... подумав, що Аллах великий і немає в світі сили, більшої за волю Аллаха, і сто разів був правий у цьому Магомет, бо ж він залишається єдиним пророком Аллаха на землі.

Потому Візир довго перебував у стані неземної радості, що переросла в почуття глибокого вдовolenня. Саме в цьому заспокоєному і вельми вдоволеному настрої застав був його Крутивітер зі своїм товариством.

А тим часом Куць, Пуць і Маллюк довго не збиралися, бо добра за собою возом не возили, а як були, пішки та з порожніми руками й кишенями, з'явилися в призначений час до свого нового господаря і відбули разом з його невеликою охороною до найближчого порту на Кримському узбережжі. В порту на них чекала невелика, в один ряд весел, галера "Золотий дзвін", призначена для прогулянок та подорожей у торгових справах. Щоб утримати свої позиції на ринках причорноморських країн Купуй-бею доводилося подорожувати чимало, і тут він віддавав перевагу легкому швидкохідному кораблю з пишно та зручно облаштованими каютами. Тут було добре і самому спочити під час довгого плавання, і провести час в жіночому товаристві або ж укласти торгові угоди. Звісно, що каюти були призначені не для всіх, а лише для самого Купуй-бея, Капітана галери та двох-трьох можливих гостей. Навіть варта розташовувалась на кораблі абияк, а про нещасних невільників і говорити не доводиться. Як греблі, так і спали. Ну а як спали, так і греблі, тому легкий і швидкохідний, як за проектом, корабель морем посувався дуже й дуже повільно.

Купець був людиною діловою, себто міг витратитися, але не любив кидати гроші на вітер. За його розумінням, нові невільники мали якомога швидше відпрацювати затрачену на них суму, і тому галера відійшла від берега якнайшвидше, днів на три раніше, ніж передбачалося.

– Так їх, ті справи! В наступний приїзд усе повірішую, а ці куці-недовирощені хай поодгрібають мені те, що я за них відвалив.

І, як з'явився перед своїм Капітаном, наказав негайно засадити новоприбулих на весла.

– Це справедливо, – погодився капітан, хоч його й не питали, що він там собі думає, – не всім же на галері кататися. Комусь треба і гребти.

А потім звернувся до трійці, яка дивилася на нього у свої три пари ясних на дві третини шкодливих очей.

– На галері потрібен стерновий! Хто з вас буде за стернового?

– Тільки не я! – гукнули в один голос Куць і Пуць. Не тому, що вони більше прагнули бути веслярами, а просто із вредності.

Таким чином, за стернового поставили Маллюка, який і слово таке "стерно" почув уперше в житті, бо прожив те своє життя серед степу й ні моря, ні кораблів і в очі не бачив. Але, як ми знаємо, Маллюк був дуже слухняним невільником, тому й тут не заперечував.

– Стерновим, то й стерновим. Що маю робити?

Чортенята приєднались до веслярів-невільників, яких на галері було не більше шести. З козаків не було нікого, що трішки засмутило Пуця і дуже втішило Куця. Всі невільники виявилися колишніми розбишаками різних родів і племен, засудженими до неволі і галерних робіт переважно за крадіжки у великому розмірі та розбій на дорогах. Купуй-бей зумів перевести їх на свою приватну галеру завдяки родинним зв'язкам у султанській адміністрації. Для нього це був не кращій вихід, бо який екіпаж, такий і лад: гребли, кому як заманеться, і коли захочеться, погрожували один одному ланцюгами, за які були припнуті до галери, і страшно лаялися різними мовами, так що хто б і не хотів, а зрозумів би. Довелося

найняти двох здорованів з нагаями, але після цього справа пішла на краще й на кораблі встановився відносний порядок.

Маллюка та чортенят до галери не приковували, – Купуй-бей наказав берегти дорогий товар, – але м'яко попередили, що краще дотримуватися дисципліни й не робити дурниць. Малі невільники прибрали покірного вигляду і взялися до роботи. Пролунали традиційні морські команди, які ми не маємо часу тут наводити, бо весла вже вдарили по воді, корабель гойднуло, і берег поволі поплив перед очима Куця і Пуця. Перед очима Маллюка, крім берега, попливли і сонце, і небо, і море, і навіть вітер у подобі красивої татарочки з тонкими чорними бровами, що була його ровесницею й обіцяла чекати з походу... Його просто одразу міцно вхопила морська хвороба. Бідолаху занудило, похилило, вивернуло, і він повис на стерні, наче знятий з плечей халат.

Зрозуміло, що з таким стернуванням корабель повело вбік, потім штурхонуло, кинуло, і екіпаж з пасажирами й з усім добром, що було на борту, сів на мілину.

– Підгрібайте, хлопці! Підгрібайте! – загукав Куць, який швидко зрозумів у чому справа. В нього з'явилося звичне бажання нашкодити.

– А чого ж, – сказали "хлопці". І підгребли так, що мало не виїхали на сухий берег.

Галера завалилась набік, і це створило дискомфорт у каютах. Власник корабля разом з Капітаном виповзли на палубу й наморщили лоби.

– Підштовхнути треба, – вголос подумав Купуй-бей.

– І підгребти, – так само вголос додав Капітан.

Вирішили таким чином, що оскільки більшість невільників прикуті до галери, то їм і гребти, а ті, що не прикуті, з наглядачами та вояками будуть штовхати. Маллюка до уваги не брали за видимою недієздатністю. Куць, зозла, мало не помолився, але вчасно стримався. Довелося їм з Пуцем вилазити з уже насидженого місця і брѳохати у воді навколо галери, намагаючись знову

зіштовхнути її на глибоке. Єдине, чому могли порадіти чортенята, що тут вони були не одні.

– Підгрібайте, хлопці, підгрібайте! – гукав Куць.

– А ви штовхайте, штовхайте! – гукали з галери.

Скоро прийшов до тями Маллюк, а там, поки ніч настала, впоралися і з кораблем. Коли галера вже похитувалася на глибокій воді у відблисках зірок та у м'якому місячному промінні, капітан підійшов до засоромленого стернового, що його обличчя світилося серед ночі, як червоний ліхтар, ляснув його широкою та важкою долонею по спині й розреготався:

– Непоганий початок, га?! З таким досвідом тобі, як стерновому, ціни не буде!

А потім серйозно додав:

– Аби щось знати й уміти, треба навчитися. А щоб навчитися, треба вчитися. А щоб по-справжньому вчитися, треба не знати й не вміти. Тому всякий сьгоднішній грамотій – це вчорашній бевзь. Я так думаю.

Купуй-бей на слова Капітана не відреагував, хоча був поряд. Йому було не до глибокої філософії, він рахував, скільки треба доплатити збирачам податків за додаткові півдня перебування в порту.

Куць і Пуць захихикали.

А Маллюк поводив плечима після таких капітанових пестоців і вперше в житті глибоко задумався:

– Що ж це він хотів сказати? Що я бевзь? Чи що мені треба вчитися? Чи, може, що й я коли-небудь стану грамотним? А як я думаю?

З порту вибралися тієї ж ночі, щоб не гаяти часу. Маллюку було так соромно за свою слабкість і невмілість, що він і думати забув про морську хворобу. Тепер він міцно тримався за стерно і налягав на нього всім тілом – саме налягав, а не виснув – щоб скерувати корабель туди, куди вказував капітан. Потім, коли вийшли в море, йому ще часто доводилося лишатися біля стерна самому, і корабель у ті хвилини й години, бувало, змінював свій маршрут найнеймовірнішим чином.

Куць і Пуць ніяк не могли придумати якої-небудь путньої шкоди, бо гребти доводилося майже увесь час. Куць,

щоправда, спробував гребти в протилежний бік, але це виявилось важкувато. Крім того, наглядачі помітили його штучки і пообіцяли відшмагати інших невірників тільки тому, що Куця, як занадто дорогого, шмагати не можна. Інші невірники нагородили малого багатозначно-триповерховими поглядами, у яких чортеня змогло прочитати все про можливі наслідки такої своєї поведінки. Куць швидко вгамувався і, проклинаючи на всі лади невірницьке життя, з сумом відзначив, що поволі втрачає свою й без того слабеньку нечисту силу.

Тільки Пуця не полишав оптимістичний настрій. Він загірив величезним веслом як умів і радів з такої доброї нагоди подорожувати морем. Вони ж бо з Куцем за народженням були лісовими чортами, а тому далі Дикого поля, звичайно, не забиралися.

І, як на настрої Пуця, то можна стверджувати, що подорож вдалася. Завдяки вивертам Маллюка вони обійшли чи не все Чорне море, мало не наскочили на козацькі чайки, що сновигали туди-сюди водою, немов жуки-плавунці, шукаючи здобичі, і щасливо дісталися до морського порту Кафи через день після того, як Крутивітер, Омелько, Марко, Харко та дядько Хома проминули зі своїми волами кафські ворота.

Розділ дев'ятий *І все про невірників*

У Кафському порту команді невірників ще довелося попомахати веслами, доки знайшли місце й притулилися нарешті до причалу поміж десятками великих і малих кораблів, переважно класу "галера", що з успіхом обслуговували транспортні шляхи в закритих Чорному та Середземному морях і майорили різноколірними прапорами морських держав Європи, Азії та Північної Африки. За встановленим порядком, прийняли на борту уповноваженого міської влади й чотирьох військових, що його супроводжували. Після п'яти-шести чашок грузинського чаю Купуй-бей і Капітан легко переконали суворого уповноваженого, що шукати на судні

нелегальних невільників марна справа, сплатили належний портовий збір і отримали право зійти на берег. Разом з ними отримали право покинути судно і вояки, охоронці шанованого Купця. Що ж до невільників, то їм відлучатися з галери було суворо заборонено – аби знали, що то неволя. З ними мусили залишитися й наглядачі, щоб стежили за порядком. Врешті-решт вони за це гроші отримували.

Якщо на довгий час вас позбавлять звичної роботи, що нею більш чи менш старанно ви займаєтесь щодня, але примусять сидіти на робочому місці й не дадуть розгулятися, одразу ви, може, й зрадієте, та вже надвечір в душу зайде така нудьга, що все на світі опротивіє і зір дратуватиме навіть вигляд власних черевиків. Особливо коли ті черевики, чи, скажімо більше до діла – чоботи, не нові й давно не мащені. Найкраще у таких випадках не носити, а чи й зовсім не мати взуття і вигадати собі яку справу, хоч би й мало серйозну чи суспільно корисну. Саме таким чином і давала собі раду невільна частина екіпажу галери. Давні невільники вже й забули, що то є таке, що його на ноги взувають, Куць і Пуць ходили в сорочках, але босоніж від самого народження, а з Маллюка чоботи зняли ще в Бахчисараї, під тим приводом, що невільникам чоботи і зброю носити не належить. Добре взуті були тільки здоровані-наглядачі, як люди, що знаходилися на кораблі хоч і не перший рік, але начебто тимчасово. Через той привілей вони мали неабиякий клопіт намащувати взуття власноруч по декілька разів на день.

Хоча цього разу й решті команди не вдавалося розважитись. Виходило навпаки: вони взаємно псували собі настрій. Злочинці, які й у стані невільників залишалися злочинцями, з витонченим садизмом розповідали поміж собою старі, усім відомі сороміцькі анекдоти і щоразу, злісно усміхаючись, роз'яснювали один одному суть жарту. Пуць зацікавлено слухав ті анекдоти і не менш зацікавлено довгі й деталізовані пояснення, чим відволікав і дратував самих оповідачів. Наглядачі, навпаки, голосно реготалися, частково тому,

що були слабкі на пам'ять і невибагливі до гумору, а частково, аби розізлили прикутих до галери злочинців, на яких ці оповідки діяли гірше канчуків, морської хвороби та висловів на зразок "чи не будуть пан такі ласкаві взятися за весло". Куць час від часу вороже блимав очима на всю цю недружню компанію і мовчки, але вперто й наполегливо щось там длубався у своєму кутку. Досі прагнення до будь-якої роботи за ним не помічалось, але тут він не належав до впливових осіб, і цікавості до нього самого та до його занять ніхто не виявляв.

Однак, як би те не видавалося дивним, найбільше усім допик Маллюк. Він зненацька вирішив нагадати собі улюблені рядки з Корану і хоч відійшов у найдавший закуток, але молився так ревно, що примушував тремтіти Куця, червоніти Пуця і лаятися, хоч і стиха, інших слухачів, оповідачів та наглядачів.

Поки все це добірне, чи, скоріш, дібране абияк, товариство страждало у безвиході, Капітан "веселої" галери майнув шукати красивих дівчат, які носили серпанок на обличчі тільки для годиться й ладні були відкрити лице та розкрити душу кожному, хто вмів попросити та міг додати до свого прохання вагомі й дзвінкі аргументи.

Сам Купець тим часом зняв кімнату, де мали звичай поселятися державні мужі, високі чини та багаті купці, й засів тут-таки, в чайхані, погомоніти про свої та чужі справи з такими ж, як і сам, що хоч і належали, бувало, до різної віри, але трималися одних переконань. Розмова точилася переважно навколо теми, що вже наболіла навіть авторові та читачеві:

– Бачу, вкладені гроші підуть за вітром, але гірше буде, що втрачу постійних клієнтів, – бідкався довготелесий грек з довгим кучерявим волоссям і тонкими рисами обличчя. – Я ж працюю переважно на державні замовлення: комплектую гареми для перших осіб у багатьох країнах, та й не тільки на узбережжі.

– Даремно ми сюди тяглися, – ствердно кивнув головою кремезний мавр. – А щодо гарненьких дівчат, то

я вам раджу завітати до Алжиру чи Тунісу, хоча, звісно, кращий товар буде продано на місці.

– Так, – відгукнувся вгодований флорентієць, – морський розбій у Середземномор'ї дає вам добрі прибутки, але ви майже не користуєтесь послугами банків! Це ж якесь середньовіччя! Такі капітали мають рухатися і множитися!

Мавр широко усміхнувся і висвітлив два ряди міцних, білих, наче з молока, зубів:

– А я й не хочу, щоб мій капітал кудись рухався. Хай краще зберігається, я його й сам примножу.

Флорентієць вочевидь не хотів погоджуватися з таким печерним, як на його думку, уявленням, але їх суперечку швидко перервали новим повідомленням:

– По місту оголошено, що ринок невільників буде тимчасово переобладнано під торгівлю іншими товарами.

– Це коли ж таке оголосили?

– Та щойно. Сам чув, як на майдані зачитали нову постанову.

Присутні захвилювалися.

– Іншими товарами! Де ж ті товари?

– І що то за товари? Виходить, приїхали невідомо за чим.

– Наберем, а тоді шукай, де збути. Тільки комори марно завалимо.

– Якщо за два дні не виставлять нічого путнього, я піднімаю вітрила і хай тут про мене й не згадують.

– Я так само. Дешевше відбудемось.

– Гай! Добре говорити про вітрила, як є кого засадити на весла.

Почувши про таку новину, Купуй-бей не став більше гаяти часу за теревенями, а щось зметикував і швидко подався до свого давнього спільного в торгових справах на ім'я Збагри-хан, який постійно проживав у Кафі, бо мав тут гарненький "мавританський" будиночок на три поверхи, з фонтанами у вимощеному плиткою дворі та красиву дружину з багатой генуезької родини.

– Збагрив я твої три галери! – радісно зустрів давнього приятеля Збагри-хан. – Пішли за водою.

– Як то? – не второпав Купуй-бей. – Куди пішли?

– Як то куди пішли? – мало не образився Збагри-хан. – На Ізмаїл пішли. Гарно пішли, швидко. Як душа в рай.

Купуй-бею відлягло на серці. Партнеру занадто часто доводилося спілкуватися з іноземцями, і він погано володів рідною турецькою. До того ж поза їх спільними справами, Збагри-хан займався переважно скуповуванням та перепродажем невільників українського походження і спілкування з ними дуже впливало на образність його висловлювань, про що сам Збагри-хан навіть не здогадувався і до чого Купуй-бей ніяк не міг звикнути. Отже, власник галер щиро втішився, почувши радісну звістку, але, як справжній купець, не виявив своєї щирості й не став плескати в долоні, а одразу поцікавився долею четвертого корабля, про який Збагри-хан ніби й забув.

– А що четвертий? – не зморгнувши, відкинув той. – Стоїть четвертий, не турбуйся. І ще довго стоятиме стовпом, – слухаючи, Купуй-бей мимохіть спробував собі уявити величезний стовп, що стоїть на воді. – Я ж для тебе й так усіх невільників у місті повишкрібав, наче корова язиком, злизав.

– А може, найняти кого?

– Це поза законом, сам знаєш. Гребти можуть тільки невільники. Допорпаються, то увалять такі компенсаційні виплати, що за все життя не виплачеш. Краще вже той товар – одразу на дно рибам.

– Товар на дно пустити не важко. Важко знайти той товар, що потрібен. Невільників. Рабів.

– Ми не раби, раби не ми, – мудро зауважив Збагри-хан, цитуючи якийсь із авангардових філософських трактатів.

– Але я маю двох.

– То добре!

– Але самому потрібні. Мушу якомога швидше переобладнати мої торгові ряди на ринку невільників під торгівлю продуктовими товарами. Їсти всім хочеться, то сподіваюся на цій хвилі якось виплисти та дістати ногами дна, щоб не захлинутися, бо всі, хто досі мав справу з невільниками, вже промочили горло й пустили бульки.

"Маю шістьох та ще трьох", – подумав тим часом Купуй-бей, а вголос додав:

– Мені потрібні твої двоє. Хоч і не багато, а все галера швидше піде. Часу й так багато згаяли, а час – це...

– Час проходить, а невільники залишаються, – одразу зауважив Збагри-хан.

– Якщо не втікають.

Очі Купуй-бея звузилися й багатозначно, а разом і погрозливо, вшнипилися у відносно надійного партнера і кращого друга, у всякому разі, в тому розумінні слів "друг" і "дружба", яке сприймав сам Купуй-бей.

В горлі у "кращого друга" раптом пересохло, а сам він страшенно змокрів, навіть його темні, досі хитрувато-спокійні очі зволожилися.

– Чого тобі треба? – якимось по-дитячому запитав Збагри-хан. Він і сам знав, що питання недоречно, але серед розумних людей ще з прадавніх часів якимось уже прийнято визнавати свою поразку чи висловлювати готовність підкоритися сильнішому без крові й самопожертв саме цією фразою.

Та з цим десь у глибині зволожених і, здавалося, розгублених очей тьмяно блимнуло:

"Ну зачекай, друже. Я тобі ще це пригадаю, я тобі ще заллю сала за шкіру. Наїсися такого, що хоч і всю руку до рота запхай, а довіку не виблюєш".

Купуй-бей був досвідченою людиною щодо спілкування з владою, конкурентами і партнерами, а тому добре розгледів той тьмянний відблиск яскраво розгорнутої картини, що не обіцяла йому добра. Швидко порухавши можливі збитки на випадок розриву ділових стосунків зі Збагри-ханом, він одразу перейшов на м'якші позиції і спробував заспокоїти співрозмовника миролюбним виглядом та теплим поглядом. Потім, аби посилити вірогідно покращене враження, пластично розвів руками, наче красуня з гарему, яка прагне позбутися легкого і тонкого вбрання перед очима володаря, й ніжно проспівав:

– Та чого ж треба? Невільників твоїх треба. Сам розумієш, що то не примха, – по цьому швидко

перетворився на ворожку і виставив уперед долоні: – Але ж я готовий і тобі допомогти. Гадаю, ми добре порозуміємось... – Тоді якусь мить помовчав і підсилив сказане, посилаючись на попередній досвід: – Як завжди.

Вже після цього задоволено відкинувся на подушках, милуючись результатами своєї промови, і спокійно додав:

– Що ти скажеш, якщо я запропоную тобі дев`ятьох, але тимчасово. Скажімо, на три дні? – Пауза. – І тоді четвертого дня на мою галеру піднімуться одинадцятєро.

Збагри-хан уважно продивився й прослухав цей короткий спектакль та й собі зайнявся підрахунками. Ге! Така пропозиція цілком переміняла справу.

– Гаразд! – вирішив він, хоча й добре розумів, що вирішувати тут немає чого. – І додав більше для порядку, ніж для потреби: – Але на п`ять!

– Ну... на п`ять... – зморщив обличчя Купуй-бей, але теж для порядку.

Нарешті, як і належало, сторгувалися на чотирьох днях оренди з оплатою бартером, тобто безготівково, тобто ніхто нікому не платить, а просто Збагри-хан віддасть своїх двох невільників за оренду дев`ятьох на чотири дні для завершення робіт на ринку. Як заведено в таких випадках між добрими друзями, уклали письмову угоду в двох примірниках, турецькою і татарською, з приміткою, що обидва примірники мають однакову силу, та й почали вигадувати можливі штрафні санкції, що мали долучатися до угоди в додатку і застосовуватися в тому разі, якщо десь раптом одна сторона, на радість іншій, не виконає своїх зобов`язань. З додатком промордувалися довго, але обидва лишилися задоволені і дружно притулили до паперів персні-печатки, не забуваючи в цю хвилину пильно наглядати один за одним.

Розділ десятий

Купи гарбузи!

Тим часом козаки з Хомою позбулися гарбузів та воликів і збиралися наступного ранку вибратися нарешті на той ринок невільників, роздивитися що й до чого.

Як, питаєте, гарбузів та воликів позбулися? Та й чого б це? О! То довга й закручена історія, але якщо вже обмовився, то спробую викласти її щонайкоротше та найпростіше.

Ось як виспалися наші козарлюги першу ніч у тому заїзді, що вони в Кафі надибали, та сіли за вранішнім чаєм поміж іншими гостями, які теж довго не вилежували, а збиралися майнути до міста у справах, то підкотився до них маленький, засмаглий на обличчі чоловічок з плескатим носом, примруженими очима і збитим на потилицю тюрбаном, з-під якого густою копицею вибивалося русяве, хоч і вигоріле на сонці, волосся. Привітно усміхнувся, а тоді схилився над ними чемно та й каже щирою українською мовою, хіба злегка плутаючи звуки "і" та "и":

– Бачу, хлопці, ви з товаром. Треба б за охорону вашого товару заплатити.

– А це з якого дива? – щиро подивувався Марко.

– Та... Кафа. Торгове місто. Народу всякого крутиться, то чи мало що...

– Котись-но ти звідси, – знехотя відказав Харко, а інші лише поперезиралися та стенули плечима, не розуміючи, чого б оце козакам та за охорону платити. Чи їх самих мало для охорони?

Чоловічок не сперечався, а тільки розвів руками наче хотів сказати: "Ну, як знаєте", а потому швидко відкотився й розтанув серед люду.

Допили чай, і тут Хома раптом стурбувався не знати чого. Кинувся дивитися на воза і гарбузи. Козаки за ним. Підбігли. Глип! Аж у воза два задні колеса геть-чисто потрощені та порубані. Хома й за голову взявся та мало не заплакав:

– За що ж оце така біда на мою грішну голову?

– Мабуть, що за гріхи, – припустив Омелько. – Але ти не турбуйся. Всі ми грішні, то вже якось тобі допоможемо.

А Крутивітер наче подумав уголос:

– Гай-гай, нерозумно ми вчинили сьогодні.

– Та невже ж треба було нам, козакам-запорожцям, та й платити? – аж образився на те Марко.

– Дурна твоя голова, – обізвався Харко. – Можна було по черзі відлучатися, як робили в Бахчисараї. Самі б вартували, то й платити не треба.

– Твоя розумна! Вчорашнім днем.

Марко огризнувся, але не дуже на Харка образився, бо вважав себе трішки розумнішим і знав, що той має рацію. Йому було соромно. Харко на Марка теж не образився, бо вважав себе трішки мудрішим і знав, що Марко теж має рацію. Йому теж було соромно.

– Всі ми розумні, – гірко підсумував Крутивітер, і тут усі з ним погодилися. – Розумні та мудрі, а таку дурницю вступнули, що й на п'яну голову соромно буде іншим розказувати.

Хоч яке каяття, та нема вороття. Довелося провотузитися з возом цілісний день. Ще б пак! Віз у Хоми добрий, чумацький. Колеса залізом окуті та широкі, щоб не порозпадалися і в землю не загрузали, а де ж тут, у Кафі, такі колеса знайдеш? Тут усе морські линви по крамницях, та соснові дошки на кораблі, та провущини для весел, та весла різної довжини, різної товщини, та ще й з різного дерева. Навіть різьблені нашим козакам траплялися. А коліс потрібних чи майстрів удатних, аби щось подібне стругонули, – і не шукайте, бо тільки чоботи стопчете. Отже, наші козаки топтали по місту, та бруківкою човгали, та пилюку збивали, а вирішили все ж чоботи надалі поберегти, а купити краще добрячих весел зо три-чотири та й зварганити із тих весел колеса, але ж такі, як треба.

Весла довго вибирали та випробувували. Так уже прискіпливо до них примірялися, що Харко навіть грайнув кількома, щоб випробувати їх на міцність. І, звісно ж, як грайнув, то грайнув. Одним махом розтрошив на друзки цілу копицю. Замалим не довелось розплачуватися. Добре, що кмітливий Омелько відразу став наполягати, аби купці, які ті весла розхвалювали, самі їм заплатили "за свідоме одурювання довірливих громадян". Купці зрозуміли, що з "довірливими громадянами" краще розійтися миром і видобули їм справді добрі весла, але й ціну за них вламали таку, що легше було б за ті гроші галеру купити та весла з неї

познімати, а корпус пустити на дрова, то з того б дерева ще дві зими дід бабі пічку топив. Та врешті якось там домовились, попритягали ті весла до воза, навколо якого Марко кола виписував, так, що аж землю чобітьми зрив – охороняв, значить, – та й на вечір не сяк-так, а найкращим чином змайстрували добрі колеса. Залишилося на зорі до коваля занести та залізні смуги-кріплення накласти. Вже і коваля знайшли, і домовилися, й завдаток сплатили, щоб швидше зробив та не тяг довго, як воно серед ремісничого люду ведеться.

Поки ходили, робили та домовлялися, то й ніч глибока настала. Повкладалися козаки навколо воза й захропли швидко. Хропуть, аж двигтять усе навколо та труситься. Очі міцно позаплющували, а вуха не сплять, вуха нашорошені та насторожені. Добре прислухаються серед усього того хропіння до сторонніх звуків: чи не приповзе яка трясця собі за прочуханом.

Коли так і є. Чують обережні кроки, а потім і світло бачать. Сяйнули в темряві три вогні, три смолоскипи. Але! Козаків не одуриш. Марко з Харком молоді, а й ті навчені. За обережними кроками у пільмі нарахували десять пар чобіт, ще й озброєння визначили: шаблі та кинджали. "Ого! – подумали. – Добра розвага буде".

Крутивітер захропів розміреніше. Увага, мовляв, не поспішайте, хлопці. Омелько, наче уві сні, побожно склав руки на животі, тоді почухав однією та другою п'ятірнею груди й по-черзі витяг із-за пазухи два здоровенні пістолі, придбані тут, у Кафі, "для праведного діла".

Два могутні постріли, що пролунали залпом, одразу загасили два смолоскипи й розбудили півміста.

– Залиште мені третього, – зловісно прошепотів Омелько і рвонувся вперед, розмахуючи важкою зброєю, що й без пороху та куль могла звалити коня, якби була в добрих руках. Власне, вона й була в добрих руках, це добре передчував нещасний, який міцно тримався за палаючий смолоскип і, мабуть, тільки тому не впав зі страху на землю. Вогонь застрибав широким дворищем, вилетів за ворота і гайнув містом, намагаючись

заховатися серед вузьких кручених вуличок. Гайнув за ним і Омелько.

Все сталося швидко. Ті, котрі скрадалися в темряві без смолоскипів, припишили, бо не встигли утямити, викрито їх чи ні. Зате козаки чекати не стали. Марко перший зірвався на ноги, вхопив обома руками довжелезне весло, яке виявилось зайвим, коли робили колеса, й розвернув так, мовби за один раз хотів догребти до виходу в Середземне море. У мороці теплої літньої ночі один за одним пролунали три глухі удари, три короткі зітхання і легкий дзенькіт зброї, що вислизнула з розім'яких невидимих пальців. Щось позавалювалося на різні боки, десь стукнулися лоби. Ще мить – і по землі жваво забігали чоботи, а в повітрі різко засвистіли клинки. Розпочався тяжкий нічний бій...

Колотнеча довго не припинялася. Чутно було лиш тупання, дзенькіт металу, свист розрізаного шаблею повітря та скреготання зубів, а зрідка ще хрускіт кісток. Бійці мужньо намагалися не лаятися, щоб не порушувати заведеного в місті порядку. Кричати, співати та голосно розмовляти серед ночі тут було суворо заборонено. По деякому часі Крутивітрові нарешті вдалося розпалити люльку. Він глибоко затягнувся тютюновим димом, заплющив очі, хоча в темряві й так нічого не можна було розгледіти, й відзначив подумки, що Марко з Харком поклали майже всіх. Щоб завершити справу, він поволі звівся, вправним рухом виловив з мороку останнього з нападників, закріпив його в долоні, мов у лещата, і тіпонував об мур так, що одяг затріщав, а його власник оплив на землю, як щедро розведена водою сметана.

Скоро зазоріло, й на просторому дворіщі вже можна було роздивитися наслідки нічної битви. Бородаті чоловіки з голими черепами у грубих, потертих, бавовняних халатах та добрих чоботях від знаного на Сході шевця Юсуфа безладно лежали один на одному чи просто на голій землі у найдивовижніших позах. На провіяних морськими та степовими вітрами обличчях застигли вирази майже-смертельного жаху, глибокого горя, розгубленості чи тихого спокою, за якими неважко

було визначити особистий темперамент кожного окремо укладеного з цих невдах-розбишак.

З'явився нарешті засапаний Омелько. Важко ступнув у двір крізь прочинені ворота, зупинився, полегшено хукнув і звалив з плечей кругленьке та, мабуть, важкеньке тіло, яке лунко гупнуло об землю і від цього невдоволено ворухнуло рідкими вусами та кошлатою бородою.

– От бусурман поганий, прости Господи. Всю ніч за ним по місту ганявся. Де це так треба було тренуватися?

Тут виявилось, що нападників усього було не десять, як порахували на слух козаки, а дванадцятєро. Двоє виглядали худими та немічними, а тому за кроками вгодованіших спільників та гучним хропінням їх просто не розчули. Так чи інакше, а Крутивітер, як старший, визнав, що це не діло і слід було або тихіше хропіти, або краще прислухатися.

– Та де ж уже краще, батьку! Я вже так прислухався, так прислухався... – почав, було, виправдуватися Марко.

Крутивітер звів брови і, наче здивовано, поглянув на молодого козака, а Омелько тільки зітхнув і руками розвів:

– Молодий...

– ...дурний, – продовжив мало приховану думку Харко.

Марко на це змовчав, але з ходу розвернувся і затопив кулаком Харкові в зуби. Харко з не меншим завзяттям одважив Маркові здачі. Старі козаки лише схвально прицмокнули язиками, від чого молоді одразу вгамувалися й без усяких наказів заходилися стягати неактивних розбишак до воза та висаджувати їх рядком, наче квіти в горщиках.

Прокинувся і Хома. Він один не хропів серед ночі, бо мирно собі спав і бачив уві сні рівноважну ціну на свої гарбузи. Тепер він солодко позіхнув, протер очі і з подивом оглянув обмежене кам'яним муром та дерев'яними воротами довкілля, наповнене майже неживими й зовсім незнайомими людьми, засіяне нічийми шаблями та кривими кинджалами.

– Отакої, – мовив розгублено. – Бачу, я цілу пригоду проспав. Могли б і розбудити.

І він набрав вигляду ображеного.

Навколо стояла мертва тиша, бо гості, господарі заїзду та жителі сусідніх будинків відсипалися після трохи шумливої ночі з біганиною і брязканням.

Коли настав час ранкового снідання, Марко з Харком десь майнули і за чверть години чемно привели за білі рученьки того малого та русявого в тюрбані, що пропонував охороняти гарбузи. За цей час Омелько набив пістолі, яких тепер мав аж чотири, та й заходився вчити полонених, які потроху оговталися від нічної прочуханки, відомим і легким для виконання українським пісням. Найкраще пішла "Ти ж мене підманула", мабуть, тому, що співаки були саме у відповідному гуморі й співали її душевніше, з неприховуваним завзяттям. Справа йшла швидко. Випадково організований під проводом Омелька хор дружно дотяг уже до середини. З'явилися навіть кілька слухачів, і до ніг співців полетіли дрібні мідні монети. Крутивітер, поки Омелько займався самодіяльністю, старанно набив свою люльку, довго розпалював, а потім підібрав весло, яким уночі так вправно скористався Марко, й заходився відпилювати від нього добрячий шмат, ліктів на чотири довжиною.

– Доброго ранку добрим людям, – дуже чемно привітався малий та русявий. – Як спалося? Чи добре вам у Кафі ведеться? Чи в доброму здоров'ї перебуваєте?

Омелько й не озирнувся на привітання, але, як вправний диригент, змахнув пістолем і хор на диво дружно та на диво високо потяг:

– Ти-и-и-и ж ме-е-е-н-е-е.!!

Глядачі, що зібралися у дворі, заплодували й докинули грошенят.

А Крутивітер блимнув спідлоба і, не покидаючи свого заняття та не виймаючи люльки з рота, кинув упівголоса, так, щоб чув тільки Русявий:

– Ваші "бійці"?

– Ну-у... – розвів руками той, наче вагаючись, чи варто говорити про деталі.

– То слухай сюди, – вдовольнився відповіддю Крутивітер. – Зараз оце відпиляю добру ломаку, та вріжемо цим співакам разів по десять кожному з них від кожного з нас, а потім і відпустимо.

– Н-ну? – поцікавився Русявий.

– А можемо й так відпустити.

– Які умови? – напружився небагатослівний, але кмітливий співрозмовник.

– Та які там умови. Хіба то умови? То так, сміх, а не умови.

Крутивітер не поспішав договорювати, і Русявий напружився ще більше.

– Не потерпай, не потерпай, чоловіче, – осміхнувся старий козак. – Ми не злі люди, але любимо справедливість. Відшкодуєте нам ціну п'яти галерних весел та докинете півкопи золотих за мороку і згаяний день, на тому й поладнаємо.

Русявому вочевидь полегшало на душі, але він стримався, щоб не зітхнути радісно і, чого доброго, не підвищити попередньо оголошену суму. Аби приховати своє задоволення, він пересунув тюрбан з потилиці на лоба і розплився чемною усмішкою.

– Які проблеми, старий?

– За "старого" доведеться ще півкопи накинати.

Це не була Крутивітрова хитрість, це була щира образа. Русявий зрозумів свою помилку і вирішив хутко змитися з очей, щоб не напроситися на додаткові неприємності:

– То я пішов?

– Коли повернешся? – суворо запитав Крутивітер.

– За півгодини.

– Чекатиму за возом. І без дурниць, – останню фразу Крутивітер додав більше з міркувань етикету, ніж заради потреби.

– Ти казала – у неділю..! – дружно гримнув хор.

Рівно за півгодини, козаки це чітко визначили за переміщенням яскраво-гарячого кружальця, що повільно мандрувало небосхилом, русявий з'явився з терезами та торбиною, що правила йому за гаманець.

Омелько продовжував займатися хорівим співом, і, поки двором розкочувалось та виривалось ген за кам'яні мури "Гей-гей, горе не біда, гулять хлопцям хочеться", інші посідали кружка на соломі, за великим Хоминим возом, і стали переважувати гроші. Вийшло все точно, до граминки.

– Ну що ж, по руках? – запропонував Крутивітер, але Русявий чомусь зам'явся і тепер зовсім не поспішав завершувати справу.

– Чого тобі ще?

– За охорону товару платити будете? – по цих словах Русявий втягнув голову в плечі й ушніпився поглядом в солому, на якій сидів.

– Що-о-о??

– Все одно спалимо... Або ще щось вигадати доведеться.

Русявий сидів, мов приречений, але тримався на своєму. Козакам від такого нахабства й дух перехопило.

– Ну, слухай... – через силу вимовив Марко. А тоді підвівся й розправив плечі.

– Ви не заплатите, інші не заплатять, то не буде з чого й жити, – швидко заговорив Русявий. – А в нас сім'ї, дітей в кожного не по одному...

Серед козаків запала мовчанка. Тільки за возом продовжувало лунати:

"А він жінку має, ще й діточок двоє. Ще й діточок двоє, чорняві обоє..."

– Купи гарбузи, – обіззався раптом Хома. Досі він у розмову не втручався, а все тільки дивився та хитав головою.

– Нащо? – витріщився на нього затятий "охоронець".

– Тю. Ти що, з неба впав? Чи ринку не знаєш? Таж у вас тут завозять усе кавуни та дині, дині та кавуни, а гарбузів справжнісіньких, як наші зі Старої Липи, ні навпомацки, ні зі свічкою не надигаєш.

– З чого гарбузи, кажеш? – знову не второпав Русявий.

– Зі Старої Липи. Село таке, – терпляче роз'яснював Хома. – Найбільше славиться добрими гарбузами. Тільки купуй, то я тобі цим товаром усі кафеські ринки й

крамниці закидаю. А про умови поставки домовимось. Ти, бачу, хлопець зговірливий.

Тут Русявому почало доходити, що йому пропонують, і тепер його очі відірвалися від соломи й зацікавлено ушніпилися в дядька Хому.

– Почім за таку партію? – кивнув у бік гарбузової гори, що здіймалася над возом.

– З транспортом і волами... – почав прикидати Хома.

Між Хомою і Русявим зав'язалася жвава розмова, і тепер козакам прийшла черга лупати очима та мовчечки чекати. Справа була майже вирішена. Гроші за товар Русявий – в Кафі його саме так і прозивали – заплатив одразу, але був не від того, щоб налагодити постійну торгівлю українськими гарбузами. Довго обговорювали, яким шляхом краще возити, щоб безпечніше, та яким чином випросити в міської влади звільнення від податків чи хоча б які мізерні пільги. Русявий ще хотів, аби Хома, цього ж вечора, просто на ринку зварив великий казан гарбузової каші, щоб привабити покупців, але Хома поглянув на терплячих козаків і чемно відмовився:

– Сказись ти зі своїм варінням. І так через твої витівки два дні згаяли.

– Таж продамо швидше...

– А мені що? Я вже продав.

– Та ти зрозумій, ми можемо розгорнути справжню комерцію.

– На дідька мені така комерція! – не втерпів спокійний і терплячий за натурою Хома. – Я вирощуй, я вози та я ще й горло дери: "Купіть, люди добрі, мої гарбузи!" А ти що? Ти дармоїд чи партнер?

Кінець кінцем розійшлися. Омелько з жалем розпустив свій самодіяльний хор, а Хома без жалю розлучився зі своїми волами.

І от тепер, упоравши другорядні справи та примноживши грошенят, збиралися козаки з Хомою вибратися зрання на той ринок невільників, аби хоч роздивитися, що там і до чого. На великий успіх не сподівалися, бо в заїзді їм повідомили: торгові ряди на

ринку вже кілька днів переобладнуються під торгівлю дарами садів, ланів, городів та худоби.

Розділ одинадцятий
*Щоб не впасти в салоні,
міцно тримайтесь за шаблю!*

– Сходимо-таки завтра, подивимось, – бубонів сам до себе Крутивітер. – Кажуть, ряди переобладнуються! Таж не самі вони переобладнуються. ХТОСЬ їх має переобладнувати. А за законом, у Кафі дозволено працювати тільки невільникам.

– Їсти хочеться, – обізвався Марко і поплескав долонею по животу. – Аж бурчить.

– І у горлі деренчить, – вставив захриплим від довгого співу голосом Омелько. – Це б де причаститися...

– Ні, козаки, я горілки не п'ю і в домі не тримаю, – відмахнувся Хома. – Це вже давайте без мене.

– І не гріх тобі, чоловіче, плутати святе причастя з горілкою, – мало не розгнівався Омелько. – Справжні християни причащаються добрим вином.

– Де тут доброго вина знайдеш, як навколо лише справжні мусульмани? – засумнівався Харко. – А ці самі не п'ють й іншим не наливають.

– Гай! – хитро примружився Омелько. – Є тут одне місце. Крутивітер знає.

Крутивітер поважно кивнув на знак згоди.

– Тоді можна й причаститися, – погодився за всіх Харко. Інші не заперечували, тож товариство й помандрувало до того таємничого місця, про існування якого щойно повідомив уславлений запорозький писар.

Те місце виявилось старою таверною під назвою "Море Щастя", що непомітно притулилася в порту між приміщеннями товарних складів, за два кроки від причалу, де погойдувалася на спокійних чорноморських хвилях легка особиста галера Купуй-бея. Таверна належала немолодих літ португальцеві, на ім'я Педро Себастьян Антоніу Хоче да Згама. Кращі роки свого життя власник "Моря Щастя" провів саме на морі, у боях з

маврами, бо в ті часи служив кухарем на військовому кораблі. Прикрий випадок примусив його покинути службу на флоті: сталося так, що одного разу їх корабель добряче хитнуло від бортового залпу власних гармат; кухар не встояв на ногах і з розгону телепнувся лобом об мідний казан, в якому саме доварювалося м'ясо. Гарматний залп був настільки вдалим, що ворожий корабель, – здається, то були алжирські корсари, але тепер це нелегко встановити, а насправду, не дуже й потрібно, – одразу пішов на дно, як бойова сокира, а от бідолашний Педро Себастьян Антоніо Хоче да Згама геть перестав сприймати морські команди. Довелося йому перебраться з корабля на берег, і, гірко ображений долею, надумав він покинути рідні краї, щоб не так сумувати за морем. Як надумав, так і зробив. Тепер море було поряд, щодня на очах, але він за ним зовсім не сумував. Він сумував за батьківщиною.

Коли стали під маленькими віконечками таверни, схожими на віконця для корабельних гармат, Крутивітер тричі розмірено вдарив у двері важким кутим залізним кільцем, що було в ті часи замість сучасного дзвоника, а тоді підморгнув Маркові:

– Ну, Марку, це місце для тебе. В цьому домі є все: від гарячої піци до холодних вареників.

– Навіть мед та вино, – вставився й Омелько. – Таверна існує ще з тих часів, коли тут заправляли генуезці й попередньому господареві вдалося зберегти право на обмежену торгівлю міцними напоями. Щоправда, доводиться платити значно більший податок, але це все одно вигідніше.

– З його цінами можна і власні кишені, й навіть державну скарбницю наповнити, – гмикнув Крутивітер. І загукав: – Гей, Педре! Відчиняй нарешті!

– Антоніу... Антоніе... Антоне! – гукнув і собі Омелько. – Май Бога в серці! Не муч подорожніх людей.

У глибині старого дерев'яного будиночка з опуклими, на зразок бортової обшивки корабля, стінами почулося човгання, і двері нарешті прочинилися. Ледь-ледь.

– Та це ми, Педре, козаки-запорожці. Крутивітер та Омелько. Чи вже й не пам'ятаєш?

– Та чого мружишся! Пригадай, з Божої ласки, років зо п'ять тому сиділи в тебе та "Порто" з бочки смоктали. Ну? Згадав? – Омелько штурхонував у плече Педро Себастьяна Антонію, який пильно і недовірливо вдивлявся у нежданих відвідувачів.

– А чого ж не пригадати. Пригадав. Ти, Омельку, тоді ще в бочку беркицьнував, коли вино з дна вичерпували, – проказав господар таверни, не змінивши виразу обличчя.

– То розчиняй ширше двері, друзяко, та прийми наші душі до твого Раю, – весело запропонував Омелько, радий зустрічі зі старим товаришем.

– Розчинити, то не штука, – спокійно відрік португалець. – А ви от... може, вже мусульмани?

– Та Бог з тобою, друже, – аж перехрестився Омелько та аж присів з такої несподіванки.

А в Крутивітра і люлька з рук випала та була б розбилася об бруківку, коли б не потрапила на Омельків чобіт.

– Гм. Ну добре... А це хто з вами?

– Наші хлопці, Марко з Харком. Козаки з Січі.

– Мусульмани?

– Чи ти здурів, Антоне? Коли це на Січі мусульмани проживали?

– Хтозна, як там у вас... А то хто такий? Напевно, що мусульманин.

– Слухайте, козаки, куди це ви мене привели, – образився Хома. – Тут, бачу, одних мусульман і приймають. А як ти хрещений чоловік, то завертай своє дишло куди хочеш, тільки не в ці двері.

– А казали, хоч гаряча піца, хоч холодні вареники... – мало не схлипнув Марко Пиріг.

– Я так гадаю, що й без вина жити можна, – підсумував Харко.

– Як то так! – вибухнув раптом Педро Себастьян Антонію. – Чого б ото я дурниці молів. Ану заходьте, хлопці. Я зараз вам таке піднесу, що побачимо, можна без нього жити чи ні.

– Ну... можна й зайти... врешті-решт, – першим прийняв запрошення незворушний Харко.

Козаки трохи прийшли до тями після такого несподіваного прийому, потопталися та й почали пропихатися через двері, що вже начебто й були розчинені, як годиться. Поки ще топталися, Хоче да Згама швидко підхопив з бруківки стару козацьку люльку:

– Крутивітре, не забудь свою цяцьку. Ти ж без неї, як лицар без чарки шаблі.

– Мабуть, без чарки й шаблі? – встряв балакучий Марко, але португалець на зауваження не звернув жодної уваги, а Омелько поклав руку Маркові на плече і таємничо прошепотів:

– Шаблі, молодий чоловіче, це не зброя у множині, а божественний сорт вина в однині й у великих дерев`яних бочках.

– Сьогодні, мабуть, тягни ваше португальське "Порто", тільки меншу амфору, щоб не перебрати. З нами молоді козаки, їм здоров'я й силу берегти треба. Ще в боях знадобиться, – з порога визначився Крутивітер.

– Що молоді! Аби не мусульмани, – відмахнувся Педро Себастьян Антонію, швидко вказав на стіл у кутку, що являв собою велику перевернуту догори дном бочку, і подався за вином.

– Та й чогось би поїсти! – гукнув навздогін Марко.

Порозсідалися навколо столу. Господар виставив дерев`яні кухлі та глиняні миски, понакладав овочів та розігрітих пирогів з сиром під назвою "українська піца" і пообіцяв смажене поросся, коли зготується. Коли вливав гостям по третьому келиху, схилився в Омелька над вухом і прошепотів:

– Омельку, в ім`я Бога, скажи мені, ви справді не мусульмани?

Омелько мало не вдавився пирогом.

– Що з тобою, Антоне? Чого ти так тими мусульманами переймаєшся? Таж ти й сам живеш серед них уже не перший рік.

– Отож, – зітхнув португалець. – Живу, а ви запитайте, що то за життя. Раніше всяка християнська душа могла до

мене вільно заглянути та скуштувати чи вина, чи поросятини. Всього, чого мусульманин зроду не забажає. Це я так собі думав. А ви ж не знаєте, яка зараз молодь пішла? – тут він позирнув скося на Марка з Харком. – Як воно християнин, то йому тільки жінки в голові й Бога не боїться, а як мусульманин, то за чаркою тягнеться і що йому до слів Пророка. От і до мене почали такі заглядати. Та мені що, люди платять, я наливаю. Аж воно як накрили одного дня стражі порядку... Досі руки трусяться, як згадаю.

– Та що ж воно таке могло тобі статися? – зацікавилися розповіддю козаки, та й Хома разом з ними. Усі нашорошили вуха й повитріщалися на нещасного Педро Себастьяна Антонію, як прочани на Лаврську дзвіницю.

– Найгірше. Виявляється, за їхніми законами, то я винен у залученні до вина порядних мусульман, бо якби я не тримав цю таверну, то вони б до неї не ходили. Цих уроджених молокососів просто вигнали дубцями та ще, здається, на вулиці гарно по спині врзали, а на мене... Такі штрафи понакладали, що я досі перед містом у боргах.

Тут козаки усміхнулися, бо вже зігрілися й трішки перекусили, тому добре відчували, що ситий голодному не товариш. А Хома задумався, щό то справді гірше: сплатити штраф чи отримати ломакою по ребрах. Він то хапався за гаманець, то чухав тіло в різних місцях, одначе ніяк не міг дійти остаточного висновку.

– Вам смішки, – зітхнув португалець. – А я, коли досі не на галері, то тільки тому, що тут знають про мою непридатність до морської служби.

– Нічого, ми чули, що місто розбудовується та подекуди перебудовується, а де й самі бачили, що серед дороги ями порозкопували, мабуть, бруківку перемощують, то роботи й на суші вистачить, – заспокоїв бідолаху Харко.

Португалець зіщулився, наче йому мороз пішов шкірою, а тоді запитав, просто, щоб поговорити про інше:

– Краще скажіть, що то ви за мішки з собою тягаєте, бо, бачу, навіть не схотіли їх з кіньми на вулиці лишити?

Козаки дійсно втягнули з собою до таверни два такі собі мішечки, в яких окремо були укладені шаблі та криві кинджали, відібрані цієї ночі в розбишак. Зброю козаки цінували і не хотіли залишати її абиде, хоч би й ненадовго.

– Та, бач, Педре, розжилися добрими клинками, то тепер мусимо тягатися, бо кинути шкода, – охоче пояснив Крутивітер.

– Зброю в Кафі можна вигідно збути. Це, вважайте, що маєте товару чи не на вагу золота, – заздрісно поглянув на козаків Педро Себастьян Антоніо.

– Що то як торгове місто! – вражено вигукнув Марко. – Для них і зброя тільки товар!

Козаки розреготалися, бо Марко усім виглядом своїм виявив не один лише подив, а щирю образу, і в тій мірі, на яку тільки здатен молодий та запальний козацький характер. А господар таверни знітився і мовив розгублено:

– Що ж тут дивного, коли за неї справді добре платять, а ти тут сидиш і щовечора борги рахуєш.

По цих його словах козаки хотіли задуматись, але не встигли, бо як воно часто буває з тими, хто любить пригоди і сам їх шукає на свою голову, двері таверни раптом розчахнулися – і до середини зі страшним гуркотом, гупанням та брязканням увалилося з десяток чоловік міської варти на чолі з начальником-агою. Суворі обличчя новоприбулих відображали вперту рішучість, далеку від добрих намірів.

– Ага! – гукнув Ага. – Знову правовірних мусульман міцними напоями частуєш?!

– Слухай, басурмане, – одразу скипів розігрітий міцним вином Омелько, – та за такі слова я т-твою ч-чорну душу відокремлю від тіла, щоб вона очистилася від брудної скверни і легко вознеслася на небо, поки твої погані залишки ворони клюватимуть і плюватимуться.

Омелько був людиною щирої віри, але, як ми вже могли помітити, не завжди стримувався у висловах, що, власне, і завадило йому свого часу висвятитись у справжнього попа, зате охоче пробачалося січовим товариством. Серед

козаків, які звикли до суворих умов життя, проте водночас уміли цінувати всяку творчість, образність Омелькової лайки викликала повагу.

Звісно, що одразу шурхнули, вилітаючи з піхов, шаблі і тьмяне світло свічок помножилося багатьма відблесками від справно начищених клинків. Тут Хома поглянув у прочинене вікно і присвиснув. До причалу підійшла турецька військова галера, і на берег саме висідав чисельний підрозділ столичних яничарів. Командир-ага перехопив його погляд і коротко проказав:

– Господарю! Закривай віконниці і добре причини двері, щоб нам не заважали. А то буде нецікаво.

– Пістолі на стіл! – спокійно наказав Крутивітер.

– Рушниці в куток! – пролунав наказ з протилежного боку.

Щойно грюкнули-зачинилися двері, як почалася рубанина. Билися без злості, але з величезною насолодою, заради втіхи від самого рукопашного бою. Руки легко і пластично крутили шаблями, які виписували в повітрі неймовірні криві-блискавки. Бійці застрибували на бочки-столи, зістрибували на підлогу, бочки переверталися і котилися комусь під ноги; хтось падав, але знову легко відривався від землі й устигав відбити черговий удар, що цілив по відкритій шії чи погрожував розрубати чоловіка навпіл, від голови до сідниці. Хома хоч і гречкосій, а, як водилося в ті часи в Україні, шаблею володів добре і тримався впевнено, хоч рубався з меншою насолодою і тому жорсткіше. Більше відбивав, ніж ухилявся, рубав швидко, але без обману. Марко, навпаки, – падав і знову пружно відштовхувався від підлоги, пригинався, підстрибував, цілив клинком суперника по голові, а рубав у правий бік, заносив шаблю зліва, а тоді проходив низом, наміряючись розпороти живіт аж до підборіддя, – тому ті двоє, котрі стояли проти нього, остерігалися наближатися, і зброя просто літала перед носами, викликаючи у суперників шалений захват і гостре відчуття небезпеки. Харко і між столами вдумрався робити глибокі випади, відбиваючи клинок суперника легким ударом набік, щоб потрапити шаблею в

незахищені груди. Таким чином він раз у раз гупав об підлогу всією немалою вагою власного тіла й примушував підстрибувати не лише тих, що стояли проти нього. Від цієї стрибанини й гупання в таверні все ходило ходором, а кілька глечиків самі перекинулися і зросили підлогу добірними кріпленими винами. Омелько більше розважався, ніж змагався. Він зручними ударами по черзі вибивав зброю з рук стражів порядку. Залізо дзенькало їм під ноги, а козацький дяк-писар каліграфічно насвистував своєю шаблею перед їхніми повними розпуки очима і довго не давав ту зброю підняти. Що ж до Крутивітра, то він один ні над ким не знущався, нічого не бив, нічого не перевертав, а стояв на місці майже непорушно. Старий козак відбивав удари звичними рухами, наче грав у підкидного дурня, зрідка відхилявся і рубав не стільки для того, щоб дістати суперників, скільки для того, щоб показати, які вони проти нього шмаркачі у справі вкорочення людського життя за допомогою гострого заліза. Звісно, що хлопці з міської варти теж були не щойно з пелюшок і добре відрізняли шаблю від ложки, але вправність козаків завдавала їм доброї мороки.

Поки завзяті рубаки вимахували клинками, Педро Себастьян Антоніо снував поміж ними, щораз пригинаючись та вихиляючись, аби не втрапити дурно під чию гостру шаблю, і гасив підрубані хвацькими вояками свічки, щоб не допустити пожежі, а потім, подалі від бойовиська, запалював нові, щоб, чого доброго, хтось когось насправді не зарубав у темряві.

Тут, саме в розпалі бою, який тривав уже з півгодини, надворі щось залопотіло, вхідні двері знов з гуркотом розчинилися, і до таверни увірвалися двоє малих хлопчаків-турченьт.

– Тату! Тату! Тебе мама додому кличе! – гукнув менший.

– Мама казала, щоб кидав уже роботу, бо млинці стигнуть! – підтвердив старший, а для певності додав: – І ще мама казала, що вже годі з неї! Як тато і сьогодні не

прийде вчасно, як обіцяв, вона сяде з дітьми на першу-ліпшу галеру і втече за море.

– Татку! А я хочу за море! – радісно поділився своєю рожевою мрією менший.

Захекані бійці припинили воювати, а начальник варти, бо це ж були його діти, спересердя захопив свою шаблю обома руками й тріснув нею щосили об коліно. Був би зламав, але гнучка сталь вислизнула з руки й полоснула його по вуху. Вдарило на щастя не гострим, а пласким боком. Вуха тільки посиніло й набухло.

– Бачите, дітки, – повчально мовив Харко, – маму завжди треба слухатись. Татко не хотіли слухатися маму і зробили собі ваву.

По цих словах він задумався і засумував, а командир-ага просичав:

– Ш-шкода, що т-такий бій перервався, але, з-здається, ми д-дійсно перепрацювали... Ой-й-й...

– Дай-но я тепер своєю прикладусь, може, полегшає, – запропонував Крутивітер і приклав туркові до вуха свій вже охолоджений водою клинок.

– Та... Дякую... Вже попустило. – Турок помацав своє синє, наче перезріла слива, вуха і зморщився, а потім простягнув руку Крутивітрові: – Але! З вами дуже приємно битись.

– Дружити ще приємніше, – запевнив Крутивітер.

Усі розсміялися, а турок запитав:

– Що я можу для вас зробити?

– Дайте спокій нашому давньому товаришеві з його таверною. Адже у вас в порту християни часто бувають, і для них вино не заборонене. А чоловікові й так нелегко...

– Нелегко йому! – Ага злісно блимнув на португальця. – Через нього мого молодшого брата так дубцями одходили, що досі ні лягти, ні сісти не може. А йому нелегко...

Тут Педро Себастьян Антоніо втупився в землю, а козаки поглянули на нього з докором, бо раптом зрозуміли, що господар таверни "Море Щастя" свідомо споював молодь заради власних прибутків.

– Ех, Педре... – зітхнув Крутивітер.

– Грішить, хто п`є, грішить, і хто наливає, – підсумував Омелько.

– Та добре вже. Молодий баран і сам має стерегтися, щоб не втрапити вовкові в зуби. А цей... Як йому нелегко, то хай шанується, – примирливо мовив турок і вже веселіше додав: – Ну, господарю, давай рахунок за збитки. Ми сьогодні пригощаємо.

Вояки полізли по кишенях і почали скидати гроші, щоб розрахуватися з Педро Себастьяном Антоніо за потрощені меблі й розлите вино. Поки вони розраховувались, козаки про щось радилися між собою, а тоді витягли з кутка на середину свої два мішки з шаблями та кинджалами.

– А це що у вас, козаки? – насторожився командир-ага. – Чи не тютюн до Кафи возите?

– Ні, турчине. Козаки контрабанду не возять, – осміхнувся Омелько. – Це, Божою милістю, зброя. Хоч і не дуже багато, але...

– Зброя – то добре. То дозволений товар, – заспокоївся турок.

– ...але, може, вистачить, щоб покрити борги нашого недостойного друга, а все ж старого товариша, перед містом, – завершив Омелькову думку Крутивітер.

Педро Себастьян Антоніо мало не розплакався від такого вияву щирої дружби, але це був старий, мужній моряк, плакати йому зовсім не годилося, і він тільки часто закліпав очима. Турок кивнув на знак згоди і пообіцяв допомогти, щоб уладнати ту справу, а потім знову поцікавився, чим би він міг допомогти самим козакам. Ті розповіли йому про свій клопіт.

– Знаєте, – втрутився Педро Себастьян Антоніо, – я вам дещо пораджу. Не тиняйтеся даремно по ринках. Є тут у Кафі одна людина...

І португалець виклав товариству, що б, на його думку, вони мали робити, а турок усе потвердив і обіцяв посприяти, тільки щоб вони знайшли його наступного дня, бо дружина вже зачекалась.

Отак домовившись, вони розійшлися – хоча теж не одразу, бо малі турченята ніяк не хотіли розлучатися з Харком, який весело з ними забавлявся, поки інші

говорили та балакали, – і козаки врешті змогли довечеряти в таверні у Педро Себастьяна Антоніо зі сміхом та веселими розмовами. Щоправда, вина вже багато не пили. Нікому чомусь не хотілося. Хіба так, пригубили, щоб господаря не образити. Але розплатилися, як за повну бочку. По-козацькому.

Коли прямували вечірніми вулицями до свого заїзду, Крутивітер зненацька промовив:

– А знаєш, Марку, я слідкував за тобою. Шаблею добре володієш. Красиво!

В ту хвилину Харко єдиний раз у житті позаздрив Маркові. Але думки його швидко зійшли на щось інше, своє, і він знову засумував. Крутивітер, Хома та Омелько, аж поки не дійшли до воріт заїзду, не промовили більше й слова. А Марко, до речі, зовсім не запишався від Крутивітрових слів, а навіть трохи знітився.

Розділ дванадцятий

Таємниці морських катастроф

Невільникам повідомили, що вони працюватимуть на ринку чотири дні, але якщо не встигнуть завершити потрібні роботи, то доведеться затриматись невідомо на скільки. Звісно, що про затримку не могло бути й мови, але Збагри-хан вигадав для них ту байку тільки заради того, щоб добути собі з угоди, про яку невідільники й не здогадувались, щонайбільшу користь. І він не прорахувався. Робота кипіла, шкварчала й булькала, люди копали, довбали, носили, возили, ставили, збивали, подавали, підсипали, трамбували, а Куць і Пуць наводили красу: вилизували, розфарбовували, підфарбовували, видовбували, розпилювали і підпилювали. На території ринку швидко виростили гарненькі дерев'яні ряди-столи під різьбленими покрівлями та великий круглий дах в самому центрі, під яким мало розташуватися хитросплетіння найпрестижніших і найдорожчих щодо оплати за місце рядів. Хто б добре придивився до химерних візерунків, якими малі чортенята прикрашали всі ці споруди, міг би розгледіти й розібрати

найжахливіші й найнепривабливіші сцени з пекельного життя, але люди були занадто заклопотані, аби дивитися, що там і де малюється чи вирізьблюється. На перший погляд, візерунки справляли досить приємне враження.

Чортенята працювали старанно, бо те, що вони виробляли, було їм до душі й додавало наснаги, цебто примножувало їх нечисті силюнки. Малюк працював швидко, бо йому більше подобалося бути керманічем, і він тепер мріяв про море. Розбишаки працювали як могли, бо їх підганяли своїми канчуками наглядачі. Було між ними тепер ще двоє, які поки належали Збагриханові, але, як було домовлено між купцями, після завершення робіт на ринку мали вигребти в море разом з іншими. Це були українці, два брати-близнюки, невисокі, міцні, ще молоді хлопці, які змалечку потрапили в неволю і навіть імен своїх не пам'ятали. Ще давно, серед невільників, їх прозвали Воликами, та так вони Воликами й залишились. Інших прізвиськ їм не вигадували, бо все одно обоє були настільки схожими, що розрізнити їх було не сила. Волики та й Волики. Один Волик, другий Волик. А позаяк вони майже ніколи не розлучалися, що й до вітру ходили разом, то не було й потреби встановлювати, хто є хто. Як ти вже став невільником, не сподівайся стати особистістю. Ні тобою, ні твоїми думками чи поглядами ніхто не цікавиться, то й ім'я твоє не більше ніж проста умовність. Отож брати Волики, як і інші, працювали на будівництві ринку дуже старанно, бо змалечку звикли робити те, що кажуть, і не виділятися.

Наприкінці четвертого дня роботи були остаточно завершені. Збагрихан, щоб не втрачати даремно відведеного для його особистих інтересів часу, примусив невільників старанно вимести подвір'я, повиносити геть непотрібні обрізки, стружки та бочки з-під фарби, а тоді з жалем наказав позадати на склад інструменти й забиратися геть.

Одинадцять невільників у супроводі збройної варти попрямували до порту, де біля причалу погойдувалась на хвилях новенька торгова галера під назвою "Повна

жменя". Було б зайвим розводитися про те, що назва повною мірою відображала ідеали власника цього найкращим чином збудованого і оздобленого корабля. Поміж іншими згромадженими у порту плавзасобами галера вирізнялася чудовою кормою, створеною кращими венеційськими майстрами у вигляді величезної жмені з ледь розчепіреними пальцями, з-поміж яких виблискували розкішними вітражами вікна шикарних кают. Носова частина цього шедевра середньовічного суднобудування являла собою величезну, поставлену руба долоню з високо задертим угору великим пальцем. Цією долонею швидкохідна галера легко і красиво розрізала пінні води морських просторів, а при нагоді могла протаранити й необачно підставлений борт іншого хоч великого, хоч малого судна.

Невільники човгали по причалу і вже насолоджувалися свіжим запахом моря, яке ще не було на ті часи засмічене матеріалізованими наслідками швидкого науково-технічного прогресу.

– Швидше ногами переступайте! – підганяли вартові, яким давно вже хотілося скараскатися цих осоружних невільників і в затишному місці змочити горло прохолодним безалкогольним напоєм. – Он уже ваш корабель чекає.

– Чекає не дочекається. Ви ж, ги-ги, рушійна сила морських перевезень.

Проте "рушійна сила" не дуже зважала на окрики та насмішки, а спокійнісінько насолоджувалася прогулянкою. Ніхто з них не поспішав, частково тому, що стояла хороша, не парка погода, а частково тому, що поки переходиш з одного місця на інше, то в цей час не працюєш, а це завше робить вашу прогулянку приємною, особливо тоді, коли платня залишається незмінною.

– Алла! Погляньте-но, друзі-невільники, – вигукнув раптом здивований Маллюк. – Оце корабель!

– Але! – пробурмотів собі під ніс Куць. – Добра споруда. І коштує ж, мабуть, добрих грошей. Оце б узяти й потопити!

Він так захопився цією думкою, що мало не перечепився через линву, яка утримувала "Повну жменю" біля причалу.

Зараз вони стояли під самим кораблем і дерли вгору голови, роздивляючись на рідкісну мистецьку роботу.

– Ох і велика посудина! – зітхнув один з розбишак.

– Ці ночви нелегко буде зрушити, – підтримав його інший.

А Пуць мало не стрибав од щирого дитячого захвату:

– Куцю! Це ж наче справжня жменя! А здалеку так, наче замкова вежа, правда? І пальці вгору здіймаються, мов кам'яні зубці на тій вежі!

– Угу! – ствердно угукнув Куць, думаючи про своє, – але все-таки задер голову вище, аби поглянути на ті вправно видовбані з дерева великі та могутні пальці. А між тими пальцями... Між тими пальцями Куць побачив обличчя Крутивітра та Омелька, які саме роздивлялися краєвид, що відкривався на місто з високої корми "Повної жмені", та обговорювали надійність міських укріплень.

– Гайда звідси! – шепнув до смерті наляканий Куць молодшому братові й спробував дати драла, та вартовий міцно вхопив його за шкірки:

– Куди зібрався? Гайда, Куцю, до роботи!

Коли раптом:

– Ану не муч дитину!

На плече вартовому лягла тяжка Харкова рука.

– Ну чого ти?! Чого?! – заскиглив вартовий і одразу випустив Куця, бо Харкова рука надавала помітної ваги словам. – Робота в мене така.

– Не всяку роботу треба сприймати всерйоз, – зауважив Марко, який за довгими мандрами починав потроху набиратися життєвої мудрості. – Однак не журися. Це приходить з роками, – і він злегка, майже дружньо поплескав охоронця по другому, вільному плечу.

Охоронець не найкращим чином сприйняв козацькі пестоші, йому стало погано і раптом забаглося стати безробітним. Його ж товариші зовсім не мали наміру за нього заступатися. Може, тому, що, як і Харко, любили дітей, а, може, з інших причин, то вже одному Богові

відомо. Вони чимшвидше і як могли ввічливо заштовхали невільників на корабель, отримали розписку від наглядачів, що робочу силу в кількості одинадцяти душ передано на борт "Повної жмені", й подалися геть, прихопивши з собою наляканого, але таки відпущеного козаками товариша.

Куць і Пуць не дуже були впевнені, що їх можна означувати як "душі", та їм було не до роздумів. Куць, нічого робити, швидко потяг Пуця до весел, намагаючись не звертати на себе увагу козаків, і принишк у найдальшому кутку, як руде мишеня.

Харко з Марком також піднялися з причалу на палубу. Як і чому вони потрапили на "Повну жменю"? Та просто Хоче да Згама розповів козакам, що всіх невільників, які були цього літа у Кафі, скупив на свої галери багатий купець Купуй-бей і про те, щоб їх викупити, можна говорити тільки з ним. Наступного дня козаки, як домовлялися, знайшли турецького офіцера, начальника варти, а той познайомив їх з Купуй-беєм і відрекомендував як людей, що знають, куди рубають. Крутивітер, щоб не кружляти манівцями, одразу виклав перед купцем такий собі мішечок золотих і натякнув на можливість зміни власника капіталу. Купуй-бей зробив вигляд, що грошима не цікавиться, але одразу запросив до круглого столика з кавою, вказав гостям на великі, розшиті чарівними візерунками подушки, і розмова пішла легко й невимушено.

Так вона йшла, йшла і йшла години зо три, поки дійшла нарешті до того, що козаки та Хома вирушають разом з купцем на його галері до турецької фортеці Ізмаїл. Вже там козаки зможуть викупити якусь кількість невільників, за їх вибором та взаємною згодою сторін. Крутивітер з товариством мусили пристати на цю пропозицію, бо інакше вся їхня довга мандрівка пішла б намарне. Домовилися, що козаки заплатять Купуй-бею за подорож на борту галери, як пасажери. Слід віддати належне купцеві: він запросив порівняно недорого. Скільки саме, уточнювати не будемо, щоб не розп'яткати комерційну таємницю.

Але купець є купець. Потай Купуй-бей сподівався, що обставини допоможуть йому або взагалі не продавати невільників, або продати якомога менше і якомога дорожче. В будь-якому разі він уже мав додатковий прибуток з перевезення пасажирів.

Того ж дня завантажилися друзі зі своїм нехитрим добром та грошима на галеру, і Хома одразу заліг спати, а Харко з Марком побігли до Педро Себастьяна Антоніо, бо домовлялися, що той, за недорого, візьметься доправити їхніх коней на Січ, адже возитися з ними морем не дуже зручно, та й не знати, як воно далі повернеться. І поки оце Хома спав, Крутивітер та Омелько уважно вивчали берегові оборонні споруди, а Марко з Харком саме вертали з таверни Хоче да Згами, невільники й підійшли до трапа "Повної жмені". Харко та Марко не дуже встигли придивитися до невільників та й не пізнали Куця і Пуця, але, як були вже на палубі, наштовхнулися на Маллюка і невимовно зраділи зустрічі.

– Маллюче, друже! Яким вітром?! – вигукнули Марко й Харко в один голос.

– Та от... в турецькій неволі... на галері... Тільки що не в залізі.

– Залізо останнім часом подорожчало, – буркнув Купуй-бей, який теж піднявся у цю хвилину на корабель разом з власною охороною та Капітаном.

Купець хотів вийти в море негайно, щоб заночувати десь подалі від берега і заощадити на портових зборах. Він наказав Капітанові перейти з "Золотого дзвону" на "Повну жменю" й одразу вирушати. Тепер, піднявшись на корабель, він помітив увагу козаків до Маллюка і подумав, що за цього невільника він зможе отримати не одну копу грошей.

Наглядачі швидко розштовхали невільників по лавах і примусили взятися за весла. Куць на той час вже давно сидів у своєму кутку і щось там длубався. Оскільки всі вже звикли до його дивних занять, то сприйняли це як наслідок морської хвороби й не звертали на мале чортеня жодної уваги. Маллюк був щасливий, бо знову опинився

біля стерна, а тому міг легко спілкуватися зі своїми друзями-козаками, які ще й охоче допомагали Маллюкові спрямовувати за курсом навантажений товарами корабель.

"Повна жменя" відійшла від берега далеченько і стала на якір, щоб усі змогли виспатись перед дорогою. Навколо швидко темніло. На землю зручно вмощувалась ніч.

На галері давно поснули, коли опівночі Куць раптом стріпонувся й розкрив очі. Саме в цей час і в цю хвилину "Золотий дзвін", що стояв собі мирно, як на припоні, в Кафському порту, похитнувся, схилився набік своєю стрімкою щоглою і тихо, поволеньки пішов під воду. Куць, звісно, цього не бачив, але одразу відчув, як йому значно побільшало нечистої сили. Він усміхнувся так, як може усміхнутися тільки по-справжньому капосне чортеня, і заходився ще жвавіше довбатися, та длубатися, та шарудіти навколо своєї таємничої роботи.

Зранку невільники гребли, аж чуби мокріли, тільки Маллюк теревенив з козаками біля стерна. День стояв погожий і безвітряний, чому, власне, ніхто не радів, бо з вітром можна було б напнути вітрило і тоді Купуй-бей мав би нагоду швидко збути свій товар, невільникам довелось б менше гребти, а козаки б їх швидше викупили та подалися б шукати головні сили козацького війська, щоб ухопити веселіших пригод.

Але ж день таки був безвітряний і хоч-не-хоч усім доводилося терпіти свою більш чи менш лиху Долю. Козаки втішали Маллюка, що скоро він буде на волі, Купуй-бей сидів у своїй каюті й ніяк не міг визначити, яку ціну заправити за невільників, Капітан не міг придумати жодного доречного наказу, щоб чимось зайнятися; охорона позіхала, наглядачі нудились, Волики пріли, інші невільники чортихалися, і лише Куць та Пуць тішилися з того, що люди, хоч би й невиправні злочинці, так добре знають їх родовід.

Проте якби хто придивився, міг би помітити, що чортенята, хоч і ворують веслами для годиться, та на роботу зовсім не налягають, а мовби чекають чогось.

– Щось нема, – пошепки дивувався Пуць.

– Зараз буде, – кризь зуби запевняв Куць.

– Та де ж воно? – знову шепотів Пуць.

– Гребти й не відволікайся, щоб не звертати на себе увагу, – радив Куць.

Так сунули потроху морем до полудня, а тут декому і животи попідтягало. Козаки в себе накрили добрий стіл і Маллюка з Капітаном до себе запросили, а біля стерна замість нього Харка залишили:

– Мені що. Я ще й не голодний. А ви мені як щось там лишите, то вже й жити можна, – казав Харко.

Купуй-бей слухав через стінку, як козаки з Маллюком кашу та м'ясце з огірками хрупають (в Кафі ж запаслися) і заздрив їм немало, а напроситися було соромно, бо сам перший заховався у своїй каюті, щоб поласувати фруктами, й нікого не запросив.

Наглядачі марудилися з їжею для варти, для себе та для невільників. Мусили те робити, бо невільники були зайняті на веслах, а якби знеслились, то довелося б гребти усім, щоб не лишатися серед моря на галері, наче мурахам на закинутій у воду колоді. Самі невільники не переставали ремствувати:

– Ну що за життя! Як працювати, то зранку, а як їсти, то в обід!

– І де ті ледарі соваються? Чекаєш, немов у корчмі.

– Угу! Поки подадуть, то вже й захолоне.

Волики, які гребли за всіх, і ті стурбувалися:

– Це б поїв, – мляво мовив один.

– Так нема ж, – ще млявіше одказав другий.

Якби не тепле сонечко, що розморювало людей і відбивало охоту вставати з насидженого місця, можна було б стверджувати, що на галері визріває бунт.

– Що за галера! Ніякого тобі порядку.

– Та й сирість розвели, що аж вода під ногами хлюпає.

– Це ж треба, щоб отак підлогу залило.

– Мабуть, щось унизу прорвало.

– Або пробило.

– Це ж усе вичерпувати доведеться.

Галеру потроху заливало водою, і вона вже помітно занурилася в морські води, а розігріті сонцем голови зовсім не усвідомлювали, що ноги вже тонуть. Куць і Пуць задоволено потирали руки і хихикали. Тепер вони знову стануть справжніми чортенятами, бо завдали людям такої шкоди, що ого-го! Куць усю дорогу старанно проколупував борт їхньої галери, щоб затопити корабель так само, як і "Золотий дзвін", а Пуць йому цього ранку ще й допоміг, і старший братик тепер дуже пишався молодшим. Вони з насолодою спостерігали за поведінкою товаришів по неволі, і їх дуже розважало, що досі ще ніхто не второпав, що їм хана!

Першим помітив небезпеку, звісно, Капітан, бо капітан на кораблі, – це людина дуже відповідальна і чи не єдина, яка по-справжньому турбується за господарство. Адже відповідати за все йому!

– Люди добрі! Таж ми тонемо!

– Як-то тонемо? – вистрибнув зі своєї каюти Купуй-бей.

– Давно тонемо?

– Мабуть, не дуже давно, але наполовину вже затонули.

Купуй-бей кинувся до себе, видобув з копиці важливих та банківських паперів типовий акт про загибель корабля, себто такий папірець, заготовлений заздалегідь, на про всяк випадок, поспіхом вписав туди назву "Повна жменя" і тицьнув під ніс Капітанові.

– Будь ласка, Капітане, підпишіть. Цю біду треба заладнати належним чином.

Щоб заладнати цю біду, треба гребти й вичерпувати, – похмуро відказав Капітан, проте, як людина занадто дисциплінована, підписав папір, не читаючи.

– Це вже ваш клопіт, – одрубав Купуй-бей. – В будь-якому порту я отримаю страхову суму за загибель корабля з товаром та невільниками, і це мене цілком влаштовує.

Він гукнув охоронців, які, не гаючись, витягли захований на галері від допитливих очей невеликий зручний човен. Човен спустили на воду, і купець зі своїми

вояками швидесенько покинули "Повну жменю" напризволяще.

– Капітане! – гукнув на прощання Купуй-бей. – Ви звільнені за те, що допустили загибель моєї галери. І не забувайте, що капітан має покинути потопаючий корабель останнім.

Капітан сумно усміхнувся і почав давати лад справі, що здавалася безнадійною. Повипихалися на палубу й козаки. Пороздивлялися навкруги, поприсвистували, поплескали Капітана по плечах і заходилися допомагати. Тепер уже гребли всі, навіть наглядачі, яких до купецького човна не пустили та ще й не заплатили за попередній місяць дурної роботи. Вони вперше за неймовірно довгий час відчували, що роблять щось корисне. І відчували настільки добре, що гребли, аж мало весла не ламалися. Інші намагалися від них не відставати, бо ж як ви хочете, щоб корабель швидше дістався берега, то всі мають гребти однаково й одночасно. Щоб легше дотримуватися одночасності, наглядачі почали вголос і дружно відзначати удари веслами:

– Гей... гоп! Гей... гоп!

Капітан з Маллюком швидко розглянули карту – хоча Маллюк у ній геть нічого не второпав – і змінили курс корабля, спрямувавши його до найближчого, західного узбережжя Чорного моря. Козаків це влаштовувало, бо звідти вони сподівалися дістатися до Стамбула і знайти своїх. Проте вода прибувала. Знайшли відра й поставили Марка з Харком вичерпувати. Ті заходилися працювати так швидко, що за якусь годину води в галері поменшало, і це стало помітно. Куць та Пуць розчаровано презирнулись, і капосніший старший одразу взявся розколупувати пророблену ним діру далі, все ширше та ширше.

– А що це воно робить?! – гукнув Марко, який саме випростався з відром, повним води.

– І-і, т-ти ж, мале чортеня! – тут-таки помітив шкоду й Харко.

Куць і Пуць одразу зробили так, щоб їх не впізнали і щоб навіть Маллюк забув про своїх двох недавніх друзів, але Крутивітра не обдуриш.

– Гай-гай, – осміхнувся старий козак. – Та це дійсно наше чортеня.

Куць зіщулився під його поглядом, а Пуць припишк у своєму кутку і старанно працював веслом, хоча інші одразу покинули роботу й зацікавилися справжнім живим чортеням. Галера почала крутитися на місці, й Маллюку довелося добряче налягти на стерно, щоб вирівняти курс. Пуць хоч і малий, та нечиста сила неабищо. До того ж він по-справжньому, як дитина, настрахався і гріб так, що "Повна жменя" різала хвилі, мов прудка рибина.

Омелько був страшенно розгніваний тим, що довгі руки Пекла навіть серед моря намагаються дістатись до людських душ, і, щоб не лишатися в боргу, побіг шукати свій молитовник, з яким не розлучався ні на гульках, ні в походах. Куця прив'язали до щогли, а Омелько всівся перед ним з молитовником у руках і став читати молитви. Чортеняті одразу пройшли мурахи всім тілом, воно застогнало і захлипало, та дяк-запорожець був невмолимий.

Інші заходилися латати діру та знову вичерпувати воду, а потім дружно сіли на весла. Дірка не те щоб була дуже надійно закрита, вода потроху сочилася, але цього було достатньо, щоб почуватися краще, ніж почувався в цю хвилину малий Куць. Отже, з молитвами і без діри галера пішла ще легше і ще швидше й уже надвечір наступного дня з розгону врзалася в піщаний берег, проїхала по піску, наче сани снігом, і повністю опинилася на суходолі з проламаним дном. Люди, які були на галері, де сиділи чи стояли, там і попадали від втоми й поснули так, що хоч співай, хоч стріляй, а ніхто й носа не зморщить.

Люди поснули, але чортенята – ні, бо на те вони й чортенята. Та вони теж прикинулися сонними, щоб, як належить, дочекатися півночі. Годинника поряд не було, але ці створіння завжди точно знають, коли настає північ.

Коли мало пробити дванадцять, Пуць розкрив приплющені очі, тихцем перебрався зі свого місця до щогли, де був прив'язаний Куць, і допоміг йому визволитися.

– Тікаймо, братику, хутчіш. Ще прокинуться і знову тебе мордуватимуть. Хоча мені так шкода з козаками розлучатися...

– Гай, з ними нашої каші не звариш. Ще чого доброго знову доведеться козацькими стравами частуватись, – простогнав знесилений Куць. Але я їм цього знуцання не подарую. Мушу вчинити яку шкоду. Тут Пуць помітив молитовник, що лежав біля ніг Омелька. Омелько, читаючи молитви, заснув ще до того, як галера вилетіла на берег, і маленька книжечка в шкіряній палітурці випала йому з рук та й залишилась лежати просто на палубі.

– Куцю! А що, як ми їм оте-о заховаємо. – Пуць боявся навіть вимовити те страшне слово, яким називалася ця книжечка.

Куць із захватом сприйняв пропозицію молодшого брата й одразу хапонувся за молитовник.

Ой!.. Як же він обпікся! Бідолашний Куць зовсім забув, що чортам до святих речей і торкатися заборонено.

– Уй-й-й... – мало не заскиглило на весь голос чортеня.

А його розважливіший молодший братик зауважив:

– Ні, Куцю, так не годиться. Цю книжку ми нікуди не занесем, але ми можемо щось принести сюди.

Він пошарудів серед галерного господарства і знайшов чималий жмут абияк скрученої мотузки, вхопив ту мотузку, підійшов до Омелька й, намагаючись не дуже наближатися, кинув її так, що вона впала саме на молитовник і гарненько сховала його під собою.

– Добре придумано, – схвалив Куць. – Сподіватимемось, що цей навіжений піп не здогадається, де поділось його жахливе знаряддя тортур.

Висловивши таким чином свою нечисту альтернативу праведному світові, чортенята взяли ноги в руки і хутенько звіялися, щоб не накликати собі біди.

Розділ тринадцятий

Робіть ваш вибір, панове!

Першим прокинувся Омелько. Зрозуміло, тому, що заснув раніше за всіх і краще виспався. Щирий православний християнин і Божий слуга, мужній войовник і невтомний захисник віри у варіанті грецького обряду розліпив очі, потягнувся і сонно блимнув на сонечко, що піднялося над обрієм на три чверті до полудня й потроху починало припікати.

– Ой, як добре, – уголос солодко промовив Омелько і раптом усвідомив, що він іще на галері, але вже не на морі.

Глибокорелігійний запорожець з думкою "О Господи!" схопився на рівні ноги, роззирнувся і водночас хапонувся за свої пістолі, що стриміли в нього за поясом, тоді за шаблю, тоді за хрест, а тоді почав розгублено обмацувати свою підкорочену рясу, як людина, котра нутром відчуває, що тут щось не чисто. Мало-помалу він пригадав події учорашнього дня й усвідомив, що мале капосне чортеня, яке мало не спроводило до пекла усю компанію, зникло. Омелько ще раз роззирнувся і на цей раз усвідомив, що не пам'ятає, де подівся його молитовник.

Це вже було справді "О Господи!" Ох і здійняв наш Омелько гвалт. На голови й на спину нечистої сили сипалися ревні молитви такого ґатунку, що середня температура у пеклі мала б упасти нижче нуля за Фаренгейтом, а його найбільші авторитети ризикували задубіти навечно й ніколи не розморозитись. У всякому разі, достеменно відомо, що в ту хвилину багатьох чортів нудило, дехто з них відчував запаморочення, а в деяких стався серцевий напад. Лише Куць і Пуць тоді почувалися добре, бо були ще малими й занадто безтурботними.

Всі, хто знаходився на галері, одразу попрочидалися від Омелькового крику й так настрахалися, що чимдуж кинулися шукати молитовник. Козаки, Хома, Капітан і Маллюк шукали, щоб зарадити товаришеві, а інші подумали, що настав кінець світу, і в тому молитовнику

єдине спасіння від шибениці. У всякому разі, саме так уявляли собі кінець світу колишні розбишаки.

Бігали туди-сюди, поки один з веслярів-розбійників не перечепився об мотузку, якою Пуць наклав молитовник, і не розквасив собі носа об палубу. Тут неспішний і розважливий Харко подивився на ту мотузку й задумався:

– Гм! А звідки тут ця могутня шворка взялася? Це ж треба було її сюди приперти!

Цікавий Марко розгадав хід думок свого побратима і одразу запропонував своє рішення:

– То давай поглянемо, Харку, чого це воно тут лежить.

Так молитовник знайшовся, і Омелько втішився, а інші заспокоїлися, протерли заспані очі, прозріли й поглянули у майбутнє, звісно, що кожен під своїм власним кутом зору.

– А сядьмо, козаки, та подумаємо. Ось я тільки люльку розпалю...

– Та не забудьте, хоч подумки, воздати хвалу Господові за щасливе спасіння.

– Ну і ну. Не берег, а пустка якась. Пирогоми й не пахне. Хоч би тобі яке гарненьке дівчатко нагодилося та дало води напитися.

– Напився я вже на цій каторзі. Це ж треба було ще й носа розбити. Бачу вдалині наче гори лісисті, ось те, що треба порядному розбійнику. Хто зі мною?

– Ну от. Знову не встиг. Отак вагаєшся, вагаєшся... А кажуть же, хто перший, той і старший.

– Ге, хто ватажок, з того й питають. А я краще залишусь простеньким, сіреньким, але злим і жадібним.

– Гей, тс-с-с. Ховаймо швидше наші канчуки, поки нам їх на шиї не накрутили.

– Та що там тепер... Ховай не ховай... Гей! Панове розбійники! Ми з вами.

– Ось вона, Доля моряка. Був для мене корабель, були товари, були пасажири...

– Що тобі, Капітане. Он можеш із козаками лишитися. А мене дома жінка чекає... Ох і сваритиметься! Та й воликів жаль...

– А чого нас жаліти. Ми теж із козаками залишимось. Козацька Доля – не неволя.

– Правда, брате. Що так, що сяк, воно все не мед, а зате маєш вибір: хочеш – гребти з усіма, а не хочеш – помирай з голоду наодинці.

– Що то, коли людина змалечку волі не знає. А ти гадав, що воля – це коли пироги з неба падають?.. вибач, Марку, це не до тебе... Воля, друже, це коли обираєш, із ким гребти, а з ким ні. А тут... хтозна... можна й помилитися..., – тут Харко замовк, задумався і... – Хомо!

– Чого тобі, Харку?

– А ви з дружиною часто сварилися?

– А чого ж. Усяке в житті буває. Може й, частенько виходить. Інколи. Як дур у голову зайде. Та то життя... А чого питаєш?

– Та так... – тут Харко дуже-дуже засумував, і друзі його вже й не смикали, та й не питали ні про що. Як серце у тузі, то хіба йому чим зарадиш?

Таким чином, всі, що учора гуртом рятувалися від небезпеки, всі, хто нещодавно працював дружно і злагоджено, сьогодні розбилися на два табори, якщо не сказати ворожі, то, у всякому разі, такі, які ніщо не об'єднувало, крім хіба товару, який лишився на розбитій галері і який новоспечена ватага розбійників сподівалася поділити з козаками. Звісно, те, що вони пропонували поділити товар нарівно, аж ніяк не свідчило про завищену порядність авантюристів середньовіччя. Просто козаки були озброєні, а це видавалося голим і босим розбійникам вагомим аргументом на їх, козаків, користь. Той, що назвався ватажком і якого вже встигли прозвати Носатим, підійшов до Крутивітра, розправив плечі, склав руки долонями на поперек і дзвінко чвиркнув слиною в бік моря:

– То як, друзяки? Заглянемо, що за барахло ми з вами притягли на цій дірявій посудині? Та, може, якось... хи-хи... і поділимо?

Козаки хоч і були озброєні, але як люди виховані, згодилися на цю пропозицію, і, отже, всі гуртом узялися переглядати, що за товари вміщала "Повна жменя", та

витагати знайдене добро на широкий простір. Щоб зручніше було ділити. Коли все повитягали, виявилось, що на галері було сорок бочок смоли, п'ять важких гармат на дерев'яних лафетах, десять бочок з порохом, купа гарматних ядер та два десятки залізних лопат. Коли викотили останнє гарматне ядро і зрозуміли, що на галері більше нічого не лишилося, розбійники мало не заплакали, а козаки мало не розреготалися.

– Ну що, хлопці, будемо ділити? – пирснув Марко.

– Бачите, козаки, розбійником теж бути нелегко. Це як ухопиш отакого добра, то щоразу ламай голову: спершу – як переносити, а потім – що з ним робити.

– Гадаю, оскільки п'ять на два без долота не ділиться, – нагадав основи козацької математики Омелько, – то ми можемо поступитися однією гарматою. Хай забирають три. Аби на здоров'я.

Розбійники люто, по-розбійницькому, блимнули на Омелька, відійшли набік і завели суперечку. Після довгих дебатів і короткої бійки Носатий підтвердив, що залишається ватажком і що його ватага забирає собі бочку з порохом та половину лопат, а все інше "хай воно згорить". Ті, котрі були спритніші, одразу похапалися за лопати, а важка бочка дісталася ледачішим і повільнішим колишнім наглядчачам. Козаки з жалем дивилися, як ті сердеги то намагалися котити ту важезну бочку, то перекидати, то нести на руках. Коли вони її впустили на землю втретє, Омелько похитав головою і помолився пошепки за їхні грішні душі, а Крутивітер вирішив, що краще зайняти козацьку молодь корисним ділом, ніж виховувати в ній жорстокість подібними картинами.

Для початку порахувались. Вийшло, що з Хомою, з Воликами, Капітаном і Маллюком їх дев'ятеро. Капітан, родом з Багдада, змалечку плавав на кораблях і вважав себе справжнім морським вовком, за що козаки швидко прозвали його Вовцюганом. Він одразу вирішив лишатися з козаками і назавжди пристати до їх товариства, бо, по-перше, через брак невільників на кораблях не дуже сподівався знайти роботу за спеціальністю, а, по-друге, не пам'ятав ні своєї родини, ні

архітектури рідного міста. Хомі так чи сяк доводилося поки що мандрувати козацькими шляхами, бо самому дістатися до рідного села було непросто. Воликів перспектива козацького життя цілковито задовольняла. Тільки Маллюк, як щирий правовірний мусульманин, відмовлятися від своєї віри не захотів, але, як щирий друг козаків, надумав відмовитися від служби у війську та пошукати собі гуманніше заняття в Стамбулі. Отож він попередив Крутивітра, що подорожуватиме з ними як спостерігач і тільки до султанської столиці.

– Маємо багато смоли, – розмірковував Крутивітер, – отже, треба її палити потроху, може, наші десь недалеко, та помітять. Отоді буде вам, хлопці, морський похід. А поки що беріться за лопати та робімо добре укріплений табір.

– А це ж нащо? – вихопився Марко. – Тільки час гаяти.

– На випадок, якщо турки помітять, – терпляче роз'яснив Крутивітер. – На військових галерах також гармати бувають.

А Омелько запропонував:

– Давай-но, Вовцюгане, я тебе одразу й охрещу на випадок якої збройної сутички. Зраджувати віру – то дуже погана справа, тому краще її вчасно змінити.

Вовцюган на те згодився, бо, власне, зробив свій вибір. Вистругали шаблею з доброї, відламаной від "Повної жмені", дошки маленького хрестика, добули зі своїх припасів пляшку червоного вина, дарунок Педро Себастьяна Антонію, та й відбули церемонію. Маллюка, як спостерігача, поставили на цей час вартувати й палити смолу.

Тоді взялися розбивати табір. Марко з Харком думали, що табір буде зручно розташувати навколо галери, бо її корма стриміла високо над берегом і могла правити за добрий спостережний пункт, але Крутивітер з Омельком вирішили, що спостережний пункт не конче має бути посеред табору і що укріплення треба зводити подалі від корабля та запаленої смоли. І Вовцюган чомусь із ними погодився. Щодо Воликів, то ті вже взялися за лопати і готові були копати, де їм скажуть.

– Ви, Волики, кидайте ці рабські звички, – зауважив їм Крутивітер. – До всякої роботи треба підходити творчо. Може, саме ваша думка виявиться правильною і потрібною.

Волики запевнили, що на цей раз їхні особисті думки просто випадково збігаються з думкою старших, і робота стала потроху розігріватись, а коли нарешті закипіла, то вже можна було й завершувати. Козаки знали не тільки математику, добре торопали і в геометрії: табір постав у формі рівнобедренного трикутника з широкою основою вздовж берега і вершиною, спрямованою в долину. Вийшла така собі простора домівка з ровом, земляними насипами й гарматами на море. Козаки вирішили, що від можливих нападів з суші вони й так відіб'ються.

У самому центрі трикутника викопали земляну хижку та, окремо, глибокий погріб на два поверхи під землю, і в глибині поклали бочки з порохом, щоб не вибухнули від можливого гарматного обстрілу.

Коли вже ходили і задоволено роздивлялися завершену роботу, десь далеко, в горах, зненацька пролунав могутній вибух. Усі від несподіванки застигли на місці хто де стояв. По хвилі Крутивітер потягся за своєю люлькою, а Омелько знову похитав головою.

– Не дішли, – зітхнув Крутивітер.

– Не донесли, – підправив Омелько.

Потім сіли варити кашу і стали раду радити. Старі козаки розважили так:

– Якщо завтра до вечора не підійдуть наші чайки, то кидаємо возитися зі смолою і рушаймо до Стамбула пішки, берегом. Може, ще встигнемо на головні події, а ні, то хоч матимем нові пригоди.

– Ну і ну! – знову подивувався Марко. – То це заради одного дня треба було цілий табір городити?

– На війні, Марку, та в поході козак неодмінно мусить чимось займатися, – як завжди терпляче пояснив Крутивітер.

– А це ж нащо? – не втерпів і Харко.

– Щоб дурні та сумні думки в голову не лізли.

– Он воно як, – промовив сам до себе Харко та одразу й задумався і засумував, тільки що сумувати й думати йому довелося недовго.

– Щось пливе! – гукнув раптом спостережливий Маллюк.

– Де?

– Ну де? Там. У морі.

– І що ж воно таке?

– Аллах його знає. Але я вже думаю, що то скоріше галера.

– Набивай гармати! – наказав Крутивітер.

Як понабивали гармати на Омелька зійшло одкровення Боже, і в голові йому завиднілось, немов після прочухана.

– Гей, Крутивітре! А якщо там невільники на веслах, та ще й із наших, із козаків?

– Правду кажеш, – узявся за люльку Крутивітер. – Слід подумати.

– Та що там думати! – гукнули в один голос Волики. – Подивитися треба!

– Правильна думка, – схвально кивнув головою старий характерник. – Ану! Марку, Харку! Беріть Воликів та сплавайте мені разом на ту галеру і про все розпитайте. А ми вже тут біля гармат зачекаємо.

– А чому ми? – запротестували Волики.

– Це ще що за розмова?! Наказ є наказ! – суворо звів брови Крутивітер. – Чи ви порядку не знаєте?

Близнюки ображено розвернулися і, не роздягаючись, побрьохали у воду.

– Не розбереш їх, цих начальників. То тобі одне, то зовсім інше.

– Угу! Іди розберися, де кінчається той порядок і починається рабське існування.

Марко та Харко ледве встигли познімати чоботи і теж шугонули за близнюками у морські хвилі.

Довго чекали на березі старі козаки. Аж занудилися. Потім стали нервувати, і, щоб узяти себе в руки, Хома заходився старанно натирати стволи надійно вкопаних в землю гармат рукавом власної сорочки, Вовцюган понабивав порохом та кулями всі пістолі й рушниці, що

тільки були в таборі, а Маллюк то піднімався на корму "Повної жмені", щоб краще роздивитися, то спускався поглянути, як там смола горить, і чи не треба підкотити ще бочечку. Нарешті з берега побачили, як турецька галера вибухнула і зайнялася полум'ям.

– Гм, – прорік Крутивітер.

– Зачекаємо, – зітнув плечима Омелько.

Аж ось і хлопці вибралися на берег. Мокрющі й стомлені, вони ледве ноги по землі пересували. Солоні краплі води стікали по молодих обличчях і омивали свіжі, добре помітні синці. Груди здіймалися, наче ковальські міхи, та очі горіли натхненним самовдоволенням, а Волики ще й захоплено вимахували величезними ятаганамі, речовим доказом свого героїства.

– Нема невірників... – видихнув Марко.

– Одні військові на веслах... – хукнув і Харко.

– Військова хитрість! – дружно повідомили Волики.

– Ми з ними трішки поговорили... – Марко жестом вияснив характер розмови, – а тоді підпалили бочки з порохом...

– Забагато було співрозмовників, – додав Харко.

Волики до цього нічого додати не встигли, бо пильний і спостережливий Маллюк знову гукнув:

– Щось пливе!

І справді, в морі з'явилися ще дві турецькі галери, які швидко наближалися до тієї, що була охоплена полум'ям.

– Ого!

– Буде робота.

– Маллюче! – гукнув Крутивітер до татарина, що досі стовбичив на "Повній жмені". – Ану тікай звідти! І хутчіш! – А потім до козаків: – Нумо, хлоп'ята, до гармат.

Старий січовик розпорядився якраз вчасно, бо щойно Маллюк скотився з розбитої галери, як з моря бабахнув гарматний залп і половина майстерно вирізьблених пальців "Повної жмені" розлетілася на друзки.

Розділ чотирнадцятий

Про те, чим звичайний морський похід відрізняється від звичайної прогулянки.

Але ми все про Крутивітра та й про Крутивітра, все про Марка та Харка, а час би дізнатися і про те, як же ж воно велося тим козакам, що волею матері Долі та батька Кошового опинилися в морському поході.

Так воно сталося, що тільки-но вийшли козаки в Чорне море, як опинилися перед чисельною ескадрою турецьких галер. Правовірні влаштували православним гарячий прийом і так відсалютували з бортових гармат, що ті запорожці, котрі були у двох передніх чайках, одразу лишилися без човнів і швидко дізналися про температуру води в морі, а іншим добряче промочило одяг і, що найгірше, значні запаси пороху. Січовики пообіцяли, що бусурманам це так не минеться, але вдень воювати з галерами не збиралися, бо хотіли конче потрапити до султанської столиці. Тому, недовго думаючи, поки турки заново набивали гармати, вони повиловлювали товаришів з пінистого моря, майнули своїми човнами поміж ненависних галер і розсіялися по всій географічно-широкій водній площині, щоб зійтися гуртом вже перед самим Стамбулом. Галери рвонули наздоганяти чайки, але швидко відстали і згубили їх у морських просторах. Зате хитрі козаки добре стежили за великими турецькими кораблями і в першу ніч спалили дві галери. Знов турки ганялися за ними увесь день, а вночі пильнували й тремтіли, боячись козацького нападу. Як не пильнували, а знову козаки спалили одну галеру. На третю ніч геть настрахані турки, а вочевидь поміж їх екіпажів було на цей раз багато новачків, позапалювали смолоскипи, і в такій кількості, що, здавалося, море в ту ніч горіло. Звісно, море не горіло, бо вода не горить, якщо туди не вилити нафти, але зате від тих смолоскипів згоріло ще два турецькі кораблі, а козаки тільки реготалися в темряві. Хлопці з сусідньої галери шугонули з гармат туди, де реготалося, і влучили. На дно пішла ще одна чайка.

Отак, весело і з пригодами, гуляли козаки морем і все намагалися зібратися до купи. Воно хоч і було домовлено зустрітися перед Стамбулом, а гуртом таки веселіше. Тож чайки і трималися недалеко одна від одної. Турбувало веселе товариство тільки те, що не видно було батька Кошового. Як виходили в море, Батько та Заграй були у першій чайці, то першими і ковтнули солоної води, але ж усі бачили, що їх підібрали козаки Дідька Лисого, ще й устигли повиловлювати з води фарби та пензлі, бо без них Кошовий волів би краще піти на дно.

Турбувався в цей час і Батько Кошовий з нечисленним товариством, що ледве вмещалося в одну чайку. Після того, як турки потопили перші дві чайки, Дідько Лисий зі своїми козаками виловили з води найбільше товаришів, їх козацький човен був надто перевантажений і з морокою кружляв між турецькими кораблями, які повсюди чигали на запорожців, щоб швидше і без галасу долучитися до своїх. Через те, що кількість людей в човні разів у півтора перевищувала норми, допустимі здоровим глуздом, доводилося плисти зі швидкістю неоснащеної колоди. Це пригнічувало і наводило смуток на запорожців. Треба було щось терміново придумати, бо візит до Стамбула був під загрозою зриву.

– От біда. Хлопці позбираються перед Стамбулом і тільки марно на нас чекатимуть, – розмірковував Кошовий.

– Без нас не почнуть, це вже напевне, – чухався і собі Заграй.

– А як їх галери у кільце візьмуть? Ото купеля нашим буде, – турбувався Батько. – А все через те, що ми тут водним спортом займаємось та від турків ховаємось. Тьху! Аж соромно.

– Та годі вже, Батьку, сумувати, – заспокоював Кошового Дідько Лисий. – Я нутрощами відчуваю, що скоро наших зустрінемо. А ні, то маю собі одну думку... Ось лишень зачекайте трохи.

Звісно, що підтримка старого бойового товариша допомагає сповнити ваше життя цікавим змістом і повірити у світле майбутнє, та Кошовий все одно не

переставав сумувати й турбуватися. І його можна зрозуміти. Ну де таке бачено? Кошовий окремо від Війська Запорозького, а Військо Запорозьке окремо від Кошового! Просто злий жарт історії. Та мало одного клопоту, коли тут ще й Дерисорочка видобув десь із широченних своїх шароварів пласкеньку пляшечку горілки і давай хлопцям підморгувати: мовляв, хильнемо, браття, щоб нас морські хвороби не брали. Як побачив те батько Кошовий, то мало не згорів, і мало серце йому не розірвалося від ганьби, гніву та образи.

– Ану, дітки, хапайте цього волоцюгу, що йому горло пересохло, та жбурніть подалі у морські хвилі! Хай там п'є скільки влізе, хоч захлинеться!

Сказано, зроблено. Козацькі закони – не жарт, а зловживати міцними напоями під час походу запорожцям суворо заборонено. П'аний за стерном – злочинець, стверджувало козацьке правило. Тож узяти Дерисорочку за рученьки та за ніженьки, розгойдали, як належить, і так швиргнули, що він на деякий час відчув себе морською чайкою, тією, що літає.

– Все! Годі! – гнівався Кошовий. – Бачу, що так ви геть мені розледачите. Робімо таким чином: вистежуємо першу-ліпшу галеру і, як ведеться, серед ночі, покидаємо бусурманів у море, а корабель палимо.

– Ну? – зацікавилися козаки.

– Що, ну? – не зрозумів Кошовий.

– А далі що?

– А що ж далі? Далі, як завше. За нами поженуться інші, то швидше у Стамбулі будемо.

– А як не поженуться?

– Е-е-е, дітки, – розвів руками Кошовий, – так не годиться. Ще галеру не спалили, а вже боїтеся, що за вами не поженуться. Козакові треба хоч трохи вірити у свою щасливу Долю. А як не вийде, то що ж? Не сльози лити. Почнемо усе спочатку.

Думка Кошового припала козакам до душі, і всі дружно почали визирати турецькі галери. Визирали два дні, а, крім води та Дерисорочки, нічого й нікого в морі не бачили. Зате лицарство натхненно працювало веслами, і

човен шився між хвилями з неймовірною швидкістю. На третій день наче помітили галеру, але надвечір зрозуміли, що то їм лише так видалося. Від великого бажання. На четвертий день усвідомили, що збилися з курсу і мають бути недалеко від берега, але до Стамбула ще ого-го. На п'ятий день почули гарматну стрілянину.

– Гармати б'ють, – першим розпізнав рідні його душі і звичні його вухам звуки Гармаш.

– Багато? – запитав Кошовий.

– З десяток буде. Але б'ють залпами, отже, можу помилитися.

– Що то може бути?

– Скоріше фортеця. Чутно, що гармати важкі, на галерах таких не буває. Хоча...

– Де гармати чути, там і козакам бути, – проспівав свою думку Заграй, злегка торкаючись срібноголосих струн бандури.

Кошовий насупився:

– Виходить, що товариство занудилось у морі й вирішило зайнятися береговими укріпленнями? Геть нема на Січі порядку! Кожен робить, що йому заманеться. Той горілку жлуктить, ті на фортеці лізуть, аби всупереч наказам. Та що поробиш, раз ув'язались, треба їм допомагати. План змінено! Замість палити галеру, руйнуймо фортецю. А там видно буде.

– Спіть спокійно, жителі Стамбула, – зітхнув Дідько Лисий. – А була в мене одна думка...

– Ти мені не насміхайся, дідько б тебе забрав. Ділом займись! – буркнув Кошовий. – Потурбуйся, щоб хлопці твої обережно скерували чайку до берега. Та так тільки, щоб здалеку роздивитися, де ті укріплення. Висадимось, як ніч настане, в темряві, а там уже підсвіtimo, щоб нас добре запам'ятали.

– Галера з лівого борту!

– От ти дивися, – захвилювалися козаки. – Як шукаєш ті галери, то хоч би одна трапилася, а як нам фортецею займатися, вона осьдечки, наче її кликано.

– Бовваніє серед моря, мов чигає на когось.

– Може, на нас?

– Як до ранку не змететься, то таки дочекається.

– Спокійно, панове-товариші. Казав Батько, що руйнуємо фортецю, значиться, починаємо з фортеці. Краще не дратуйте старого, а то Бог зна, що його творча натура вигадас. Ондечки, до речі, й башта завиднілась.

– Башту фортечну бачили? – звернувся Кошовий до Заграя та Дідька Лисого.

– Чого ж ні. Нам ще не повилазило.

– Отже, завмираємо, доки сутінки не настануть. Потім обережно заходимо зліва, висаджуємось і робимо порядок.

– Зрозуміло, Батьку.

– Тут і розуміти нічого. План простий, як конструкція нашої чайки. Це вам не образотворче мистецтво, і навіть не мистецтво бою. Мене інше турбує: якщо наші голодранці, там, на березі, без човнів, як ми будемо до Стамбула добиратися.

– Є в мене одна думка...

– Ти, Дідьку, вже втретє зі своєю думкою. Чи, гадаєш, мені позакладало?

– Нічого такого я не гадаю. І в голові не було.

– То й мені голови не мороч. Буде час, вислухаємо твою думку. А зараз придушить комара, поки свисну, щоб у бою вам подушки не снилися.

Козацтво повкладалося поміж лавами як могло, попідкладало під вуха шапки та власні оселедці та й скоро засопіло на різні лади, поринувши у глибокий сон. І такий глибокий, у який можуть поринути тільки насправді стомлені, нерозбещені люди, які ніколи не жили з краденого, а хіба що з відібраного в чесному бою, і які знають ціну короткому спочинку. Тільки батько Кошовий сів на ніс човна, розпалив довгу козацьку люльку та й вдивлявся у обрій, намагаючись розподілити свої тривожні думки поміж усіма чубатими товаришами, що спали поряд, чи снували в цю хвилину десь далеко просторами Чорного моря, чекали на свого Кошового десь поблизу величного турецького міста а чи опинилися на березі без човнів і тепер мали поклатися на власні сили і власну винахідливість, щоб дати собі раду.

– От клятї яничари! – вирвалося в нього. – Такий похід зіпсували.

Але він схаменувся і озирнувся, чи не побудив товаришів, а потім знову задумався і замріявся, роздивляючись, як то гарненько розчервоніле сонце осідає за край моря. Небо палахкотіло вогняними відблисками сонячного проміння, переливалося гарячими барвами і магічно-таємничими формами, у яких кожен міг би знайти безліч живих картин за власним бажанням чи настроєм. Кошовий в цю хвилину бачив у згасаючій заграві відображення і коротку історію власного козацького життя, бачив своїх друзів і їх бойові подвиги, бачив... Але ні. Про це козакам багато думати не годиться, бо тоді й повне пригод козацьке життя стане нестерпним. Остання багряна смужка між морем і небом згасла саме вчасно: переживання Кошового урвалися на героїчній ноті й не дали старому козарлюзі розкиснути. Козацький ватажок спокійно й без поспіху одірвався від люльки, з якою досі був наче злитий в одне ціле, розправив пишні вуса й легенько свиснув.

Козацтво попіднімалося одразу, без шуму й галасу, так наче й не спало зовсім, а тільки прикидалося. Весла легко лягли на морську гладінь, і човен ковзнув у пїтьму, як ніжинський огірок у черево. Досвідчені вояки нічого не бачили, але шлунками відчували, як берег наближався, насувався і нарешті дав себе знати легким поштовхом морського дна у дно козацької чайки. Весла лівого борту з легким шурхотом в`їхали в пісок, і це означало, що можна висаджуватись. Все вирішувала коротка мить. Козаки наготувалися легко перестрибнути через борт і рвонуті до берега, щоб, як планувалося, швидко підкотитися до фортечної башти та намацати підходящий вхід до ворожого укріплення. Кошовий легко вийняв свою шаблю з піхов, і це було знаком. Як виявилось – для всіх. В морі дружно шурхнули сталеві клинки, а з берега дружно жахнули гармати. П`ять сліпучих спалахів ураз прорізали темряву, і п`ять могутніх пострілів водночас розірвали тишу. Гармати вдарили майже впритул і настільки вивірено, що чайка від одного залпу розлетілася на

друзки. Козацтво опинилося по пояс у прохолодній морській воді, але зате стрибати через борт вже не було потреби.

– Хто ж їх так учив, гадів?! – тільки й устиг подивуватися Гармаш, бо часу на роздуми не було. Тепер запорожцям лишалося одне: чимдуж кинутися на ворожі укріплення, які, виявилось, були в них перед самим носом. Так вони й зробили. Тіні у високих смушевих шапках та мокрих шароварах вихором злетіли на невисокий земляний вал і враз зупинилися, бо зненацька зустріли твердий опір захисників чи то фортеці, чи то укріпленого табору. Навіть Кошовий, Заграй і Дідько Лисий зі своїм немалим досвідом вже не торопали, що ж воно достеменно відбувається, де саме вони прорахувались і з ким тепер воюють.

На небі розійшлися хмари, зблиснули зорі і малим краєчком визирнув місяць. Ніч була, хоч вірші складай, а на землі, під цією небесною красою, свистіли і дзенькали шаблі, гупали кулаки та келепи, і тільки що не чути було звичних лайок та стогону, бо воюючі сторони міцно зціпили зуби, щоб подібними звуками не викрити ворогові свою чисельність. Супротивники вже з півгодини тіснилися на вершині земляного валу, і ні тим, ні тим не вдавалося отримати перевагу. Та раптом Заграй ковзнув чоботом по свіжонасипаній землі, ледь похитнувся й одразу отримав удар здоровенним кулачищем в самісіньке обличчя. Старого бандуриста одірвало від землі й покотило валом униз, на змочений морською водою пісок, аж лунко задзвеніла бандура, з якою він ніколи не розлучався й носив за спиною навіть у бою.

– А щоб тобі! – почулося знизу, а тоді ледь забриніли струни.

Заграй перевіряв робочий стан свого інструмента.

Розділ п`ятнадцятий

Галера йде на Стамбул

– Господи Ісусе! Та це ж Заграй!

– Батьку! Та це ж Омелько! Щоб я здох, Омелько.

– Слухай, Дідьку Лисий, я сам чую, що то голос Омелька.

Але звідки йому тут взятися, коли вони мають бути в Криму.

Тільки вимовив Кошовий ті слова, як отримав міцний удар у плече. Але не шаблею і не кулаком, а розкритою долонею. Такий удар, який можна отримати від старого друга, з яким не один казан каші виїв.

– Батьку ти наш Кошовий славного Війська Запорозького! От не чекали на таку зустріч. Марку, Харку, а кінчайте це дурне бойовисько, бо ви разом з Воликами всю Січ перекалічите. Маллюче! Запали-но бочку смоли, хай хоч придивимось одне до одного.

– Стійте, батьку Крутивітре! Ми вже якось і без світла розберемось, а як ті бісові турки до нас придивляться, то будемо проти них як сліпі цуценята.

– О! Чи не нашого Марка це голос?

– Гм. Та Марка. Бачите, товариство, наш Марко і справді стає досвідченим воякою.

Дивно і весело було козакам зустрітися доброю компанією через отаку пригоду. Одразу забулися і свіжі синці під очима, і біль у ребрах від завданих друзями зовсім недружніх стусанів. Тут би сісти, та відпочити, та погомоніти. Так ні ж.

– Алла!!

– А хай би ви сказалися, іродові душі, – одностайно побажали козаки і знову взялися до праці, бо тепер до табору намагалися вдертися турки. З суходолу. На відчайдушний крик ворога хлопці Крутивітра відповіли попереджувальним рушничним та пістоletним вогнем. Турки одразу зняковіли. Вигуки стихли, а козаки кинулися захищатися. Вража сила відчула, що козаків примножилося, і не стала наполягати, а відкотилася на рівнину. Однак зупинити запорожців уже було не легко, ті вихопилися за межі укріплень і тут неодмінно потрапили

б в оточення, якби турків було більше, а навколо було видніше. Козацтво спробувало розтягнутися лавою, щоб зручніше було битися, а ворог, зрозумівши, що тепер уникнути бою неможливо, вчинив запеклий опір. На рівнині все змішалось, і цього разу вже ніхто не мовчав, а лаявся рідною мовою на всю горлянку, щоб легше було розрізняти своїх. Доки зійшла зоря, козаки розсіяли ворожу хмару і ще добре врізали кожному навздогін. Найбільше перепало тим, які ще з початком бою встигли вдертися до фортеці й не встигли звідти видертись.

Поки тривав бій, Крутивітер як міг коротко, з усіма подробицями і деталями, вияснив Кошовому обставини, за яких козаки мусили покинути Крим, і стан справ у таборі. До того, що ми з вами вже знаємо, лишається додати тільки, що коли дві турецькі галери відкрили вогонь по кормі "Повної жмені", яка дуже вже нагадувала здалеку фортечні укріплення, козаки скористалися можливістю спокійно й без поспіху навести свої гармати на один з ворожих кораблів і потопили його одним залпом. Екіпаж другого корабля одразу зробив правильні висновки і відійшов на безпечну відстань. Тим часом турецькі вояки з двох понівечених козаками галер вибралися на берег, якомога далі від козацького табору, і розбили свій. Напасти на козаків протягом дня турки так і не наважились. Отже, Крутивітер з товариством вирішили, що слід чекати нічного штурму, й були напоготові, щоб відбити напад чи то з моря, чи то з суходолу.

– А тут, як на біду, ваша чайка нагодилилася. Ти вже вибачай, батьку наш Кошовий, що лишили тебе без човна, але погодься, що наша молодь воює уміло. Як вони вас потопили! В повній темряві, на слух, а з першого разу!

– Моя школа, – докинув і свого заряду до розмови Гармаш, бо козаки вже завершили битву, потроху верталися до фортеці й починали купчитися навколо Крутивітра та Кошового.

Кошовий на те опрацював шаблю при боці й мовив:

– Бачу. Понабирали жвавих та прудких, що й дрюка на них не треба. Але зараз не маємо часу на балачки й,

мабуть, робімо так, що захопимо оту галеру, котра стоїть у морі на якорі. Таким чином ми зможемо усі разом, і швидко, дістатися до Стамбула, бо там нас уже зачекались. Ми Султана ще коли про похід попередили, а нас нема та й нема. Так запорожців і поважати перестануть. До речі, Дідьку Лисий, у тебе наче була якась розумна думка...

– Та отож, Батьку, й була моя думка, щоб усім разом пересісти на годящу галеру, бо ми й тоді ледве в човні розміщалися. А тепер і сам Бог велів, бо нас уже не вдвічі, а втричі більше, а чайок ще на одну менше, тобто зовсім нема.

– Я радий, що наші думки збігаються. Довго раду радити не будемо, а давайте, друзі, хто ще не зовсім знесилився, скупніться трохи та пропливіть задля доброї справи до підходящого для нас корабля і попросіть екіпаж зійти у морські хвилі, бо козаки спізнюються до Стамбула на урочистості.

Ще не встиг Кошовий договорити, а значна частина звитяжців побрьохала та поплюхалась у воду, позачіплявши шаблі на спинах, щоб зручно було плисти. Серед тих звитяжців, любителів мацати ворогам ребра та щелепи, були і Марко з Харком, і обидва Волики, і Скрути-Біда, Жени-Біда та Зігни-Біда, і навіть Вовцюган, який вже починав відчувати приємно-солоний смак чи то розбитої до крові нижньої губи, чи нового для нього самого виснажливо-захоплюючого козацького життя.

– Якщо беремо галеру, зможемо забрати й гармати? – з надією поцікавився Гармаш.

– Гармати. Звісно, що кидати гармати шкода, але ми їх заберемо на зворотному шляху. Зараз краще буде обладнати для них схованку. Тільки ж так, щоб потім знайшли!

Ті, що лишилися на березі, по цих словах Кошового поопускали очі й почервоніли, мов засватані дівчата, бо таки було минулого походу, що велику кількість здобичі як прикопали десь на березі, то досі ніхто до пуття не пам'ятав, де її слід шукати. Тоді перелопатили стільки землі, що згодом у тому, раніше дикому, краї розвинулося

землеробство, а добра так і не знайшли. Лишилася тільки легенда про неймовірні козацькі скарби, закопані на морському узбережжі невідомо де і невідомо на якій глибині.

Щоб не вчинити дурниці й на цей раз, за справу взявся вчений Омелько. Довго роздивлявся, прикидав і вираховував, а тоді вказав, де копати.

– Починайте з Богом, а я поки молитву прочитаю, щоб нам у всьому добре велося і згодом усе віднайшлося.

– Порох теж у схованку? – запитав Кошового Крутивітер.

– А скільки його в тебе?

– Не те щоб дуже багато. Так. Бочечка-друга... третя... і ще там...

– Добре. Звісно, порох краще забрати, але якщо його в тебе бочечками, то половину прикопаємо. Про всяк випадок.

Полізли козаки до погребка за порохом.

...

– А щоб тобі!!

– Що там таке? Чого ви лаєтесь?

– У вашому погребі води по коліна! Від цього пороху зброя іржею вкриється!

– Ото ще кара Господня! Замість погребка викопали озеро. Хто знав, що там вода сочитиметься? Та ще й прісна. Добре, що вже ранок настав і показав усім, що день має бути сонячний. Повитягали козаки з погребка мокрі бочки, порозбивали їх і порозсипали порох на своєму розстеленому на землі мокрому одязі, щоб уже висушити і порох, і одяг за одним разом.

З порохом та схованкою для гармат марудилися довго. Кошовий дедалі більше хвилювався, аж сіпався, бо Доля, як нарочито, знущалася над ним. Затримки виникали з нічого, одна за одною. Тут до нього підійшов Крутивітер:

– Кидай, Батьку, ті заняття. Хлопці зроблять усе, що треба. Он галера до берега підійшла. За нами човен прислали, треба піднятися на борт та поглянути, як ми зможемо розміститись усім загоном.

– Поглянути! Наче є з чого вибирати. Яюсь розмістимось. Ти запитай, як ми у нашій чайці такою кількістю розміщалися, – пробурчав Кошовий, але за тим бурчанням розвернувся й першим попрямував до човна.

Знав би Кошовий, що він побачить на борту турецького судна, то скоріше волів би берегом до Стамбула чухрати. І чухрав би стільки днів, скільки на те треба, а на жодну б галеру не сів і за найкращі в світі фарби чи найтонші пензлі. А побачив він там ненависне йому видовище: Дерисорочку в найганебнішому стані, що спав глибокоп'яним сном скрутившись навколо щогли.

Кошовому заціпило. Він як став на палубу та як натрапив очима на негідного козака, то й не міг ні слова промовити, ні навіть головою похитати.

– Не гнівайтесь, Батьку, – спробував виправдатися за всіх найхоробріший Марко. – Ми знаємо присуд, що його заслужив Дерисорочка, але ж це він захопив галеру. Турки залишили на кораблі незначну кількість вояків та висадилися на берег, щоб приєднатися до тих, яким ми уночі зуби й ребра рахували. А Дерисорочка саме вирішив спочити. Видерся яюсь на корабель, роззброїв вартових, поодривав їм рукава від сорочок і позв'язував тими рукавами руки й ноги, а потім ще намагався залити в горлянки тієї горілки, що лишалася в нього за пазухою. Вони досі зі страху трясуться.

Козаки почали пирскати, стримуючи сміх, а Зігни-Біда додав:

– Бусурмани так плювалися й кривилися, що Дерисорочка здивувався та й сам вирішив скуштувати, чи, бува, не скисла його горілка... А відірватися вже не зміг.

– А ми, як не пробували, не змогли відірвати його від щогли, – завершив оповідь Харко.

Козаки сподівалися, що Кошовий відійде від гніву та простить Дерисорочку за подвиг, але Батько не терпів п'янства та безладу в поході й розлютився ще дужче.

– Як ви гуртом не здатні одного волоцюгу від щогли оддерти, то зрубайте ту щоглу й пожбурте їх у воду обох! До Стамбула підем на веслах!

Запорозці добре зрозуміли, що "обох" мало означати Дерисорочку та щоглу, й уточнювати вже не стали, щоб не дратувати далі свого геть знервованого ватажка. Тільки Волики пробубоніли один до одного:

– Яка все-таки різниця між рабством і суворими законами?

– В будь-якому разі, наше діло гребти.

Щогла затріщала, похилилася, а тоді плюхнулась у воду з шумом, бризками і п'яним козаком. Від несподіваної свіжості Дерисорочка прочумався, промовив: "Ти ба!" – а тоді запримітив угорі, на палубі корабля, обличчя цікавих і попросив у них тютюнцю. Співчутливі товариші кинули йому добре набиту розкурену люльку, і недисциплінований козак, з вітром та залишками алкоголю в голові, міцно вхопився за неї, глибоко затягнувся й на хвилю завмер, силкуючись відділити природні шуми від шуму в голові. Затим ще раз блімнув на товаришів, подякував недбалим змахом руки і відплив зі своєю щоглою якомога далі від галери, аби не траплятися більше на очі Кошовому.

Щоб згаяти час до вечора, козаки здійснили невеликий похід до місця розташування турецького табору і трішки шугонули тих, хто не втік світ за очі після нічної битви, а з декого познімали шаровари, щоб засипати туди висушений порох. Адже бочки через погані умови зберігання геть порозсихалися.

Увечері, ще до смерку, козацтво розподілило більшу частину пороху між собою, і кожен як міг понабивав свої порохівниці, а решту гарненько запакували й прикопали разом з гарматами у добре обладнаній замаскованій схованці.

На галері розподілилися, щоб гребти і відпочивати по черзі. Таким чином корабель мав швидко і без зупинок дійти до Стамбула. Вовцюган і Маллюк стали біля стерна. В найкращій каюті поклали пензлі, фарби та полотно, що належали Кошовому і, на щастя, були врятовані козаками під час попередніх вимушених купань у морській воді. Сам Кошовий і чути не хотів, щоб лягати та спочити, а як став посеред палуби, то сказав, що і з місця

не зійде, поки вони не долучаться до головних сил Запорозького Війська.

Галера пішла на Стамбул.

Розділ шістнадцятий *Війна, політика і кохання*

Кошовий недаремно так поспішав до Стамбула і так нервувався. Як справжній Батько усього Коша запорозького, він безмежно любив своїх чубатих і вусатих діток, а тому навіть на значній відстані, що могла вкладатися у чисельні морські милі, гостро відчував, коли саме їм загрожувала небезпека. А в морі, неподалік від пишної турецької столиці, відбувалося якраз те, чого батько Кошовий боявся найбільше. Козацькі чайки, як було умовлено, зібралися докупи, і запорожці неабияк захвилювалися, побачивши, що між ними бракує добірного загону товаришів на чолі з Дідьком Лисим та Заграєм, а головне – немає батька Кошового. Якби тільки Дідько Лисий та й увесь його курінь потрапили у біду, то ще нічого. Козаки б рушили їх виручати і мали б нові, напевне цікаві, пригоди. Але куди ж тут рушиш без Батька. Батька хоч-не-хоч, а раз домовлено, то треба чекати, бо без голови лишається усе військо. А військо без голови – то ой-й... Краще про таке й не думати, і не говорити. Отож посумували козаки та й постановили за будь-яку ціну Кошового дочекатися на умовленому місці, щоб змити свою ганьбу перед прийдешніми поколіннями й нікому про неї не розповідати. Хоч би й солоною водою довелося змивати, якщо б їхні чайки розтрошило від гарматних залпів з турецьких бойових галер.

До речі, галери з гарматами не забарились. Турки швидко запримітили козаків з високих фортечних мурів за допомогою новітніх як на той час зорових труб і, звісно, настрахалися. А ви б не настрахалися? Ну де таке бачено, щоб козацькі човни стриміли вкупі посеред моря день і ніч, та ще й не кинулися врозтіч, забачивши великі й неповороткі галери. Це було всупереч козацькій тактиці, яку добре знали турецькі стратеги. Вирішили, що

то військова хитрість, пообкладалися картами і почали ламати голови, шукаючи відповіді на життєво важливе для головного турецького міста питання: "Якого дідька вони там чекають?" Якби турки знали, наскільки вони були близькі до істини, бо ж козаки чекали саме Дідька Лисого з Кошовим і меншим товариством, вони б заходилися якомога швидше топити козацькі човни, щоб здобути кількісну перевагу на морі до прибуття Кошового. Але ж, на щастя затятих запорожців, вони нічого не знали й нічого в цій ситуації не розуміли. Тому обмежилися тим, що взяли козаків у потрійне кільце всіма наявними у порту бойовими кораблями, до числа яких входили і рибальські човни з лучниками. Становище козаків не залишало їм особливих надій на привабливе майбутнє.

На той час і на ту хвилину дійшла вістка про козацькі сили і до Султана. Дійшла не випадково, бо на засіданні дивану постало питання про вартість можливої морської операції з залученням у разі потреби піхоти яничарів та кінноти спагіїв, добірних військ султанської імперії. А добірні війська, вони тому й добірні, що за так не воюють.

– А що то за можлива потреба? – щиро зацікавився Султан.

– О-о-о... Е-е-е... Ну... Це на випадок висадки десанту, – з готовністю пояснили чиновники.

– Ми що, маневри проводимо?

– Це не ми, це запорожці.

– А ми причому?

– Так вони тут недалечко маневрують. Тільки й дивись, щоб під столицю Вашої найяснішої, найсвітлішої і наймогутнішої величності не висадились.

– Отже, запорожці тут недалечко маневрують, а мені знову ніхто нічого не доповідає? – насупився Султан, який від народження був завзятий войовник, а з роками усе більше ставав войовничим завзятцем.

Інші не були ні такими завзятими, ні такими войовничими, тому досі про козаків і не обмовились, а тепер на пряме запитання Султана чомно відповіли:

– Перш ніж доповідати, о ясночолоий і гострозорий царю, а наш і не наш Султане, треба придумати рішення, а ми, волею Аллаха, досі нічого придумати не змогли.

– Якщо Аллах вивітрив із ваших голів розум, це має бути знаком для мене, його намісника на землі, що ці чисті голови готуються для довгого зберігання в особливих умовах, окремо від грішного тіла.

– Змилуйся, о найдобріший і найрозважливіший...

– Може, я й не найдобріший, але достатньо розважливий, а можу бути й достатньо жорстоким, коли дехто розпікає мою душу до того, що в ній закипає гнів і, скаламучуючись та булькаючи, проливається з чаші мого терпіння й випалює все навколо. Найкращим рішенням було пустити козацькі човни на дно одразу, але тепер я від вас цього рішення не прийму до завтрашнього ранку і до завтра ж нічого не скажу щодо ваших голів на постах... тобто на плечах. Тепер походіть добу і помордуйтеся. Може, це додасть вам вигадливості та вміння готувати рішення Повелителя наперед, щоб не втрапляти через вашу ледачість та нерозважливість у халепу.

Таким чином, вищі й нижчі чини султанського апарату управління отримали цілу добу справжніх душевних тортур, а це зовсім немало, якщо враховувати слабкість людської нервової системи. Зате козаки отримали ще добу, аби дочекатися Кошового, що не так уже й багато, бо коли дуже треба когось дочекатися, всяке обмеження в часі тисне на нерви. У козаків звичайно нерви залізні, але як добре натиснути, то ламається й залізо. І з яким гуркотом! В такому випадку кажуть, що нерви "здали". Туркам було легше, їхні нерви від погроз намісника Аллаха на землі здали швидко, м'яко і без ексцесів. Це було повільне падіння у глибоку депресію. Найповільніше у депресію падав Великий Візир, а тому встигла блимнути йому в голові думка, щоб вплутати у цю справу жінку. Не випадково придумався Візирові такий спосіб вишмигнути з непростого, шкідливого для здоров'я вельмож становища. За першу коханку з-поміж чисельних своїх дружин-красунь Султан на той час обрав струнку чорноброву та карооку дівчину Оленку, яка

співала турецькі пісні з приємним українським акцентом і мріяла про соняшники і власний вишневий садок, хоч би й на території гарему.

Отже, досвідчений бюрократ і хитрий політик вибрав нагоду і, наче між іншим, дав знати Оленці про те, що зовсім недалечко, у морі, днюють і ночують її земляки, але не довго вже їм там стояти, бо Султан не з боягузів і, як справжній лицар, вишле свої війська на бій та й мабуть, що вже відзавтра.

Оленка, на рідкість, була молодичка і красива, і роботяща, і розумом не дурна. Вона й без візира знала про події, що відбувалися і в палаці, і навколо столиці та тільки чекала нагоди, щоб якось посприяти і запорожцям, і водночас своєму чоловікові, якого щиро любила, так як уміють любити українські дівчата. А за найкращих умов розраховувала ще й допекти Великому Візирові, якого вона терпіти не могла з усією щирістю української жінки.

Наготувала Оленка для свого коханого Султана смачного-пресмачного борщу та й почала за обідом випитувати його, так, наче ні про що ні сном ні духом не знала:

– Ти мій найкращий у світі намісник Аллаха на землі, наймогутніший коханець усіх коханок арабського і європейського світу, мій ніжний узурпатор законодавчої, виконавчої і судової влади над своїми підданими і в їх числі над жінкою з ніжним серцем, сповненим щирого кохання до тебе, чому твій ясний царський образ сьогодні засмучений?

– З чого ти взяла? – здивувався Султан, який насправді перебував у чудовому гуморі.

– О мій повелителю над численними підданими, найдовершеніший з чоловіків, світло в жіночих очах і щем у дівочих серцях, я ж добре бачу, що щось не гаразд.

– Гм. Невже помітно? – засумнівався Султан. – Розумієш, я не бачу приводу, щоб сумувати.

– То розвій свою тугу, мій зайчику над зайчиками і песику над песиками. Обніми за стан свою покірну невольницю і дихни в її чарівне, уважне до твоїх слів, вушко солодкими словами кохання.

Розніжений жіночими чарами, Султан відсунув подалі порожню миску і пригорнувся до молодої дружини з-поміж численних дружин, яскравої перлини в морі перлин.

– Козаки просто під Стамбулом вистоюють, а вони, замість дати бій, перечитують Коран та вишукують спеціальні поради Магомета для цього випадку. То хай тепер порозмірковують до ранку над простим питанням: чи потрібні голови безголовим? Що ж тут сумного?

– Який ти жорстокий, – закопилила красиві губи Оленка і вперлася гострим ліктиком коханому чоловікові у груди. – Невже з такими думками можна посправжньому кохати?

Султан зітхнув, попустив обійми й озирнувся, чи не лишилося в тарілці борщу:

– А що ж із тими козаками, цілуватися?

"А чому б і ні..." – подумала зненацька Оленка, а вголос промовила:

– Хіба можна бути таким жорстоким з підданими, які старанно намагаються все продумати й прорахувати заради процвітання твоєї держави. Ну покарай одного для порядку, того, хто мав інших зорганізувати під твоєю владою, а не встановлювати над ними свою...

– Великого Візира?

– Ну-у-у... – наче образилась Оленка. А тоді мовила примирливо: – Соколику мій над голубами і голубками, хіба може маленький жіночий розум осягнути ваші непрості чоловічі справи?

Тут вона зручніше вместилася на великій, розшитій подушці, звела очі до візерунків на стелі і замріяно проспівала:

– Яка краса! Слава Аллаху! Як подобається мені наш палац... наше місто... Просто земний рай. А подумати тільки, що все це може бути зруйноване і перетворене на попіл через якісь незрозумілі для закоханого серця і поетичної душі чвари, через невміння войовничих чоловіків домовитись і простягти один одному руки. Кажуть, Кошовий отаман запорожців талановитий маляр.

Якби подружньому, він би міг намалювати твій портрет. А може, й мій... якби мав час...

Молода жінка підігнула ніжки, а тоді легко й неспішно опустила свої плечі у теплі хвилі м'якого килима й замріяно примружилась. Її повелитель і чоловік, що був уже задумався над проблемами війни і миру, мимоволі ковзнув очима по жіночих принадах, спробував було ще подумати, але швидко відмовився від цього недоречного в цю хвилину заняття, схилився над красунею-дружиною і поринув у глибочінь її шалено закоханих очей.

Наступного дня, о ранковій порі, як і належало, зібралися султанські радники та розпорядники на засідання дивану.

– О Великий царю, султане над султанами... – розпочав Великий Візир свою довгу промову, заготовлену ще звечора.

Поки він говорив, Султан пильно розглядав його обличчя, одяг, поставу і думав собі свої думки, що були б малоприємними для візироваго слуху, якби лунали вголос.

"Ну й нахаба, – думав Султан про свого Візира. – Ні, це ж треба, тримається так, наче Великий Візир – це щось значно більше, ніж просто Султан. Він себе й справді має за великого. А якщо придивитися, то це просто великий злодій. Ну за які б оце кошти так можна вдягатися? З того, що я йому плачу, він би й на штани такого пошиву не нашкріб. А завтра ще чого доброго сам вирішить на трон стеревитися. Такий ні перед чим не зупиниться. Такому підняти руку на свого повелителя – все одно що до вітру сходити. Для таких виродків це стає природною потребою. Пригрів гадюку собі на грудях. На свою голову".

– Отже, найясніший і найсвітліший повелителю, маємо два рішення: або ж силою наших мечів та гармат розсіяти ненависних запорожців серед хвиль високих, як морський пісок за вітром, або ж запропонувати їм мирний прийом у твоїй величній столиці, щоб замінити бойові вправи туризмом. Обидва рішення вкладаються у рівнозначні суми витрат, що ляжуть тягарем на твою найбагатшу в світі скарбницю.

"О! Оце воно, – відзначив Султан. – Йому тільки і в голові, під яким це приводом запустити свої загребущі й, мабуть, немиті руки до моєї скарбниці. А завтра й до гарему добереться. Ні, цього я йому не подарую". А вголос промовив:

– Вислухав я запропоновані ТОБОЮ рішення, Візире і дещо мене в них засмучує... Твої два рішення не можуть бути прийняті НАМИ одночасно.

– Так, але ж...

– Але ж я маю два таких, що один одному не суперечать і можуть бути виконані одразу.

– О! Велика й невичерпна мудрість твоя, наш Султане і великий Царю! – вигукнули про всяк випадок усі присутні і звели руки до стелі, уявляючи собі небо.

– Скажи мені, Візире, – Султан нагородив свого першого радника посмішкою, що не означала для нього нічого хорошого, – ти у вікно сьогодні дивився? Зрозуміло, що ні. А ти подивись, подивись.

У Візира потроху почали тремтіти губи, тоді руки й ноги і навіть вуха, але він, перемагаючи себе, добрів до вікна і вхопився руками за візерунчасті ґрати, щоб не впасти на вкриту кольоровим мармуром підлогу.

– Чи подобається тобі, Візире, наше місто? Гарно ми розбудувалися?

– Твоя столиця вражає око неземною красою, о Султане наймогутнішої в світі імперії. Вона розляглася на берегах Боспору і незмірно розрослася увись і вишир.

– І вглиб. До речі, що у нас з підземним будівництвом?

– З...?

– Ну, з підвалами, якщо по-простому. В якому вони стані?

– О наймилостивіший над своїми підданими рабами, підвали зараз порожні, бо в твоєму царстві бракує невільників. І не знаю...

– О! Бачиш, Візире, як швидко ти зрозумів мудру, але просту думку. Підвали стоять незаселені, й ніхто ними не цікавиться. Отже, треба, щоб хтось ними зацікавився, і треба, врешті-решт, когось туди поселити, бо там ще чого доброго нечиста сила заведеться. Проти волі Аллаха.

– Змилуйся... – простогнав Великий Візир, який у цю мить вже не вважався Великим Візиром навіть формально, бо варта була добре навчена розуміти прозори натяки Повелителя. Його вже схопили під лікті й, ласкаво штурхаючи під боки, потягли до виходу.

– Я й так сьогодні не жорстокий, – ніжно поглянув Султан йому навздогін. А для варти додав: – Протримайте його по два місяці в кожному окремому підвальному приміщенні чи кімнатці, що призначені для невільників. Щоб після того, як відсидить, він зміг мені скласти звіт про обсяги необхідного капітального ремонту у всіх подробицях. З кошторисом. Він занадто любить кошториси.

– Ось моє перше рішення, – мило звернувся він до інших чиновників, які нагадували про свою присутність дрібним вистукуванням зубів. – А друге... Тихше, будь ласка, ваше цокотіння мене з думки збиває. Друге стосується козаків. Їм ми запропонуємо мир і влаштуємо гідну нашої величі зустріч у палаці за рахунок конфіскації майна цього злодія і державного злочинця, що до сьогодні обіймав у нашій Адміністрації посаду Великого Візира. Ось моє друге рішення. Я приймаю обидва і, зауважте, без жодних збитків для моєї, себто державної, скарбниці.

Присутнім відлягло на душі й навіть стало радісно на серці, коли Султан оголосив посаду Великого Візира вакантною, тобто вільною і, наче між іншим, зауважив, що вона дістанеться тому, хто найкраще виявить свою відданість Повелителю і Державі під час спілкування з запорожцями. Наостанку найясніший і найсвітліший намісник Аллаха на землі кинув:

– До речі, вам відомо, що Кошовий отаман запорожців талановитий маляр? Найближчими днями наш палац може прикраситись його роботами, а чи хтось із вас над цим за-мислювався? Отож. Коли уособлюєш собою Державу, маєш думати про все.

Розділ сімнадцятий
в якому Доля посміхається
навіть Дерисорочці

Козаки в чайках, оскільки вирішили без Кошового нікуди не рипатися, порозсідалися на лавах, кому як було зручно, поклали поряд наготовлені шаблі, на випадок, якщо доведеться захищатися, понабивали рушниці й пістолі, а потім люльки і диміли тими люльками зрання до вечора, а звечора до рання. Так що вже й тютюнець почав закінчуватися, а терпіння козаків ще не вичерпалося. Турки на сусідніх галерах та рибальських човнах аж заздрити почали такому терпінню. От, думали, кат їх бери, тих козаків, сидять третій день – і нічичирк. Що то як ні сім'ї, ні госпóди, ні добра за душею. Їм, клятим, усе одно де сидіти: що в себе на Січі, що тут, перед нашим носом. Мов знущаються. І дивно, і зло бере.

Отак дивувалися та лаялися турки, поки не прийшла черга дивуватися й лаятися нашим козакам. Діло було якось під обід, і запорожці вже рахували свої останні сухарі та думали, чи гризти, чи на завтра відкласти, коли щільне кільце ворожих кораблів раптом розкрилося, рибальські човни десь позникали, а галери вирівнялися на воді в один ряд, немов для параду, і дружно бабахнули з усіх гармат у синє небо. Козаки нічого подібного не чекали і не одразу здогадалися, що то був салют на їх честь. А коли здогадалися – жахнулись. Тепер для них і справді настала безвихідь. Якось іще, зі слабкою надією на краще, спробували прикидатися, що нічого не розуміють, але скоро з найближчої галери їм ясно й дохідливо, турецькою й українською, через товмача, донесли, що славний Кошовий, з усім своїм достойним Кошем запорозьким, запрошені назавтра опівдні до султанського палацу на дружній обід. За дві години до прийому в палаці на березі має розпочатися урочистий огляд місцевих збройних сил та парад з братанням і урочистими молитвами за мусульманським і православним обрядом. Подальша програма мала бути оголошена під час обіду.

Подальша програма... Тепер запорожці вже знали свою подальшу програму. З'являтися на очі Султанові без Кошового? Ви що! Як горіти від сорому, краще горіти в справжньому вогні. Постановили діяти таким чином, що чекають до ранку, а перед світанком, як не буде Батька, сплять себе разом із чайками к бісовій матері, та й по всьому.

А ми ж уже знаємо, що козаки такі люди: як постановили, то так і зроблять, хоч би з того й не було нікому жодної користі. Тим-то батько Кошовий і тривожився, і тим-то не міг він собі дозволити й очей зімкнути, бо відчував, сердега, що біда нависла над його товаришами, над його славним військом, відвагою і талантами якого він так пишався. Його тривога повною мірою передавалася тим козакам, що в цю хвилину сиділи на веслах, і тому галера з обрубаною щоглою летіла по Чорному морю легкокрилим птахом, набравши шаленої як на ті часи швидкості.

На цій шаленій швидкості вона і врзалась посеред козацьких чайок, коли запорожці вже читали останні молитви. Вийшло, що Кошовий з загонами Дідька Лисого і Крутивітра знов напоролися на своїх зненацька і знов серед ночі, але вони вже були навчені гірким досвідом. Заграй, тільки-но підвівся з палуби та знайшов свою бандуру, одразу ушкварив "Чом ти не прийшов, як місяць зійшов...", а всі інші заговорили про випадкові перешкоди на морських просторах так голосно і такими словами, що весла й ті почервоніли і захотіли якомога глибше сховатися під воду.

Їх друзяки в чайках розгледіли у пільмі дивний, ні на що не схожий великий човен – бо ж галера плавала без щогли, з порушенням стандартів – і одразу подумали, що то корабель-привид прийшов по їхні душі. Але з корабля-привида лунала така добірна, така соковита і така до болю в череві знайома лайка, а Заграй співав так дзвінко і так життєво, що змучені чеканням козарлюги повірили нарешті в своє чудесне спасіння і на радощах лупонули в повітря з усієї стрілецької зброї. Зчинився такий гвалт, що попрોકидалися не тільки турки на кораблях, але й ті, що

жили у місті, проте вони вирішили, що то козаки готують до урочистостей свою культурну програму, а тому позатикали вуха чим мали, і знову спробували заснути. Адже назавтра ніхто не хотів кліпати спросоння очима і пропустити чудове видовище та шикарний обід, особливі ті, кому цього вечора на столі бракувало хліба.

Гадаю, що розписувати зустріч, радісні обійми та оповіді козаків про свої пригоди для цього розділу буде занадто, але скажу, що козацтво, від роду хитре та вигадливе, щоб приховати від турків дійсний перебіг подій та не псувати дипломатичних стосунків виглядом понівеченої галери, вирішило ту галеру затопити і прикинутися, наче вночі ну зовсім нічогісінько не сталося, а всі вони, усім своїм товариством, так і сиділи тут у човнах від самого початку. Як вирішили, почали по човнах розсаджуватися обережненько, щоб їх не перевантажити й не потопитися у хвилину радісної зустрічі, коли раптом у темряві голосно застогнав Гармаш:

– А гармати? Та познімайте ж хоч гармати, чортяки!

– Ну, ти, Гармаше, як дитина з тими цяцьками. Оце не мали чим зараз займатися. Та не плач уже, ну постягаємо ми ті кляті гармати, дідько з тобою.

– Якщо на правду, – почувся голос Дідька Лисого, – я дійсно Гармаша підтримую. Чого тоді й у походи ходити? Хоч і важкі вони, та ж це здобич. Що хотіли, те маємо.

– Мудреці. Приймайте краще цю залізяку... Ого!.. Та не булькніть під воду з вашою здобиччю, бо буде тоді з вас... ху!

– ...Що буде?

– Що буде, те буде. Одчепись.

Отак швиденько-швиденько, за дружніми розмовами познімали козаки з галери гармати, розклали їх по човнах, де було менше людей, та й пустили галеру швиденько в царство Нептуна на довічне зберігання. А самі пильнували, щоб дочекатися ранку та не піти услід за тією галерою, бо легкі човни були тепер надмірно переповнені людьми, гарматами й порохом. Ми ж із вами й не помітили зовсім, як пішли під воду ще дві чайки, коли в них пан Кошовий своєю галерою врізались.

Козаки-мореплавці з-під води виборсались, а зброю таки потопили. Крім шабель, звісно, бо козака від шаблі відірвати так само неможливо, як Дерисорочку від чужого рукава. Вийшло, що човнів стало ще менше, народу в них ще більше, а якусь кількість легких рушниць та пістолів змінляли на якусь кількість важезних гармат. Не похід, а чиста морока з господарством. Як у житті. І ніякої тобі романтики. Харко так і сказав про це Маркові. А той на нього образився:

– Ну що ти, Харку... По-твоєму, романтика – це суцільні вечорниці, веселі розмови з дівчатами та миски, повні пирогів?

– Та я хіба що, – примирливо відмахнувся Харко. – Жити можна.

Потім був ранок. І був день. І був військовий парад та всілякі урочистості на набережній і перед султанським палацом. Виявилося, що серед яничарів сімдесят відсотків за походженням українці, але мало хто пам'ятає рідну мову. Службою задоволені, бо добре платять. Є можливість зробити кар'єру і досягти значних посад у війську чи в цивільній адміністрації. Розмовляли весело, з жартами і піснями, але Маркові, в глибині його молоді, вразливої душі, ставало сумніше та все сумніше. Подумав, що як вернеться з походу та матиме час, обов'язково попросить Загряя, щоб навчив його грати на бандурі сумних пісень.

Під час обіду скуштували перших "заморських" страв. Марко затерся на кухню, щоб підмовити гостинних господарів кулінарного царства на милі його серцю і шлунку пироги з ягодами. Взявся допомагати й пояснювати свої, випробувані на Січі, рецепти і тут наштовхнувся на Дерисорочку, який з насолодою ласував вишуканими стравами в тихому куточку, подалі від людських очей. Виявилося, що старанні службовці, яким у снах виділось місце Великого візира, помітили у воді козака, що тримався за уламок щогли, і, як він не опирався, витягли чоловіка з води і залучили до святкувань. Ледве вдалося Дерисорочці випросити для себе милість не сідати за спільним столом, а

дозволити схватися на кухні подалі від невмолимого батька Кошового.

Проте не ця зустріч найбільше вразила Марка. Тут, серед великих казанів, шматків м'яса, овочів, фруктів і пшеничного тіста, помітив він струнку, карооку жіночку, що давала усьому лад і порядок, наче справжня володарка.

– Та це ж і є справжня володарка – кохана дружина Султана. Вона особисто опікується цим святом, бо сама з вашого краю, то й хоче землякам своїм догодити.

– Он воно як, – протяг стиха Марко і пригадав сумні оповіді про дівчат-бранок, які губили свою молодість у тяжкій неволі на втіху чужинцям.

Їхні очі зустрілися лише на мить, молода жінка одразу відвернулася і швидко зникла, але Маркові здалося, що той погляд запав йому в душу навіки, і що він за будь-яку ціну має визволити красуню-полонянку з тяжкої неволі. Ось він – сенс козацького життя. Марко уявляв себе в степу на своєму Вороному з визволеною красунею на руках, і вони їдуть, їдуть...

– Пане козаче! Ваші пироги підгорять.

Ой! І дійсно. Марко забув про мрії і хапонувся до свого витвору, щоб не позбавити учасників бенкету найбільшої, на його думку, насолоди, спробувати українських пирогів.

Пироги вийшли, як годиться, і товариство хоч і вельми напхалося, а не встояло проти спокуси попоїсти ще. На Січі Марко вже здобув визнання незаперечної першості у приготуванні своєї улюбленої страви, а тепер це визнання ставало славою, яка докотилася до Стамбула і лягла до ніг самого Султана.

– Ото вже Пиріг, – повторювали, прицмокуючи, і запорожці, і яничари, і найвищі турецькі чиновники та вельможі.

Потім Заграй співав героїчні балади та думи, а хрещені й нехрещені вогнем слухали і мужньо намагалися не просльозитися, хоча кожен сприймав зміст пісень зі своїх політичних позицій. По обіді Кошовий робив замальовки до серії малюнків "Види Стамбула" й одразу подарував Султанові декілька ескізів, якими той був дуже

задоволений. Говорили про мистецтво портрета, і Кошовий пообіцяв Найяснішому, що до вечора третього дня завершить і його портрет, і портрет його улюбленої дружини. Цікаво було козакам дізнатися, що та улюблена дружина Султана українка, але землячка, за тутешнім звичаєм, говорила з ними мало і закривала обличчя від чужих поглядів. "Чи й красива?" – сумнівалися поміж собою запорожці. Один Марко не мав щодо цього жодних сумнівів. Йому було достатньо лиш одного погляду карих очей. Ох ті очі...

День був чудовий.

Розділ вісімнадцятий

в якому не всі думають головою

А надвечір Султан був дуже знервований.

Його кохана дружина з появою козаків геть поринула у клопоти навколо кухні, облаштування й упорядкування кімнат у караван-сараї, кращому готелі столиці, де мали розташуватися гості, організації концертних дійств та молитов. Навіть у цю хвилину, пізнього вечора, коли її володар і повелитель нудиться самотою в кімнаті для розваг, Олена вирішила, що не увійде до чоловіка, доки не прослідкує, щоб у палаці було наведено чистоту після бучних гулянь, та не узгодить питання журналістів до призначеної на ранок спільної прес-конференції. Султанові це було не до вподоби, і він починав гніватися.

Тут з коридорів палацу долинули шурхіт жіночих кроків та шарудіння легкого жіночого одягу, і пресвітлий цар над царями та над своїми жінками одразу наготувався змінити гнів на милість. Щоправда, його чекало легке розчарування: замість вірнопідданої Оленки, до кімнати прослизнула вірнопіддана Геленка, струнка і красива полька, викрадена позаторік просто з маєтку заможних і близьких до королівського двору шляхтичів спеціально на замовлення. Геленка обіймала Султана, як друга кохана дружина, і за це щиро ненавиділа Оленку, яка так само терпіти не могла Геленку, бо відчувала в ній достойну суперницю.

– О великий Султане, наймудріший з повелителів, наймогутніший з чоловіків і наймиліший з наймиліших жіночим серцям коханців, звертаю до тебе свої заплакані очі, бо чую змученою, але вірною тобі душею, який ти самотній на цьому святі серед безмежної кількості гостей, а також вірних і невірних твоїх підданих і дружин.

– Що ти маєш на увазі?

– Вірність і щиру любов одних та дводушність інших, що завжди готові розкрити обличчя й ніжки та наставити ріжки чистим думками і почуттями, але занадто легковірним повелителям.

Султанові мимоволі блимнув у голові яскравим спалахом образ молодого козака, який усе поривався на кухню, а поперек горла наче став непрожований пиріжок. Та він знайшов у собі сили відмахнутися від дошкульних натяків.

– Ну, це зрозуміло. Ти скажи, чого хочеш?

– Тебе!! – люто скрикнула Геленка, і до її ніжок, до речі, дуже красивих, впав миттєво роздертий коштовний одяг...

Оленка застала свого чоловіка на зім'ятій постелі, знесилоного і байдужого. Вона швидко роздяглася, лягла і пригорнулася до нього всім тілом:

– Мій хороший. Мій півнику над півниками. Стомився, бідолашний, чекаючи кохану дружину?

Але повелитель надувся і не виявив бажання кохатися. Стомлена турботами, Оленка не наполягала, але теж трішки образилась. Так, ображені й надуті, вони позасинали обоє глибоким сном. Хіба ж було їм знаття, що саме це стане початком катастрофи.

Наступного дня Султан спілкувався з козаками значно прохолодніше і навіть зверхньо. Захоплений своїми творчими планами, Кошовий цього не помітив, зате переміни в поведінці Господаря дому впали в око уважному та спостережливому Крутивітрові.

– Слухай, Батьку, – шепнув він до Кошового, – мабуть, треба охорону біля чайок посилити.

– А це ж нащо? Хай би погуляли люди, поки є змога.

– Так виходить, що одні гуляють, а інші нудьгують. Буде біля чайок більша компанія, буде й там веселіше.

Кошовий погодився з такою розумною думкою і наказав подвоїти охорону біля човнів. Замість одного козака на чайку, виставили по два.

Після довгого і ситного сніданку розпочалася прес-конференція. У Стамбулі саме почали видавати газету на зразок придворних королівських газет, що поодинокими примірниками потрапляли сюди з Західної Європи, і Султан так пишався цим заходом, що аж лагідніше став позирати на запорожців, які не приховували свого захвату від такої цікавої вигадки. Тільки Омелько сумнівався, як оце можна друкувати щотижня і абищо. Він був твердо переконаний, що право публікації поширюється виключно на релігійні тексти, літописи та інші науково-історичні праці.

Два вельми шановані грамотними людьми і щедро оплачувані Султаном журналісти воздали хвалу Аллаху і його намісникам на землі та й стали закидати питаннями запорожців. Почали з політичної ситуації у Варшаві. Першим слово узяв Кошовий і запевнив, що дуже поважає Короля, якому не легко доводиться ладнати з сеймом, але українці, то є окремішня нація, і вони не бажають втручатися у внутрішні справи братнього народу, хоч би й знаходились під дружнім покровительством польського державця.

Заява викликала пожвавлення у залі, й від заповзятливих журналістів посипалися питання щодо різниці між українцями і поляками, українською і польською мовами, українцями і козаками та козаками і розбійниками. Відповідали всі потроху, а Марко докинув своє, що "кухні й ті різняться". Маркова фраза раптом стривожила Султана, він озирнувся й піймав очима багатозначний погляд Геленки.

Потім Омелько довго роз'яснював положення православної та католицької теорії віри і так захопився, що викликав гостре невдоволення серед присутніх мусульман, а Цар над царями аж засовався на високому троні. Оленка цього не чула й не бачила, бо саме відлучилася, і знову ж таки на кухню, бо підходило до

обіду. Зате невдовзі біля крісла-трону виринула красуня Геленка.

– Здається, Кошовий, отаман розбишак-запорожців, рівняє себе до Короля польського, – ніжно промурмотіла вона під вухом свого Повелителя. – А їхній піп готовий вихрестити чи не всіх твоїх підданих... І чи не в першу чергу жінок.

Султан не дуже переймався проблемами Короля, бо вважав себе набагато вищим, але останній жорстокий натяк так шарпонував його чутливе до жіночих чарів серце, що очі, поза його бажанням, спалахнули ненавистю до всього, що носило шаблю й оселедець. Той спалах хоч і був миттєвим, але його добре помітили уважні до царського виразу обличчя журналісти і сприйняли це на свій рахунок. Вони настрахалися, одразу припинили питання і знову почали виспівувати хвалу Султанові. В цю хвилину до зали увійшла Оленка й здалеку поклонилася чоловікові, що означало: все готово, можна братися до обіду. Марко не втримався, щоб не зміряти стрункий стан господині захопленим поглядом, і цей погляд також був помічений Султаном. Поверталось на гірше, але запорожці про це ще не здогадувались. Хіба що один Крутивітер. Та досвідчений характерник розміркував собі, що прискорювати події й відмовлятися від смачного обіду не варто, а "там побачимо".

За обідом почали діятися зовсім незвичайні речі. Марко нічого не їв, тільки зітхав і сумно дивився в порожню тарілку.

– Що тобі, Марку? – співчутливо запитав Харко, поволеньки розколупуючи стиглий гранат. – Ти сьогодні й на себе не схожий. Невже переїв?

– А, – тільки відмахнувся Марко і знову поринув у роздуми.

Султан так розхвилювався, що, навпаки, їв за десятьох і по обіді почувався зовсім погано, бо живіт був переповнений, а до горла час від часу підкочувалось неприємне гірке відчуття чи то неперетравленої їжі, чи то образи.

Не набагато краще малися всі інші. Козаки відчули образу через те, що їх плутали з поляками, а турки напринділися, бо Омелько занадто довго розводився про християнство. Загальний настрій легко передався незмінно-творчій натурі Кошового, і в нього геть розвіялося натхнення, а натомість прийшла незрозуміла туга і бажання комусь намилити шию. Коротше, друга половина дня була зіпсована, і в багатьох уже чесалися руки, щоб узятися до зброї. Не будемо прикрашати ні одних, ні других, бо обидві сторони були готові знайти хоч нікчемну зачіпку, щоб завершити це осоружне перемир'я з виснажливими парадми та довгими промовами. Тому, коли відходили на спочинок до сараю-готелю, козаки не забули прихопити з собою набиті пістолі та перевірити свої порохівниці. Брати рушниці було незручно, тож вирішили, що в човнах вони теж не завадять, аби були наперед заряджені. Марко йти до готелю відмовився, а попросився лишитися з вартою на чайках. Харко наполіг, щоб лишили і його, бо він, мовляв, побратима не кине. Кошовий на те лиш рукою махнув, а Крутивітер схвально кивнув, тільки прошепотів щось Харкові на вухо.

Проте першими цього разу почали турки. Щойно козаків було відпущено на спочинок, як Султан наказав командирі яничарів оточити готель і, доки півні заспівають, вирізати запорожців до ноги.

– Годі з ними панькатись. Насвяткувались. І взагалі, така воля Аллаха.

– Смерть невірним, – потвердив Султанові слова ага-командир. – Зробимо як слід. І не писнуть. А якщо вірують і верзуть дурниці тільки тому, що не читали Коран, то вже до світання будуть в раю.

Султан зловісно осміхнувся, а тоді віддав ще декілька розпоряджень різним командирам і зробив знак, щоб йому дали спокій.

Марко сидів самотою на березі, поблизу чайок, дивився у воду і мугикав собі під носа щось на зразок "шануймо любов, бо вона наш політ без падіння", коли до нього

підійшли двоє, з вигляду яничари, і звернулися українською:

– Здоров був, Марку.

– Здорові були й ви, хлопці. А звідки ви мене знаєте?

– Хто ж тепер у Стамбулі не знає Марка Пирого? Ти тепер відомий як справжній кухар.

– Сміх, та й годі. Пішов у козаки, а потрапив у кухарі.

– Смійся не смійся, а просять тебе підійти до палацу, на кухню. Дуже цікавляться рецептом твоїх пирогів.

– Хто ж це?

– Одна особа...

Марко по цих словах стрепенувся, і серце йому закалатало, як дзвін січової церкви. Він рвучко схопився на ноги і обтрусився, але одразу й злякався своєї такої поспішності, бо зрозумів, що виказав глибокі і, як самому здавалося, приховані від сторонніх очей почуття, що ятрили йому душу вже другий день. Та відмовитися від пропозиції було несила.

– Якщо хтось цікавиться... Чому ж не допомогти.

Ті двоє чомусь хихикнули і запропонували молодому козакові йти з ними. Як відійшли від причалу, один з незнайомців відстав на крок і красномовно постукав вказівним пальцем собі по лобі, так, щоб Маркові було непомітно. Другий знову хихикнув, проте одразу глипнув на козака і замовк. Як не прикро це визнавати, але Марко був настільки задурений своїми мріями, що нічого навкруг себе не чув і не помічав, та й взагалі вівся наче мале дитя. Що ж, того вечора він отримав добру науку.

Кухня була розташована в окремій великій і просторій башті з якої просто на вулицю вели невеличкі, гарненько окуті залізом двері, через які проходили невільники, що їх посилали на базар купити дрібного товару, скажімо прянощі до тих чи інших страв або кошик свіжих фруктів для коханої дружини Султана. До тих дверей і підвели незнайомці Марка. Замріяний парубок так поспішав до замку, аж спотикався. Навіть не роздивившись перед дверима, кинувся туди прожогом, як дурна миша в пастку, пробіг темними сходами і коридором, вихопився в кімнату, де звичайно готували страви, й одразу отримав

по голові могутній удар важеною залізною сковородою. Удар був такий страшний, що той, хто лупонув козака, отак крадькома, ззаду, й сам не на жарт перелякався. А це був кремезний яничар, який, здавалося, не злякався б і самого чорта. Надбігли двоє, що привели Марка, поглянули на підлогу й полегшено зітхнули.

– Таки звалив.

– Ну молодчага! З першого удару!

– Звалив. А ви де тинялися? Радієте, що без вас обійшлося?

– Ну що ти. Ми так бігли, так бігли... Просто не встигли.

– Він мчав, як навіжений, так, що ми за ним і двері зачинити забули... До речі...

– Ой. Дійсно, ми забули зачинитися. Слухай, ми зараз швиденько униз, а ти вже дотягнеш його куди слід?

– Ви тільки й шукаєте що легкої роботи. Вмовляти та двері зачиняти. Ну шайтан з вами, а зі мною нехай буде воля Аллаха, то я й сам упораюсь. Найгірше позаду.

Кремезний турок був правий настільки, що й сам не здогадувався. Поки він тяг Марка сходами і коридорами, позаду за ним скрадався Дерисорочка. Після ситних трапезувань він так і залишився на кухні, бо, за звичкою, заснув десь під столом, хоч і був тверезий, а за метушнею про нього всі забули. Тепер він прочумався від лункого удару сковороди об Маркову чубату макітру і одразу все розшолопав, бо на розум кредитів не потребував, особливо, коли мав незатуманену голову й незалиті очі.

Так, гуртом, вони промандрували по палацу недовго. Турок зтяг Марка до якоїсь темної кімнатки, і тільки що відпустив його ноги, і тільки що Маркові чоботи вдарили об підлогу, як двері позаду мов самі собою зачинилися і щось міцно вхопило турка за горло. Сердега захрипів, вилупив очі, клацнув зубами і завалився на підлогу, непритомний від страху. Дерисорочка, а це була його міцних рук робота, з насолодою віддер своїй жертві обидва рукави дорогого халата і один забив яничару в пельку, щоб не репетував, як прийде до тям, а другим міцно зв'язав позаду руки, щоб той ними не розмахував. Тут розкрив очі й Марко. Молодий козак сів, промовив

"ой-й" і взявся за голову. Тоді озирнувся, але в темряві нічого не побачив.

– Де я?

– А біс його знає, – лайнувся поряд Дерисорочка.

Марко труснув головою, немов проганяючи марево, і позіхнув:

– Як я довго спав.

– Зачекай-зачекай. Якщо не виберемось, ще матимеш нагоду виспатись. Принаймні до ранку, поки тебе не придушать чи голову не зрубають.

Аж тут Марко усе пригадав і вмить осягнув глибину свого глупства та мілкоту життєвого досвіду й здорового глузду.

– Батьку, прости! І ви простіть, панове-товариші, друзі та вчителі й наставники. Піймався як те кроля...

І раптом... Раптом Марко виразно почув голоси Султана та його коханої дружини Оленки. Голоси лунали за стіною в сусідній кімнаті. Вочевидь це місце, де вони тепер знаходилися з Дерисорочкою, було облаштоване таким чином, щоб усі розмови в сусідній кімнаті можна було прослуховувати. В Марка в голові раптом настав світанок, а думки почали приходити до ладу й відчутно загострилися.

– Слухай! Дякую тобі, Дерисорочечко, що мене виручив, але тепер мусимо й іншим допомогти. Зараз покажеш мені звідси дорогу, і я залишусь, можливо, до ранку, а ти дми до чайок. Хай відходять від берега, розосередяться й наготують гармати. Не інакше як цієї ночі нас чекає продовження свята. А як там наші в цьому проклятому сараї...

– Гаразд, Марку. Щось придумаємо, – шепнув Дерисорочка. Йди поглянь, як звідси вибиратись. Чкурнеш через кухню, а далі вузькими сходами вниз, ти там усе знаєш. Хай щастить.

– За мене не турбуйтеся, чекайте на світанку, – кинув на прощання Марко і швидко повернувся до темної кімнатки, де лежав зв'язаний Дерисорочкою яничар...

Розділ дев'ятнадцятий

Битих на небитих не міняють

Дерисорочка прокотився сходами і коридорами, гарматним ядром пролетів кухню і з розгону вривався в Харка, що саме піднявся від маленьких, окутих залізом дверей нагору й обережно озирав місцевість.

– Хай би вас, хлопці! Ви всі тут, чи це тільки козацька молодь палацами тиняється? – гукнув Дерисорочка.

– А ти сам чого тут розбігався? Давно з води? – невдало пожартував Харко, та одразу схаменувся: – Хоча зараз не до жартів. Ти Марка бачив?

– Марко в порядку. Але турки, мабуть, щось затівають. Треба наших попередити.

– Ага! Так і є. Ну, ти за дідів не турбуйся. Крутивітер нанюхав що й до чого. А от на чайках... Ти біжиш? То давай, а я Марка прикрию. Побратима кидати не годиться.

Дерисорочка чкурнув до причалу, а Харко добре зачинив за ним двері на вулицю, витяг до кухні двох зв'язаних турків з гулями на лобах, щоб не захаращували унизу вузький прохід, і кинув їх у найдальший куток спочивати. Потім перевірів свої пістолі, роззирнувся навколо і, знайшовши собі серед фруктів великий гранат, примостився зручненько якраз біля того виходу, що вів з кухні до внутрішніх кімнат палацу, та й заходився виколупувати соковиті зернятка.

Харко опинився в палаці не випадково. Він наглядав за своїм молодим і нерозважливим побратимом від самого початку і обережно йшов назирці за Марком та двома невідомими, аж поки ті не зникли за дверима у високій, кам'яній башті. Коли помітив, що яничари не поспішають зачинятися, подякував Богові й негайно вдерся до палацу, а там відступив у темний закуток і злився з похмурими мурованими стінами. Гуркотливі звуки та слова розмови, що линули згори, вияснили йому приблизний стан речей, і коли два турки збігли донизу причинити ті нещасливі для них двері, Харко, не вагаючись, ухопив обох за комір і так тріснув лобами, що вони тільки векнули. Хлопець

уклав їх гарненько, послухав, чи ще дихають, а потім позв'язував, аби не завдавали зайвого клопоту, і ступив на сходи, щоб, на свій подив, раптово зустрітися з Дерисорочкою.

Оце поки ми ходили туди-сюди та збирали шматочки нашої розповіді, Харко вже нам'яв половину соковитого граната і хотів узятися за другу, коли внизу, з вулиці, щось зашаруділо і зашкрябалось. Харко зітхнув, відклав недоїдений фрукт, дістав два з чотирьох пістолів, які мав при собі, і, намагаючись не брязкати шаблею, знову спустився донизу. Там він приклав вухо до дверей і прислухався.

– Пугу! – почулося знадвору добре відоме всьому навколишньому світові козацьке гасло.

– Козак з палацу, – пробурмотів Харко пристосований до умов відгук і обережно прочинив двері.

– Та скоріше, скоріше давай, – просичав за дверима Гармаш і одразу вкотився до палацу разом з братами Воликами. – Зачиняйте хутчій двері й летимо нагору.

– Чого? Куди? – не второпав Харко.

– Невігласе! – спалахнув не знати чого Гармаш. – Ти знаєш, синку, де сидиш? З цієї башти прострілюється увесь порт, а нагорі стоять три наймогутніші гармати, які лиш можна знайти у всьому Стамбулі. Хлопці давно готові й тільки чекають, коли почнемо. Не гайтеся!

– Гуртом кинулися нагору. На вершечку, біля гармат, застали чоловік сім турецької обслуги. На щастя, ті не второпали одразу, що мають справу з козаками, й запорожці встигли вистрибнути через вузьку ляду на круглий відкритий майданчик усі четверо.

– Що, починаємо? – озвалися яничари турецькою.

– Починаємо! – гукнув Гармаш-запорожець українською.

Козаки спритно повибивали вже запалені гноти з рук гармашів, і, після короткого рукопашного бою в повітрі сім разів щось просвистіло, сім разів щось гупнуло об землю і сім разів почувся стогін та страшні прокльони.

– Розвертай гармату! Швидко!! На сусідню вежу! Там теж артилерія! – люто загукав Гармаш, наче Харко і Волики зовсім не хотіли воювати.

Але молодь і не думала огризатись. У бою не до пестошів, це було зрозуміло кожному. Як могли швидко навели й вивірили гармату. Гармаш приклав розпалений гніт. Залізне жерло плюнуло вогнем і відкотилося, так, що важкі колеса мало не попсували хлопцям чоботи разом з ногами. Водночас у місті, звідти, де розташовувався сарай-готель, почулася пістолетна стрілянина.

– Встигли!! – заверещав Гармаш з радістю дикуна-людожера, що вполював собі чергову жертву.

– Чиста, як долоня, – задоволено промовив Харко, розглядаючи роботу Гармаша при світлі місяця, що тільки-тільки блиснув на небі з-за густої хмари.

– Давай на галери! – знову гукнув Гармаш.

– Серед ночі та на такій відстані нелегко поцілити, – засумнівався Харко.

– Зараз хлопці підсвітять, – заспокоїв його Гармаш. – Готуйся!

І, дійсно, в порту одночасно спалахнули три галери.

– Оце робота! Видно як удень!

Поки Гармаш і Харко влучними пострілами нівечили турецькі кораблі, які ще не горіли і трималися на воді, Волики швидко прочищали та набивали гармати.

Стрілянина і брязкання клинків, що чулися з міста, лунали все ближче й ближче до порту.

– Наші, здається, вибираються. Давайте ще залпом по укріпленням на березі й мотаємо звідси. На причалі зараз буде більше роботи.

Унизу набережною простукотіли копита. До порту мчала кіннота спагіїв, щоб не дати головним силам запорожців сісти в човни. Назустріч кінноті з чайок врізали малі запорозькі гармати, а за ними рушниці, гаківниці й пістолі. Коні, не звичні воювати зі стрілецькою зброєю, особливо з артилерією, втратили цікавість до подій на березі, поскидали вершників на землю й процокотіли копитами у зворотному напрямку. Кіннота спагіїв перетворилася на піхоту спагіїв, яка залягла на березі й

почала обстрілювати чайки з рушниць. З чайок скоро перестали стріляти, зрідка чулося тільки якесь клацання. Це в козаків скінчився сухий порох, а ті значні запаси, що лишилися, геть пройшли вологою. Спагії зраділи й посилили вогонь зі свого боку, але скоро порох скінчився і в них. Вони подіставали шаблі й почали вмовляннями й лайками запрошувати запорожців висадитися на берег, але ті, оскільки в човнах їх було небагато, тільки тицяли з моря дулі й насміхалися над розлюченим ворогом.

– Зараз! Зараз вийдемо до вас, рідненькі! Ось тільки наші підійдуть!

– А ви поки що походите парадом уздовж набережної! А ми звідси подивимось!

– Так-так! Походите! Це у вас добре виходить! Навіть краще, ніж на конях їздити!

Спагії теж не лишалися в боргу:

– Боягузи! Нікчеми!

– Вам тільки й сидіти або в човнах, або на печі! Ви вже й ходити не здатні!

– За вами наші галери плачуть! Ото дружини для козаків! З такою і в море, і на дно!

– Ваші галери тю-тю!

– Для вас нові збудуємо!

– Не забудьте наперед застрахувати!

– Застрахуй своє життя!

За цими веселими розмовами дочекалися головного загону козаків. Ті вилетіли на набережну так раптово, що половина спагіїв опинилася у воді, перш ніж второпала, що час розвертатися. Чайки враз полинули до берега, миттєво пришвартувались, і козаки сипонули на допомогу своїм.

– Що ти там, тварюко, казав про боягузів?

– А ти підстав свого чуба під мою шаблю, може, встигнеш іще раз почути.

– Ось тобі за галери!

– Ось тобі в рахунок страхової суми!

За загоном Кошового на набережній з'явилися яничари. Бій розгорівся з новою силою. Ворожі сторони,

змучені дводенним святкуванням, билися люто й запекло.

В цей час до Стамбула принесло Куця та Пуця, що шукали, де б його вчинити потужну шкоду. Куць просто марив нечистою славою, але видовище, яке вони застали на набережній, примусило його здригнутися.

– Пуцю! Це що?

– Віруючі воюють. За віру, – здогадався малий, але розумний Пуць.

– Придурки, – коротко оцінив ситуацію Куць. Ми з вами вже знаємо, що він ніколи не відрізнявся вихованістю.

Брати трішки помовчали:

– Знаєш, Куцю, – озвався Пуць, – мені здається, нам з тобою тут нічого робити.

– Маєш рацію, брате, – підтвердив Куць думку Пуця. – Втікаймо звідси чимдуж, бо якщо дивитимуся на це довше, то відчую себе святим і захворію.

Щойно він це промовив, як у місті й у фортеці одночасно вибухнули кілька порохових складів. Турки завили, козаки зареготалися, а Куць і Пуць схлипнули. Двоє нещасних братиків востаннє глипнули на зруйноване палаюче місто і зникли, щоб більше не повертатися до цієї такої сумної для них історії.

А що Марко? Не знаю, може й, не слід було б розповідати, щоб хлопець, бува, не образився, але раз почали... Та й він же начебто головний герой нашого роману, то вже мусить терпіти славу, яка б вона не була, чи добра, чи погана.

Як розлучився Марко з Дерисорочкою, кинувся назад, у ту маленьку темну кімнатку, і нашорошив вуха. Жодних слів він більше не почув. З кімнати лунали тільки стогін та жіноче схлипування. Здуру Марко хотів кинутися на допомогу, але швидко розшолопав у чім справа і тільки сів на підлогу та обхопив голову руками, щоб дочекатися слушного часу й допомогти-таки бідолашній невільниці. Те, що йому доводилося слухати, завдавало молодому серцю пекельних мук, але хлопець сидів на землі

непорушно, не здатний ні рукою поворухнути, ні носа зморщити.

Цієї ночі Султан був жорстокий з Оленкою як ніколи. Вона кусала губи й плакала від болю й образи, бо зовсім не розуміла такої переміни в їхніх стосунках. Раптом у темряві за вікном пролунав гарматний постріл, а потім все гучніше й гучніше розляглися звуки запеклого бою. Султан підвівся з ліжка і швидко вдягнувся, але, перш ніж вийти, заговорив до дружини арабською:

– Сьогодні козаки своє отримують. А з твоїм коханцем у нас буде особлива розмова. До речі, він знаходиться зараз в сусідній кімнаті й чує кожне наше слово. Хай готується.

Після такої несподіваної і для Оленки, і для Марка промови Султан люто поглянув на дружину і зустрів болюче-глибокий погляд широко розкритих від подиву заплаканих очей. Він майже здивувався, бо чекав зовсім іншого, адже був певний того, що дружина наміряється його зрадити. Прозріння прийшло до нього, коли вже карбував важкі й рішучі кроки в лабіринті віддалених коридорів. Кроки ураз стали легшими й нерішучими. Цар над царями, Султан над султанами зупинився, а тоді швидко розвернувся й побіг до дружини. В останню мить помітив, що двері до маленької кімнатки, яка мала правити за місце ув'язнення для Марка, прочинені. Майже не тямлячи себе, ступив до середини й уздрів на підлозі, замість зв'язаного Марка, зв'язаного яничара, одного з його найкращих охоронців. Султан отетеріло застиг на місці й раптом почув із-за стіни голос Оленки, що намагався перемогти схлипування:

– Чого тобі, козаче? Ти хто?

– Я... М-Марко... Я прийшов визволити тебе з неволі. З полону.

– Що?! Ти?! Визволити?! Тебе хтось просив?!

– Я д-думав...

– Що ти думав?! Козаче... Не ганьби ти ні мене, ні себе. Не руйнуй моє життя! Я кохаю, ти розумієш, кохаю свого чоловіка. А ти... Хіба мало в Україні незаміжніх дівчат, що потребують чиєїсь уваги, чийогось ніжнього погляду, чиєїсь вірності? Кажуть, гарна дівка, як заміж вийшла. А

хто тебе помітить, як ти, хоч і красива, а бідна та нещасна. Тим-то стільки на нашій землі захованих скарбів і нікому їх розкрити...

– Та ж я...

– Іди краще з Богом. Не ятри мені душу.

– Вибач. Прощавай.

– Прощавай. І бажаю тобі знайти свій скарб.

– Я шукатиму... Я знайду!

Повелитель правовірних не бачив, як Марко, увесь розчервонілий від пекучого сорому, кинувся геть з палацу, як він одразу зустрівся з Гармашем, Харком і Воликами, що бігли допомагати своїм. Як він, навіть у п'їтмї, ховав від друзів своє обличчя, а затесавшись у гущину бою, отримав стільки добрих ударів і межі очі, й поміж ребра, як ніколи. Були б затовкли хлопця, та Харко вчасно помітив, що з побратимом не все гаразд, і силою перетяг його на чайку, щоб той відійшов трохи.

Цар над царями і коханець над коханцями сидів у маленькій темній кімнатці, на голій підлозі, поряд зі зв'язаним охоронцем, і гірко плакав. А в сусідній просторій кімнаті на широкому ліжку ридала його дружина.

Бій потроху завершувався. Яничари і спагії таки добре врізали козакам, але запорожці в боргу не лишилися, навіть переплатили, якщо до могутніх стусанів додати сплюндроване місто й попалені галери. Та, врешті-решт, звитяжці знеслились і стали прощатися:

– Катайте звідси! Щоб і духу вашого тут не було!

– А ви не підганяйте, не підганяйте. От спокійно собі сядем і попливем.

– Як захочемо. А не захочемо, то й лишимось. У вас тут добре пригощають.

– Лишіться, лишіться, ми вам таких пирогів відкладем!

– Відсиплемо на горіхи!

– Зачекай лишень. Ми ще зустрінемось!

– Лякала муха павука!

– Запроданці!

– Голодранці!

Бійки та стрілянина вщухли. Ті, хто тримався на ногах, допомагали підвестися побитим товаришам та збирали розкидану зброю. Уздовж причалу чулися лише стогін і взаємні лайки. До Кошового, Крутивітра і Омелька, які стояли осторонь, підійшов Маллюк:

– Прощавайте, друзі. Вам відпливати, мені лишатися.

– Що ж ти робитимеш, Маллюче?

– Ще не знаю, але дуже хотів би вивчитися на будівничого. Щоб будувати красиві будинки...

Маллюк з жалем поглянув на свіжі руїни.

Запорожці презирнулися.

– На навчання гроші потрібні, – дістав свою люльку Крутивітер.

– Я знаю. Тому почну працювати каменярем, а там, як вийде заробити...

– Ні, Маллюче, – мовив Кошовий, – ти щира душа і добрий товариш, а це говорить про те, що в тобі дремає талант, який ось-ось має розкритися. Наша земля багата талантами, але ж...

– Коротше, в ім'я віри і справедливості, та й просто по-товариськи... – допоміг Кошовому вкоротити думку Омелько.

А Крутивітер видобув ізвідкись важкенький мішечок і тицьнув його в руки розгубленого Маллюка:

– Ось тобі гроші на навчання. Все одно вони були відкладені на добру справу, а, бач, не знадобилися. То хай тобі послужать. А згодом відпрацюєш. І роботи тобі ще буде багато...

Запорожці, як один, теж озирнулися на поруйновані будівлі ще вчора пишної і сяючої столиці.

– Та годі про сумне. Хай тобі щастить, а як хочеш побачити Марка та Харка, то вони он у тій чайці. З Марком сьогодні щось не все гаразд.

Чайки вже відпливали, коли Султан утер нарешті останню сльозу і, змучений марними стражданнями, увійшов до Оленки. Вони поглянули одне одному в вічі й усе зрозуміли без слів. Закоханий над закоханими

пригорнув свою красуню-коханку, а тоді підвів її до розчиненого вікна і промовив:

– Що ж. Я втратив декілька архітектурних споруд у нашому красивому місті, та зате маю обстріляне військо – сьогодні його гарно обстріляли, досвідчених командирів, бо ж мають гіркий досвід, і перевірену... і вірну дружину. Я теж кохаю тебе і обіцяю, що завтра ж ми візьмемо офіційний шлюб. Така, чую, воля Аллаха.

У вікно дмухнув свіжий вітерець і злегка поворушив ескізами-замальовками, роботами Кошового отамана запорожців, що були розкладені на круглому низькому столику, і свідчили про химерність людської душі та заплутаність людських стосунків не менше, ніж почорнілі, задимлені руїни.

Розділ двадцятий *для Марка та Харка не останній*

– От нещасливий похід, – бурчав Кошовий. – Усе через пень-колоду. Краще б на Січі сиділи та рибу ловили.

– Господи! Прости неповкореного раба твого за оті дурниці, що він меле. Дозволь йому вилятися, щоб полегшити душу, і не карай тяжко за лихослів'я та безглузді нарікання. Побалакає-побалакає, полається-полається, а все до розуму навернеться і знов стане сумирним, як агнець.

– Іди, Омельку, до дідька лисого!

Як же я до нього піду? Його човен ген далеко позаду, а якби й поряд був, то пересідати ризиковано. Ще перекинемося.

Омелько хоч і жартував, щоб відволікти та розважити Кошового, але то була чистісінька правда. Перевантажені чайки тим чи іншим бортом раз у раз набирали води, яку одразу доводилося вичерпувати, щоб лишатися на плаву.

– Ні, так не годиться. Звертаємо до берега. Треба собі з цим давати раду, інакше жоден з нас Січі не побачить, – вирішив Кошовий.

І тільки що він це промовив, як, ніби на підтвердження його слів, здійнявся вітер і козакам додалося роботи.

Довелося їй чоботи познімати, бо ноги були по коліна у воді. Тільки Волики не захотіли роззуватися, позаяк ще в чоботях не находились. Досі вони ниділи у неволі, а невольникам, це ми вже знаємо, взутими ходити не випадало. Тепер брати-близнюки і сидючи жваво чеберяли ногами, щоб товариство бачило, які добрі чоботи вони з яничарів постягали. Та й не тільки чоботи. Гарне вбрання, широкі яскраві пояси та коштовні пістолі за поясами переконливо свідчили, що Волики недаремно на набережній товклися. Вони так пишалися вдалим початком нового життя, що й не захотіли міняти на звичні для козаків шаблі свої ятагани, які здобули у першому бою на ворожій галері. За ті ятагани козаки мало їх самих не прозвали Яничарами, але потім схаменулися й вирішили, що це буде занадто образливо для Воликів і занадто боляче для тих, кому те прізвисько спаде на язик.

Марка теж не дражили, з тієї ж причини, хоча його обличчя барвисто висвічувало синцями, а сам він досі був на себе не схожий. Зате над Дерисорочкою кепкували як хотіли. Славетний гувльвіса тримався на диво тихо та чемно, бо надто боявся гніву Кошового. Батько ще не пробачив йому пияцтва під час походу і допустив на чайку тільки з огляду на виявлену в Стамбулі вірність козацькій дружбі та за те, що самотужки влаштував пожежу на галерах. Товариство захоплювалось подвигами Дерисорочки і так просило за нього, так благало, так вимолювало... і так дружно... Отже, постановив Кошовий, що вернуться на Січ, а там він з Дерисорочкою розбереться, як сам знатиме.

Щоправда, як почало чайки все більше водою заливати, то запорожцям стало не до жартів. І ляяться забули, а тільки гребли з надією швидше дістатися до берега. Вітер посилювався, і хоча до бурі було ще далеко, але козакам із таким мореплаванням настала справжня морока. Добре, що вже завиднівся берег на обрії, й тоді човни полетіли ще швидше, бо це плавання усім зайшло в печінки і здавалося гіршим за вічну каторгу.

Хоч як поспішали, а зміцнілий вітер та високі хвилі зробили свою чорну послугу, притопили половину човнів

мало не біля берега. З найстрашнішими прокльонами, від яких Омелькові згорталися вуха і серце стискалося, і які ми не будемо тут наводити, запорожці повитягали на берег чайки, що утрималися на воді, й одразу кинулися пірнати, щоб намацати та видобути з морського дна свої промочені скарби. Добре, що затонули на неглибокому. Години за три витягли на берег все, до останньої порохівниці, й попадали на березі геть знесилені. Завершили дуже вчасно. Над морем зійшлися темні хмари, вдарила гроза, здригнулося доквілля.

... В небі та на воді шуміло недовго. Пролилася сильна, але короткочасна злива. Вітер стихився до півметра за секунду, хвилі потроху зменшились і перебігали через морську гладінь тихо, зовсім мирно, плюхаючись об берег, наче вибачалися перед запорожцями за вчинену шкоду.

Товариство зі свого боку вирішило, що шкода була невелика, бо й так мусили б висідати, а як щось там і потопилося, то хіба якась дрібниця. День хилився до вечора, сонечко хилилося до обрію, а голови козацькі хилилися до землі, бо хотіли спати. Навіть сторожу не виставили. І це, звичайно, дуже погано, що вони не виставили сторожу, бо як знаходиться військо в непевному місці, то обов'язково мусить хтось пильнувати, хоч як би усі не стомилися. Добре, що Маркові було не до сну. Воно, може, не дуже добре для самого Марка, бо не спалося йому через муки та страждання душі, від того сорому, що зі своєї дурної голови зазнав у Стамбулі, але ж як для товариства, то й вийшло на добре.

Серед ночі пришвендяла до того місця, де козаки поснули, ватага якихось голодранців-розбишак та й почала видивлятися, що б його у добрих і таких безпечних людей поцупити. Не розшолопали вони на радощах, що мають справу з козаками. Тут Марко їх і спіймав. Так оддухопелив бідолашних, що навіть Харкові, який першим прокинувся на шум та гармидер, майже нічого не лишилося. Розбишаки, як один, лежали на землі й стогнали. Попокидалися старі козаки та ще кілька

запорожців, які спали чутливіше і крізь сон почули, що зовсім поряд іде знаменита бійка. Розпалили багаття, і Крутивітер та Марко з Харком одразу впізнали колишніх невільників з галери "Повна жменя" та двох колишніх наглядачів з обсмаленими бровами. Коли розбишаки прийшли до тями, трішки побалакали.

– Життя тут не мед, – жалівся Носатий, ватажок розбійників. – Люд навколо бідний, грабувати нема кого, то нас навіть ніхто й не боїться. Ще й прозвали "смаленими вовками" через ту бочку з порохом, що ці нездари донести не змогли. Тоді нас дійсно добре присмалило.

– Оце хіба надія, – встряли "нездари", – що з'явився один багатій і облаштував ту галеру, що ми на ній сюди дісталися, під туристичну базу з басейном. Але ж такі ціни ломить, що боїмося, чи й знайде яких клієнтів.

– Зате як такі знайдуться, то напевне буде чим розжитися.

– А що за багатій? – між іншим поцікавився Марко.

– А біс його знає. Нас більше туристи цікавлять, а не цей... Пересадимозок.

– Як, ти кажеш, його ім'я? – одразу перепитав Харко, а Марко, Омелько та Крутивітер одночасно поклали руки кожен собі на пояс і зосередились.

– Та кажу ж, Пересадимозок... Дійсно. Таки Пересадимозок, здається, не помиляюся.

– Так, так. Він не помиляється, – потвердили інші.

– Так-так, – замислився Крутивітер, а потім дістав люльку і мовив до розбійників: – Гарзд. Тепер давайте звідси і краще не потрапляйте нам на очі, бо й не вичухаєтесь.

Розбишаки-невдахи погодились на пропозицію суворого запорожця з радістю і так швидко, що Марко з Харком навіть засумнівалися, чи ця зустріч їм не приверзлася. Та ось зійшло сонечко, і козаки на правду розгледіли вдалині знайомі обриси "Повної жмені", що, як і раніше, нагадувала вежу укріпленого замку чи башту кам'яної фортеці.

– Пішли? – мовив Харко до Марка.

– Гайда! – радо відгукнувся Марко, до якого зненацька повернулося бажання жити і діяти, хоч би й не так, як учить Святе Письмо.

– Тільки ж не баріться, – кинув хлопцям услід Крутивітер.

– Господи! Можеш відпустити гріхи цьому задрипанцю, щойно він потрапить хлопцям у руки, – пробурмотів Омелько. – Прийнятих страждань йому вистачить на місце в раю.

Хлопці не забарилися.

– Де це вас носило? – поцікавився Кошовий з ніжністю, яка не обіцяла нічого хорошого. Уночі він міцно спав і був не в курсі справи.

– Та ось, – Марко показав невелику, туго набиту чимось сипучим торбину.

– Це вони ходили позичку повернути, – пояснив Крутивітер. – Адже саме зараз торбина пшона нам не буде зайвою.

– А-а, – промимрив Кошовий. Він нічого не зрозумів, та вирішив, що "раз так, то й так", а торбина пшона дійсно не завадить.

Крутивітер тим часом пояснив товариству, де вони знаходяться, і нагадав, що трохи далі, біля розбитої галери, у землі заховані гармати і значні запаси пороху та смоли.

Запорожці доправили свої чайки до "Повної жмені" й подивувалися, як тут гарно було все облаштовано. Розбитий корабель, красиво розфарбований і дещо перебудований, перетворився на невеличкий шикарний готель. На місці погребя, що його були викопали козаки, і який потім залило, з'явився красивий, дбайливо упорядкований ставок з прісною водою. А уздовж зведених запорожцями земляних укріплень, тепер засіяних травою, стояли гарно різьблені дерев'яні лави та зручні більші й менші столики для кави та гри в шахи. Цей воістину райський куточок серед дикого берега виглядав так мило і затишно, що всі мимоволі зітхнули з полегшенням, коли Омелько вирахував, що козацькі

запаси слід викопувати за добру сотню кроків від готелю, ближче до похмурого гористо-лісистого обр'ю.

– Тут вона, схованка. Можна починати.

– А де ж господар цієї садиби? – хитро примружився Кошовий, перш ніж узятися разом з іншими за лопату.

– Спочиває, – вихопилися Марко з Харком. – Краще його не турбувати.

Кошовий прикрив долонею вуса, ховаючи посмішку, похитав головою і наказав козакам братися до роботи.

Швидко розкопали сховок, завантажили гармати з усім добром на чайки, а тоді порадилися і вирішили, що треба розділитися, бо в човнах місця для всіх немає. Половина запорожців, яку очолював Дідько Лисий, мала пройти сушею і, може, як пощастить, трусонутися дорогою яку бусурманську фортецю, щоб "кляті турки не задавалися". В піший похід одразу напросилися Волики. Вовцюгана Кошовий лишив на чайках, як досвідченого мореплавця, а Маркові й Харкові, як, до речі, і старшим Крутивітрові та Омельку, просто заборонив і думати про дальші мандри.

– Годі. На це літо з вас пригод вистачить. Хай іншим перепаде.

Ще на чайках лишилися і Гармаш, який не міг розлучитися з гарматами, і Дерисорочка, який взагалі боявся про себе нагадувати. Заграй зі своєю бандурою, Скрути-Біда, Зігни-Біда та Жени-Біда подалися з Дідьком Лисим.

Далі було все спокійно, а тому не так цікаво. Тільки, коли недалеко лишалося до козацької матері, Кошовий наказав звернути до Скарбниці.

– Що це за Скарбниця така? – зацікавився Марко.

– Є тут одне місце між островами, – спробував пояснити Гармаш, – але... зараз сам побачиш.

І, справді, скоро чайки зайшли у тиху затишну місцину між двома лісистими острівцями, де й течії майже що не було, а навколо все дихало спокоєм і таємничістю.

– Ось вона, Скарбниця, – прошепотів до Марка Гармаш і чомусь підморгнув.

– Ну, Гармаше, – підвівся у своєму човні Кошовий, – що забираємо, а що лишаємо?

– Оці дві більші гармати нам на Січі знадобляться, а те все... Ну його в болото. Хай чекає свого часу.

Марко з Харком і роти пороззявляли, як побачили, що товариші почали насправді жбурляти гармати у воду.

– Чого повитріщалися? – розсміявся Гармаш. – Допоможіть краще. Та не робіть таких очей. Все в порядку. Хай собі полежать гарматоньки на дні, під захистом Старого Дніпра. А як буде потреба, ми їх тоді хутенько витягнемо на світ Божий. Ну? Розшолопали?

Потім висадилися біля фортеці. Кошовий іще хотів покарати Дерисорочку, та врешті-решт махнув рукою і тільки що врізав кілька разів шкіряною ременякою по задниці. Після того, вже надвечір, на Січі було подерто кілька нових сорочок, а Дерисорочка міцно спав на голій землі поблизу корчми. Батько Іванко радо зустрів Марка і Харка, бо занудився гратися з ровесниками в козаків-розбійників. Адже хто-хто, а Батько Іванко мав право відчувати себе справжнім козаком і спілкуватися з рівними. Він затоваришував з Вовцюганом, і з часом вони так звикли один до одного, що й побраталися.

За тиждень-другий надійшов Дідько Лисий зі своїм загоном. Радості не було меж. Збоку можна було подумати, що козаки не бачились одні з одними щонайменше років зо три. За звичаєм, викотили бочку меду і закатали гуляння до самого ранку.

– Що у нас завтра? – позіхаючи, запитав Марко, коли переважна більшість товариства вже повідкидалася просто на зелену траву.

Харко зморщив лоба й намотав на палець свого оселедця, який за літо став утричі довшим.

– Чи то орієнтування на місцевості, чи тактика нічного бою серед степу широкого...

– Нудота, – зітхнув Марко. – Мені більше до вподоби практичні заняття.

– Ну... – Харко позіхнув, так немовби хотів проковтнути ранкову зорю, і примружив очі.

Надворі розвиднілось, а Січ тільки-тільки що заснула глибоким спокійним сном. Лише в хаті Кошового горіло

світло. Козацький отаман вже давно не помічав зміни дня і ночі. Він творив. І з-під його пензля виринали живі образи людей, що так і не захотіли порозумітися на берегах Боспору.

*Париж-Руан-Страсбург-Мулуза-Київ
1997*

© Карпенко Вадим Миколайович, 2020р.
korekta@ukr.net
+380 98 2730648